

Wprowadzenie do sfragistyki bizantyńskiej. Ikonografia pieczęci (wybrane zagadnienia).

Sławomir Fałek

Pieczęcie bizantyńskie na tle widoku Konstantynopola (druk z XV w.).

Βασιλεία Ῥωμαίων **Imperium Romanum**

Cesarstwo Wschodniorzymskie

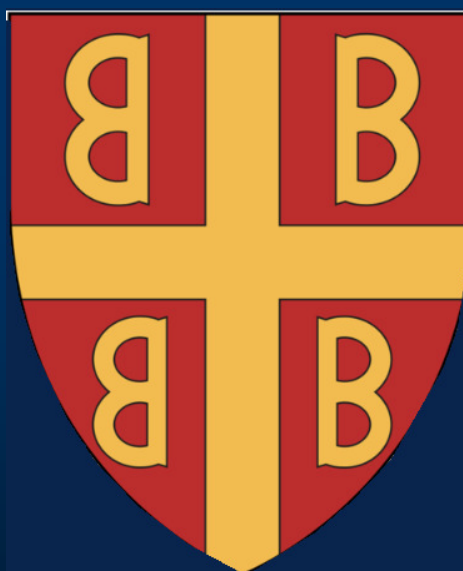
(395-1453 r.)

*Italia, Casale. Guglielmo (Wilhelm) II
Paleolog. Markiz, Monferatu (1494-1513.)
AR Teston (30 mm, 8,85 g). Widoczne oba
herby (z lewej u góry i z prawej u dołu.
CNG A. 85, L. 1382.*

*Dwugłowy orzeł, Mistra, Kościół św. Dymitra -
Prawdopodobne miejsce koronacji ostatniego
cesarza Konstantyna XI Paleologa.*

*Herb rodu Paleologów używany od 1261
r. Cztery litery B, reprezentują Βασιλεύς
Βασιλέων, Βασιλεύων Βασιλεόντων (Król
królów, rządzący władcami).*

*Dwugłowy orzeł - Herb Greckiego
Kościoła Prawosławnego Detal
architektoniczny, Mykonos, Grecja*

Cesarstwo wschodniorzymskie, później zwane *Cesarstwo Bizantyńskie*

(potocznie i skrótowo *Bizancjum*) – termin historiograficzny używany od XIX w. na określenie greckojęzycznego, średniowiecznego cesarstwa rzymskiego ze stolicą w Konstantynopolu.

Ze względu na dominację greckiej kultury, języka oraz ludności, Bizancjum było w wielu ówczesnych krajach Europy Zachodniej nazywane „*Cesarstwem Greków*”, podczas gdy formalnie (w tym dla ludności państwa), było to nadal *Cesarstwo Rzymskie* (łac. *Imperium Romanum*, gr. *Βασιλεία Ῥωμαίων*), a jego cesarze kontynuowali nieprzerwaną sukcesję cesarzy rzymskich. Wielu uważa za pierwszego „cesarza bizantyńskiego” Konstantyna I (306–337), który w 330 przeniósł stolicę cesarstwa z Nikomedii do Konstantynopola (do 342 roku Bizancjum). Miasto Rzym przestało być stolicą już za rządów Dioklecjana (284-305).

- Początków Bizancjum niektórzy upatrują w okresie panowania Teodozjusza I (379–395), gdy chrześcijaństwo ostatecznie zajęło miejsce politeistycznej religii starożytnego Rzymu, lub w latach tuż po jego śmierci w 395, kiedy to utrwalił się polityczny podział na Wschód i Zachód. Jeszcze inni początek cesarstwa widzą później, w 476, i łączą go z ustąpieniem ostatniego cesarza zachodniego cesarstwa, Romulusa Augustulusa i pozostawieniem władzy cesarskiej jedynie w rękach władcy greckiego Wschodu. Pod uwagę brany jest również czas reorganizacji cesarstwa za panowania Herakliusza (ok. 620), kiedy łacińskie tytuły i zwroty zostały oficjalnie zastąpione przez ich greckie odpowiedniki.
- Konstantynopol upadł po dwumiesięcznym oblężeniu 29 maja 1453 r. Cesarz bizantyński, Konstantyn XI Dragazes po raz ostatni był widziany, kiedy odrzucił cesarskie regalia i włączył się do walki wręcz po tym jak zostały wzięte mury miasta. Mehmed II zdobył pozbawioną ojczyzny Mistrę w 1460, a Trapezunt w 1461. Bratanek ostatniego cesarza, Konstantyna XI, Andrzej Paleolog przejął nieistniejący tytuł cesarza Bizancjum i używał go od 1465 do 1503 r.

Granice Cesarstwa Wschodniorzymskiego / Bizantyńskiego w latach 476 – 1453 :

(Za Markiem Sobczakiem (Pomocnik Historyczny Polityki - „Dzieje Bizancjum. Zaginione cesarstwo”)

Zdobycie Konstantynopola przez uczestników IV wyprawy krzyżowej (12. kwietnia 1204 r.)

Przywódcy krucjaty:

- Tybald III hrabia Szampanii, † 1201.
- Bonifacy z Montferratu - margrabia † 1207.
- Baldwin hrabia Flandrii i Hainaut † 1205,
- Enrico Dandolo doża Wenecji, † 1205 ,
- Ludwik hrabia Blois, † 1205
- Gotfryd de Villehardouin , marszałek Szampanii † 1212.

• *Oblężenie Konstantynopola przez krzyżowców w 1204 r. Miniatura z ilustrowanego rękopisu z XV wieku. Paryż, Biblioteka Arsenалу MS 5090, fol. 214.*

- *Enrico Mandolo, doża Wenecji (1192-1205) 33,35g 38mm*
Aw.: Święty Marek, po prawej, stojący, zwrócony twarzą, trzymający ewangelie w lewej ręce i doża, po lewej, stojący, zwrócony twarzą. Między nimi trzymają długi krzyż. W otoku napis: H. DANDOL., S. MARCUS.
Rew.: Inskrypcja w sześciu wierszach. Hen(ricus) Da(n)dulus D(e)i [g]ra(tia) Vene(tiae) Dalmat(iae) atq(ue) Chroat(iae) dux.

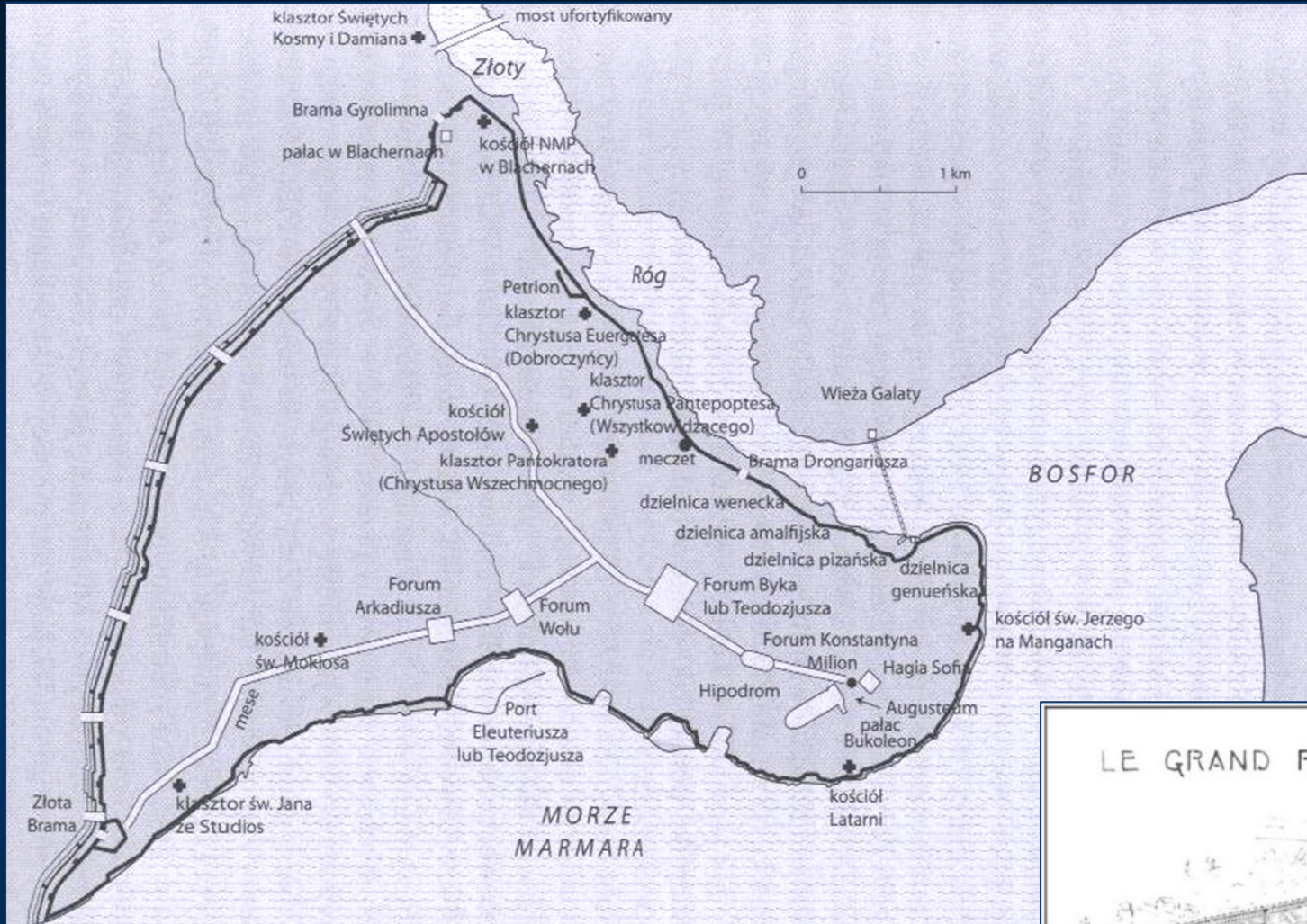
Upadek Konstantynopola po dwumiesięcznym oblężeniu w dniu 29 maja 1453 r.

- Fresk przedstawiający oblężenie Konstantynopola w VII wieku n.e., choć obecność armat wskazuje, że bazuje on na ostatecznym i fatalnym w skutkach oblężeniu miasta w 1453 roku n.e. Kościół Moldovita, Rumunia.
- Konstantyn XI Paleolog (1449-1453). AR Stavraton Konstantynopol, Aw.: Popiersie Chrystusa Pantokratora skierowane, IC [XC] z lewej i prawej strony, Rew.: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΣ ΔΕΣΠΟΤΗΣ Ο ΠΑΛΕΟΛΟΓΩΝ w zewnętrznym okręgu, ΘΥ ΧΑΡΙΤΗ ΒΑΣΙΛΕΥΣΤΕ w wewnętrznym kręgu, popiersie Konstanty w koronie, ubrany w maniakon, 6.35g, 23mm Roma Numismatics Auc. 21 Lot 1061.

Konstantynopol - stolica Imperium Bizantyńskiego:

Sfragistyka (sygillografia) bizantyńska.

Sfragistyka (σφραγιστική, od gr. σφραγίς - pieczęć) zwana również **sygillografia** (od łac. *sigillum* – pieczęć) to nauka zajmująca się badaniem pieczęci jako źródeł historycznych do poznania cech i historii społeczności regionu czy epoki i preferowanych przekonań odzwierciedlonych w ikonografii i inskrypcjach.

Sfragistyka bizantyńska jest szczególną częścią ww. nauki zajmującą się pieczęciami emitowanymi na obszarze Imperium Bizantyńskiego, terenów zależnych, ale również z wyraźnymi wpływami sztuk plastycznych tego regionu. Tereny okresowo zależne to regiony: Serbii, Bułgarii, Półwyspów Krymskiego i Tamańskiego. Pieczęcie Cesarstwa Łacińskiego ze stolicą w Konstantynopolu tradycyjnie włącza się do sfragistyki bizantyńskiej.

Wprowadzenie:

Ze względu na zachowane obiekty **sfragistyka bizantyńska** obejmuje prawie wyłącznie badanie metalowych *odcisków pieczęci* (oderwanych już od dokumentów i tylko nielicznych zachowanych przy dokumentach, np. w klasztorach Athonite) oraz niewielkiej liczby zachowanych nożycowych zacisków (*boulloterionów*) oraz samych matryc. Odciski te zwane obecnie pieczęciami lub plombami (*Siegel, seal, sceau, bulla*) określane były przez samych Bizantyńczyków mianem sfragis (*σφραγίς*) a uzupełniane np. o: *διά μολύβδου* w odniesieniu do ołowianych, stąd obecne określenie *moly(i)bdobule*.

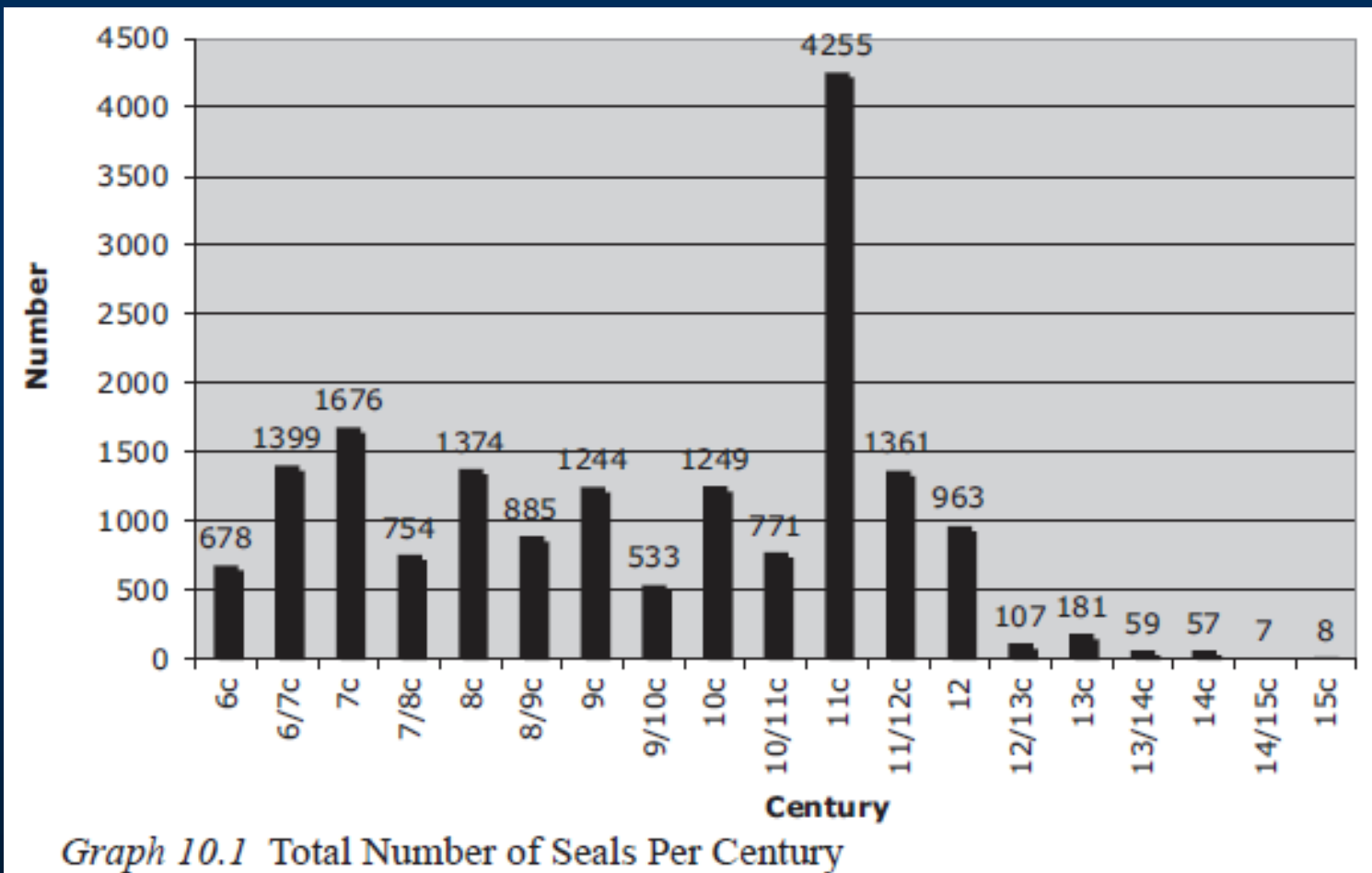
*Polska nazwa **pieczęć**, pochodzi od słowiańskiego słowa „piec”, „przypiekać”, co może mieć związek ze stemplami (piętnami) wypalanymi na skórze dla oznaczania zwierząt.*

*(vide: Marcin Hlebionek – **Pieczęcie Piastów kujawskich**).*

Pieczęcie bizantyńskie są cennym i jeszcze nie w pełni docenianym źródłem pozyskania informacji o życiu i kulturze społeczeństwa Imperium Bizantyńskiego, odsłaniają aspekt jego głębokiej wiary religijnej wyrażoną przez preferowaną ikonografię i epigrafikę, przepojoną koncepcją teokratyczną. Prezentują cesarza (plomby imperialne), cesarską rodzinę, funkcje i dostojeństwa pałacowe oraz umożliwiają poznanie struktury administracyjnej urzędów centralnych, prowincjonalnych, wojskowych, obszary ich jurysdykcji i tytułaturę honoryfikacyjną. Rozwijają wiedzę na temat struktury kościoła w imperium oraz obszarów niezależnych powiązanych religijnie. Sfragistyka identyfikuje człowieka w społeczeństwie i znakomicie uzupełnia bazę danych prozopograficznych o osobach nie wymienionych w innych źródłach bizantyńskich.

Ogólna liczba zachowanych do naszych czasów pieczęci bizantyńskich szacowana jest na około 80 tys. sztuk ołowianych, kilka srebrnych i około 30 złotych, w tym znaczna część emisji rzadkich.

Liczba pieczęci bizantyńskich w okresie:

John Costonis [w]:
*Narrative Scenes on
Byzantine Lead Seals
(Sixth—Twelfth
Centuries): Frequency,
Iconography, and
Clientele.*

Zbiory pieczęci bizantyńskich publiczne i prywatne.

Kolekcje muzealne plomb bizantyńskich posiadają w kolejności:

- **Dumbarton Oaks (DO) w Waszyngtonie - 13 tys. szt.**
+ depozyt **Fogg Museum of Art w Cambridge w stanie Massachusetts**
- 4 tys. szt.
- **Państwowe Muzeum Ermitażu w Sankt-Petersburgu (Государственный Эрмитаж в Санкт-Петербурге) - 13 tys. sztuk,**
- **Gabinet Monet i Medali Biblioteki Narodowej Francji w Paryżu (Cabinet des Médailles, Bibliothèque Nationale de France, Paris - BnF) - 10 tys. sztuk.**
- **Muzeum Numizmatyczne w Atenach (Νομισματικό Μουσείο Αθηνών)**
- nieco ponad 2 tys. sztuk,
- **Muzeum Archeologiczne Stambułu (İstanbul Arkeoloji Müzeleri- 1,5 tys. sztuk już opublikowanych),**
- **Regionalne Muzeum Historyczne - Szumen (Регионалният исторически музей - Шумен - 1014 szt.),**
- **Gabinet Monet Państwowego Muzeum w Berlinie (Staatsliche Museen zu Berlin, Münzkabinett) – ok. 1 tys. sztuk,**

- Gabinet Monet Muzeum Sztuki w Wiedniu (Kunsthistorisches Museum Wien, Münzkabinett) – ok. 1 tys. sztuk,
- Francuski Instytut Studiów Bizantyńskich w Paryżu (Institut français d'études byzantines IFEB) – 1450 szt.,
- Państwowe Muzeum Historyczne w Moskwie (Государственный исторический музей в Москве),
- Muzeum Szeremietiewych w Kijowie (Музей історичних та культурних реліквій родини Шереметьєвих - 2 tys. szt. pieczęci bizantyńskich i ruskich w stylu bizantyńskim),
- Ukraińskie Narodowe Rezerwaty: Kijowska Ławra Pieczewska (Києво-Печерська лавра) i Chersonezu Taurydzkiego.

Istotne zbiory plomb bizantyńskich posiadają również placówki muzealne Turcji, Bułgarii, Rumunii i Ukrainy (od 0,5 do 1 tys. sztuk).

Wiele plomb znajduje się w licznych zbiorach prywatnych, np. zbiór D. **Theodoridisa** (ponad 1 tys. szt.) opublikowany wspólnie z J.-C. Cheynet (220 szt.). Znaczny zbiór plomb bizantyńskich liczyła kolekcja K.M. **Konstantoupoulusa** (2,5 tys szt.) opublikowana w „*Byzantiaka molybdoboulla tou en Athenais Ethnikou Nomismatikou*”. Mouseiou – 1917 r.).

- Robert Feind z Kolonii posiada zbiór ponad 1700 szt., który we współpracy z prof. Claudią Sode z Uniwersytetu w Kolonii zamierza udostępnić zdigitalizowane opisy swoich pieczęci.

Część zbiorów plomb bizantyńskich nabyły ww. muzea od wybitnego znawcy, kolekcjonera plomb bizantyńskich i marszanda antyków Georga Zacos, którego kolekcja opublikowana została w czterech tomach:

Plomby z jego kolekcji (około 18.838 sztuk) trafiły do:

- 5.121 szt.   Dumbarton Oaks Collection (1953/55 r.),
- 5.753 „   Dumbarton Oaks Collection (1956/57r.),
- 6.234 „   Cabinet des Médailles w Paryżu (1998 r.),
- ca 600 „   Badische Landesmuseum w Karlsruhe (1998 r.),
- 480 „   Cabinet de numismatique de son musée d'Art et
d'Histoire de Genève - (darowizna Janet Zakos 2004).
- 650 „   Spink & Son London - *Byzantine seals from the
collection of George Zacos.*

Inne placówki muzealne pozyskały swoje kolekcje jako zakupy lub darowizny po kolekcjonerach oraz ze znalezisk przypadkowych i wykopalisk archeologicznych.

Georges Zacos (ur. 1911 w Konstantynopolu ; † 1983 w Bazylei) był greckim handlarzem antykami oraz ważnym znawcą i kolekcjonerem bizantyjskich pieczęci . Najpierw pracował jako sprzedawca antyków na Krytym Bazarze w Stambule ze słynnym sprzedawcą Andronikosem, zanim założył własną firmę. W latach 60. przeniósł swój biznes z antykami do Bazylei w Szwajcarii.

Zacos zajmował się sprzedażą ważnych dzieł sztuki antycznej, głównie z Turcji, m.in. sprzedażą w latach 1966-70 tzw. „Skarbu Kumluca” do kolekcji *Dumbarton Oaks*, skarbu biżuterii z epoki brązu w *Muzeum Sztuk Pięknych w Bostonie* (nr inw. 68116-68139).

Zacos zgromadził dwie duże kolekcje pieczęci bizantyjskich w Stambule w latach 50, które sprzedał *Dumbarton Oaks Collection* w latach 1953-55. Potem kontynuował zbieranie pieczęci. Części tej kolekcji zostały sprzedane na aukcji po jego śmierci (650 sztuk poprzez firmę *Spink* w Londynie); duża część trafiła w 1998 roku jako darowizna dla *Gabinetu des Médailles w Paryżu* (6234 sztuki).

Katalogi jego zbiorów, które opracował, stały się standardowymi dziełami dotyczącymi pieczęci bizantyjskich.

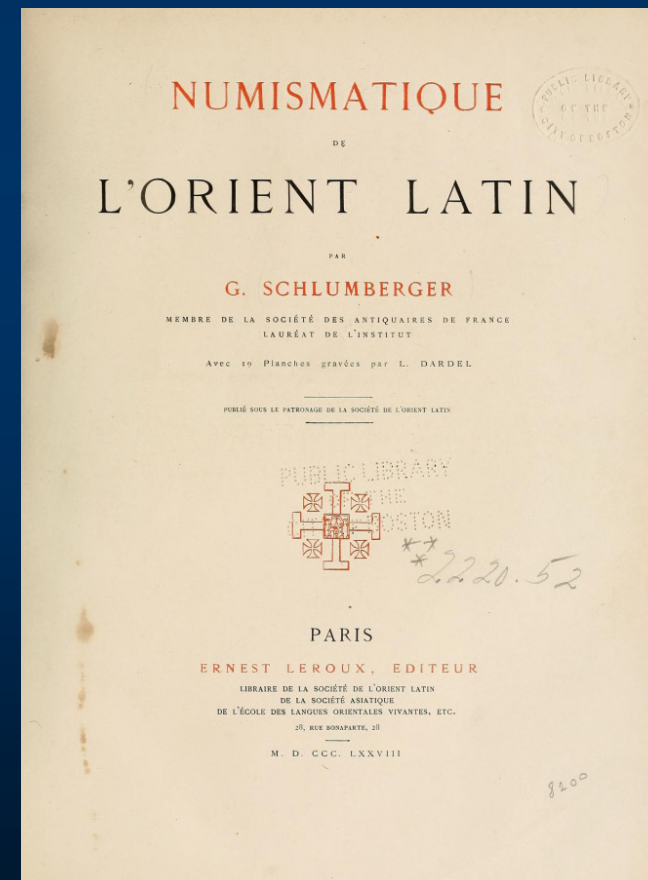
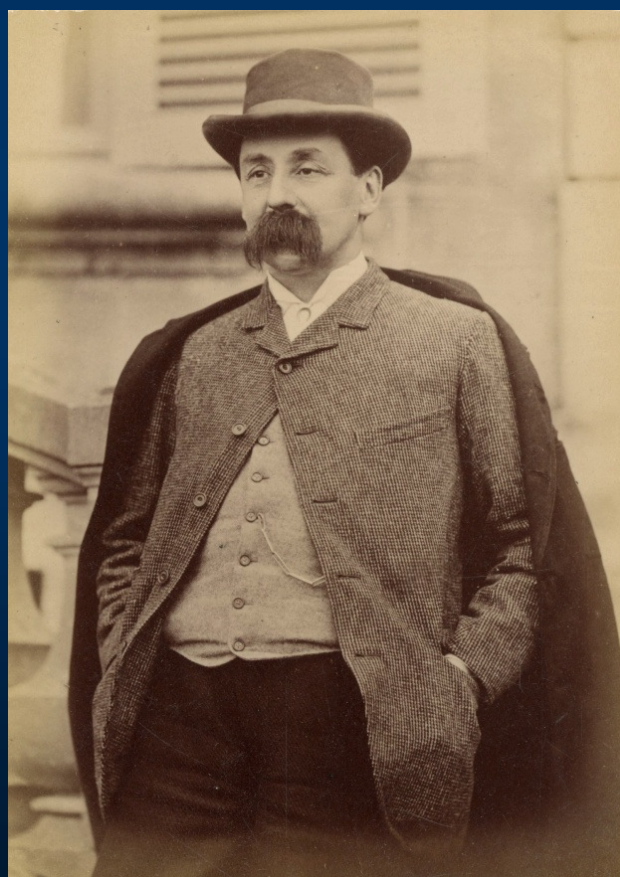
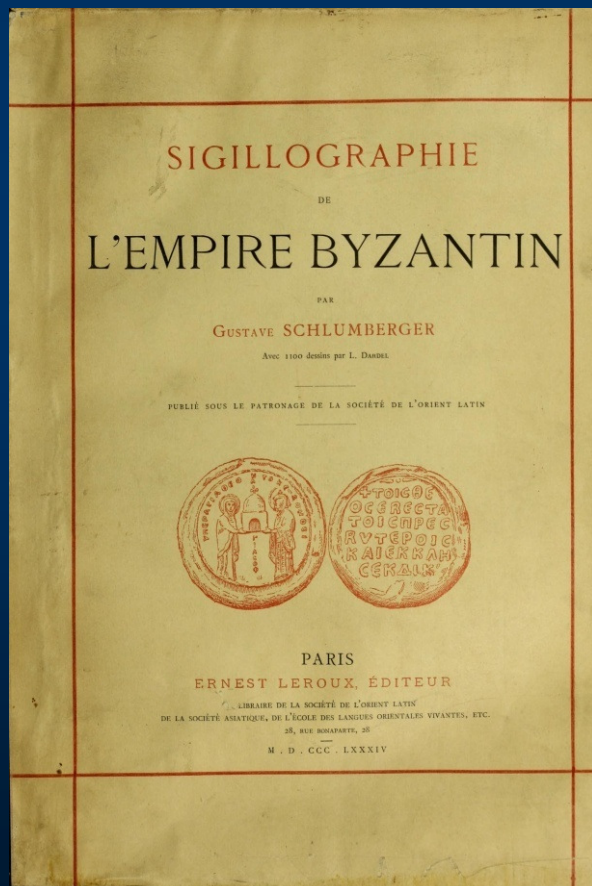
Niektóre z bizantyjskich dzieł sztuki z kolekcji Georgesa Zacosy zostały po jego śmierci sprzedane do *Badische Landesmuseum w Karlsruhe* . Wdowa po nim, Janine Zacos, przekazała fragmenty bizantyjskiej ceramiki *Muzeum Bizantyjskiemu w Atenach*, *Muzeum Benaki w Atenach* i *Cabinet des Médailles w Paryżu*. Po śmierci Janine Zacos († 2003) dalsze części kolekcji trafiły do *Muzeum Starożytności w Bazylei* i *Musée d'art et d'histoire w Genewie*.

- Zbiory Ermitażu składają się z dwóch głównych kolekcji: Rosyjskiego Instytutu Archeologicznego w Konstantynopolu (ponad 5 tys. szt.) oraz po N. P. Lichaczewie (prawie 6 tys. szt.) - wybitnym historyku oraz znawcy sfragistyki bizantyńskiej. W skład weszła również kolekcja pieczęci uczonego P. I. Sabatiera (1792-1869) nabyta przez hr. S. A. Strogonowa.
- Niewielka część kolekcji Lichaczewa trafiła *do Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie*.
- Najważniejsza część kolekcji pieczęci Gustawa Schlumbergera trafiła do *Ermitażu*, część do *Kunsthistorisches Museum w Wiedniu*, a 78 sztuk do Gabinetu Monet i Medali BnF. (według Cécile Morrisson – inf. Institut nationale d’historii de l’art. INHA).
- Zbiór 700 pieczęci L. Zarnitza trafił *do Staatliche Münzsammlung w Monachium*.
- Zbiory uzupełniają wykopaliska archeologiczne i znaleziska, np. w Presławiu (Bułgaria) odkryto ruiny budynku, który wydaje się, że służył jako siedziba bizantyńskiego stratega i gdzie odkryto ponad 700 ołowianych pieczęci.

(Leon) Gustaw Schlumberger (ur. 17 października 1844 w Guebwiller w Alzacji, zm. 9 maja 1929 w Paryżu) – francuski, historyk mediewista, bizantynolog, numizmatyk, specjalizujący się również w historii wypraw krzyżowych. Studiował medycynę i w służbie sanitarnej uczestniczył w wojnie francusko-pruskiej 1870-71. Po uzyskaniu doktoratu porzucił karierę lekarza i poświęcił się studiom w dziedzinie historii, ze szczególnym uwzględnieniem numizmatyki i sfragistyki. Łącznie opublikował ok. 200 prac i artykułów dotyczących historii politycznej i numizmatyki. Najważniejsze z nich to:

- *Sigillographie de l'Empire Byzantin*, Paris 1884,
- *Numismatique de l'Orient Latin* (1878-1882).

Największym publicznym zbiorem pieczęci bizantyńskich w Polsce jest *Muzeum Narodowe w Warszawie*, które posiada 184 plomby, w tym 25 obiektów określonych jako kopie.

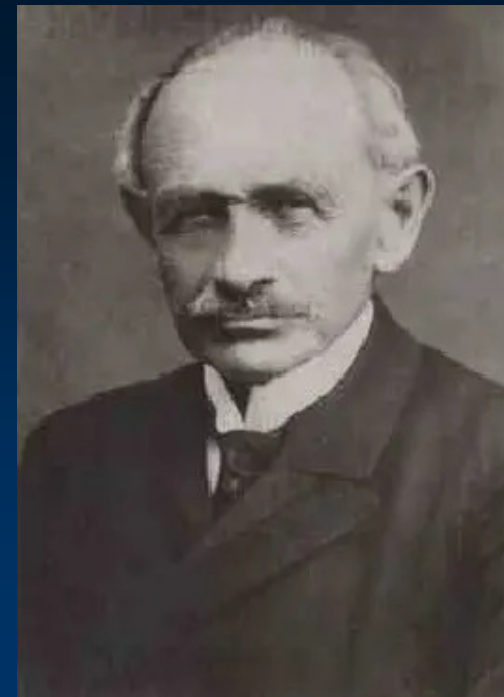
Z tego 158 (133 oryginałów +25 kopii) sztuk plomb podarowanych zostało w 1921 r. przez *Władysława Semerau-Siemianowskiego* wraz z ogromną kolekcją monet antycznych, które zbierał w Ruszczuku (od 1878), w Salonikach (od 1884) i Konstantynopolu (w latach 1903-1920):

Obejmowała ona łącznie blisko 27 711 obiektów, w tym m. in.: 12 tysięcy monet greckich, 7 tys. monet rzymskich, w tym 282 egzemplarze emisji republikańskich oraz 3 tys. monet bizantyńskich. Dr Semerau-Siemianowski zaczął zbierać pieczęcie w czasie swojego pobytu w Konstantynopolu. Ostatnie nabytki w kolekcji pochodzą z lat 1919–1920. Według Vitaliena Laurenta 18 kopii pieczęci z kolekcji doktora było dziełem fałszerza greckiego działającego w latach 1918–1939 w Atenach i prawdopodobnie w Konstantynopolu.

Znaczna część pozyskanych przez Semerau-Siemianowskiego plomb pochodziła ze znalezisk na wybrzeżu Złotego Rogu w Stambule, z wyrzucanych do morza gruzów i ziemi wybieranych przy budowie w 1828 r. baszty pożarowej (*Seraskerat Kulesi* zwanej również *Beyazit Kulesi*) na placu *Beyazit* (dawniej *Forum Tauri*), z miejsca znajdującego się tu wcześniej cesarskiego archiwum. Do chwili obecnej z posiadanych przez MNW 184 sztuk pieczęci opublikowano 96 sztuk.

Inne polskie placówki muzealne posiadają zaledwie pojedyncze sztuki ołowianych pieczęci bizantyńskich.

Vide: Janina Wiercińska - *Kolekcja numizmatyczna dr Władysława Semerau-Siemianowskiego w Muzeum Narodowym w Warszawie.*

Dr Władysław Semerau-Siemianowski
1849-1938 (lub 1937 r.).

Zbiory Muzeum Narodowego w 1939 r. ukryte zostały przez pracowników Muzeum w podziemiach gmachu muzealnego. Odnalezione przez Niemców w listopadzie 1939 r., zostały wywiezione do Krakowa i tam przechowywane przez okres wojny. Przed zbliżającym frontem zostały przez Niemców wywiezione na Dolny Śląsk. Zostały ukryte w neoklasycystycznym pałacyku w miejscowości **Morawa** (dawniej *Muhrau*), koło Strzegomia. Zostały odnalezione w 1945 r. już mocno uszczuplone. Z monet zaginęły przede wszystkim egzemplarze złote. Wszystkie pieczęcie przetrwały okres wojny w stanie nienaruszonym. Pomimo uszczuplenia, unikatowy zbiór Władysława Semerau-Siemianowskiego nadal pozostaje największym i najbogatszym zbiorem monet antycznych w Polsce.

Pocztówka Strzegom (Striegau) Śląsk, Zamek Muhrau (Schlos Muhrau) wysłana w 1902 r. W piwnicach odkryto w 1945 r. rozbite skrzynie ze zbiorami Muzeum Narodowego w Warszawie.

• Jan X Kamateros patriarcha Konstantynopola, Od 5 sierpnia 1198 do kwietnia/maja 1206 r. MNW

• Bardanes Turek 800-803 r. po Chr. 28,5 mm. MNW. 19

Placówki muzealne publikujące swoje zbiory plomb bizantyjskich wg *Prosopography of the Byzantine World*:

- *Antioch Museum*
- *Archaeological Museum, Plovdiv,*
- *Athens, Benaki Museum,*
- *Athens, Nomismatikon Mouseion,*
- *Belgrade, National Museum,*
- *Brussels, Kimps collection,*
- *Bucharest, Orghidan collection,*
- *Bulgarian National Museum of History, Sofia,*
- *Cambridge, Mass., Fogg Art Museum,*
- *Collection of Dr D. Theodorides, Munich,*
- *Corinth Museum,*
- *Étampes, Thierry collection,*
- *Historical Museum of Iambol, Bulgaria,*
- *Institute and Museum of Archaeology, Sofia,*
- *Istanbul Archaeological Museum,*
- *Khoury collection (largely purchased around Antioch and in Lebanon)*
- *London, British Library,*
- *Mt Athos, archives of Monastery of Iviron,*
- *Museum of Archaeology, Preslav,*
- *Museum of History, Pernik, Bulgaria,*
- *Museum of History, Silistra, Bulgaria,*
- *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria (opublikowano: 1 boulloterion, 422 i 800 plomb),*
- *Museum of Byzantine Culture, Thessaloniki (ok.. 100 plomb),*

- *Museum of Selcuk, Turkey,*
- *Museum of Tarsos,*
- *New York, American Numismatic Society, Mabbott Collection,*
- *Paris, Bibliotheque nationale de France, Cabinet des Médailles,*
- *Paris, Institut Français d'études byzantines,*
- *Paris, Sceaux byzantins de la collection Henri Seyrig,*
- *Regional Historical Museum, Shumen,*
- *St Petersburg, Hermitage,*
- *Staatliche Museen zu Berlin, Stiftung Preußischer Kulturbesitz, Münzkabinett,*
- *Staatliche Münzsammlung München: Zarnitz collection,*
- *Vatican (Rome), Médailler Vatican*
- *Vienna, College of the Mechitharist Fathers,*
- *Vienna, Institut für Numismatik und Geldgeschichte der Universität Wien,*
- *Vienna, Kunsthistorisches Museum, Münzkabinett,*
- *Vienna, private collection of Prof. Werner Seibt,*
- *Warsaw, National Museum (96 z posiadanych 184, w tym 25 kopii),*
- *Washington, Dumbarton Oaks Research Library and Collection.*

Wykaz publikacji polskich i tłumaczeń nt. sfragistyki bizantyńskiej:

Anna Szemiothowa – „*Zbiór pieczęci bizantyjskich Muzeum Narodowego w Warszawie*” –
*Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie 3.1958.*⁷

Anna Szemiotowa, Tadeusz Wasilewski – „*Sceaux byzantins du Musée National de Varsovie*”.
 [w:] *Studia Źródłoznawcze Commentationes T. 11 – 1966.*

Nikołaj A. Aleksejenko – „*Sfragistyka bizantyjska. Molibdobule Chersonezu.*” *Poznań 2015.*

Definicja pieczęci według Władysława Semkowicza - „Encyklopedia nauk pomocniczych historii” s. 127:

„Pieczęć ... jest to znak wytłoczony za pomocą twardego stempla w metalu, wosku lub innej miękkiej, a następnie twardniejącej masie, który zawiera wizerunek albo inne znamię pewnej osoby fizycznej lub prawnej, a nadto częstokroć odpowiedni napis odnoszący się do właściciela pieczęci. Ten znak przymocowany (...) do dokumentu celem jego legitymizacji i uwierzytelnienia służy jednocześnie celom zamknięcia, żeby ochronić dokument przed otwarciem przez niepowołane ręce.

Według Agnieszki Pierzanowskiej z MNK:

„Pieczęć to znak (graficzny, napisowy) reprezentujący osobę lub instytucję, świadczący o indywidualnej własności, a typariusz – przedmiot, którym ów znak jest wykonywany i wielokrotnie powtarzany. Pieczęcią powszechnie nazywamy każdy rodzaj odbitego czy odciśniętego znaku, bez względu na materiał z jakiego została wykonana. Typariusz, czyli tłok pieczętny sporządzany z materiałów trwałych: kamieni, metali, a pieczęć, będąca rezultatem jego odbicia lub odciśnięcia, z masy plastycznej, twardniejącej po stosunkowo krótkim czasie.”

Materiałach do polskiego słownika sfragistycznego określa pieczęć jako:

- „powtarzalny znak uwierzytelniający dokument w miejsce podpisu bądź obok niego, mogący służyć także do fizycznego zabezpieczenia nienaruszalności rzeczy lub pism albo jako wykładnia woli dysponenta. Znak ten zazwyczaj jest powielany przez odciśnięcie matrycy w plastycznej masie bądź też w barwniku.”

Według prof. M. Hlebionka – „w języku polskim termin „pieczęć” może oznaczać zarówno tłok pieczęci (typariusz), czyli matrycę, którą wykonuje się odciski, jak i sam odcisk. Jedne i drugie stanowią przedmiot zainteresowania sfragistyki.”

Baza. Rzymskie pieczęcie ołowiane stożkowe :

Trajan 98-117, Uszczelka (ołów, 20x24 mm, 4,50 g). Aw.: Głowa cesarza w wieńcu laurowym w prawo. ΤΡΑΙΑΝΟΥ Κ[...] (= ΤΡΑΙΑΝΟΥ ΚΥΡΠΙΟΥ ΔΑΚΙΚΟΥ) - ΛΙΑ (=14 rok = 110/111). Rew.: Odcisk tekstylny. *Leu Numismatik e-Auc. 18 Lot 3974*

Hadrian 117-138. Pieczęć (ołów, 23 mm, 5,10 g). Laureat IMP [HA]DR i popiersie Hadriana z prawej strony, draperia na lewym ramieniu. Odcisk ks. drewna. *CNG E-Auction 451 (2019), 362. Leu Numismatik Web Auc. 18 (2021)*

Konstancjusz II (?), 337-361. Uszczelka (ołów, 17x22 mm, 6,55 g). Popiersie Konstancjusza II (?) z diademem rozetowym, drapowanym i ozdobionym pancerzem po lewej, trzymającym w prawej ręce Zwycięstwo na globusie i włócznią przewieszoną przez lewe ramię; napierśnik ozdobiony gorgoneionem i dwoma wieńcami. *Leu Numismatik eAuc 18 Lot 3982*

Antinous - token z Antinopolis lub Oksyrynchos; po 137 r. masa 6 g, średnica 23,7 mm Zbiór KJ Awers: Głowa Antinosa, w koronie Hem-hem, skierowana w prawo; po bokach nieczytelna inskrypcja: może data np. ΛΘ lub ΕΠ ΑΓΘΘ(ς δαίμων) Rewers : Debata filozoficzna, może sympozjon z udziałem **Antinoosa** na podwyższeniu. Powyżej inskrypcja ΖΕΖΕΤΩ (znaczenie: συζήτηση – dysputa, dyskusja; συζητώ - dyskutować ζήτηση - żądanie ζήτηση - domagać się).

Vide: Denise Wildingo – *Tokens of Antinous from the Roman Province of Egypt (Znaki Antinosa z prowincji rzymskiej w Egipcie)*.

- Tessery rzymskiego Egiptu (30 pne – 380 n.e.) to małe, ołowiane przedmioty w formie monet, które mają ogromny potencjał do badań pod kątem ich wykorzystania w życiu codziennym. Żetony można znaleźć w miejscach w całym Egipcie i w różnych kontekstach, w tym na wysypiskach Oksyrynchusa, Serapeum w Sakkarze, świątyni w Qasie Ibrim, mieście Karanis i tak daleko, jak wrak statku na wybrzeżu Hajfy. Ich dokładne przeznaczenie nie jest ostatecznie znane i jest prawdopodobne, że pełniły różne funkcje. Ich obrazy są zróżnicowane i często opierają się na ikonografii monet, na którą wpływ miały zarówno światy klasyczne, jak i egipskie. Niektóre wyraźnie należą do tej samej serii, na przykład te przedstawiające Atenę w Oksyrynchos lub te, które noszą daty panowania i są pod silnym wpływem monet aleksandryjskich.

Późnorzymskie obiekty ołowiane:

Monety, tessery:

- *Seleucis i Pieria. Apamea. Pseudo-autonomiczna emisja z 14/13 r. p.n.e.*
Awers: Głowa Zeusa w pr. Rewers.: Nike idąca w lewo, trzyma wieniec laurowy i palmę, po bojkach: (ΑΠΙΑ)ΜΕΩΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΚΑΙ ΑΣΥΛΟΥ, ΘΩΣ (rok 299 ery Seleucydów (liczonej od 1 października 312 roku p.n.e) = 14/13 BC). Masa 11,09 g. Zbiór CE ©

- *Rzymska jednostronna anepigraficzna ołowiana tessera II-III w.* Awers.: Janiform (przypominający boga Janusa) - dwie twarze patrzące w przeciwnych kierunkach (stary i młody Satyr albo Satyr i Pan), z lewej brodata, z prawej młodzieńcza; obie w charakterystycznym nakryciu głowy. Całość w owalnym incusum. Rewers.: Pusty. Owal w wymiarach 18x22. Analogia Janiform z emisji np. wyspy Tenedos (II w. p.n.e. Troas – Azja Mniejsza), np. Callatay, Tenedos 48. Zbiór CE ©

- *Anonim - stożkowa plomba handlowa późnorzymska lub wczesnobizantyńska*
Aw.: Dwie postacie walczące ze sobą, kwadratowe incusum; powyżej i poniżej małe incusum.
Rew.: Stożek z kanałem pieczęci; widoczna struktura podkładu.
Waga: 5,52 g, 15-20 mm; ołów.
Zbiór CE ©

Aplikacje:

- *Ołowiana aplikacja: III – IV w. n. e.* Zbiór CE ©

Metrologia pieczęci bizantyńskich.

Rodzaj materiału, z którego wytwarzano plomby to:

- plomby ze złota - *τό χρυσόβουλλον* lub *χρυσόβουλλον σιγίλλιον* = chrysobullon - bardzo rzadkie, wyłącznie cesarskie; od IX w. umieszczane przy szczególnie ważnych dokumentach, przywilejach zwanych *χρυσόβουλλος λόγος*.

„Bizantyńscy cesarze, gdy nadawali przydział ziemi, zwolnienie od podatków, albo inne dary dla kogoś (*dorea*) pieczętowali ważne dokumenty (*chrysoboullon*) złotem; mniej ważne, ale wciąż urzędowe dokumenty (*prostagmata*) pieczęciami z ołowiu a zwykłe listy również pieczęciami woskowymi. Złote pieczęcie miały znaczenie polityczne i dyplomatyczne. Typowa pieczęć złota miała masę 4.55 g i odpowiadała masie złotej *nomisma* (νόμισμα, pl. νόμισματα). Gdy cesarz chciał okazać znaczenie odbiorcy, używał cięższej pieczęci.

Pieczęć złota mogła być równowartością jednego, dwóch, trzech, czterech albo nawet pięciu złotych monet (*nomismata*). W XI wieku, kalif w Bagdadzie albo w Kairze otrzymał imperialną pieczęć wagi 4 *nomisma* (tzw. *βούλλα χρυσή τετρασολδια*), co było oznaką jego politycznego znaczenia.” - CHEYNET +CASEAU .

- plomby ze srebra - *τό άργυρόβουλλον*, *argyrobullon* - unikatowe, stosowane np. przez Despotę Epiru i Peloponezu XIII-XV w.
- plomby ołowiane – większość obiektów w muzeach i kolekcjach prywatnych wykonana jest z ołowiu, co potwierdza popularność tego miękkiego metalu do produkcji pieczęci.
- plomby z wosku - *τό κηρόβουλλον*, *kyrobulon* - nie przetrwały do naszych czasów; (według Johna Nesbitta) używane od co najmniej 1074 r. do pieczętowania niektórych dekretów imperialnych (*horismoι*); ich stosowanie potwierdzone jest również np. w dokumentach Aleksego I Komnena.

Chrysobullon (2 solidi) Goldbulla
Johannes I. Tsimiskos, 969 –976, 8,56g

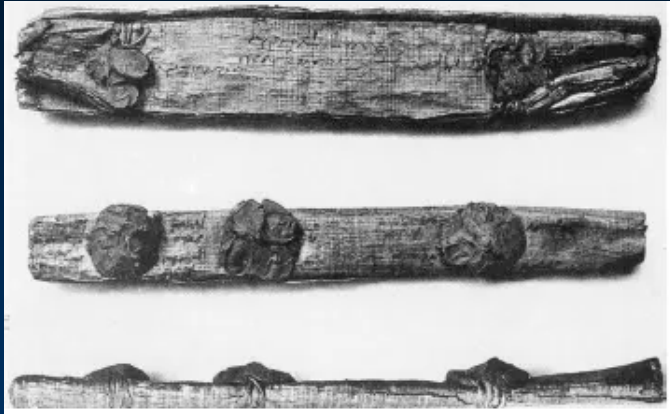

Argyrobullon Michael II Komnenos
Doukas, despota Epiru (1230–1271) .

Presbyter und Ekdikoi der Hagia
Sophia. PB-64 mm. XII w.

Pieczenie z terrakoty do korespondencji papiusowej.

- Nieotwarty i wciąż zapieczętowany zwój papiuszu 284-283 p.n.e. z Elefantyny. (Górny Egipt).

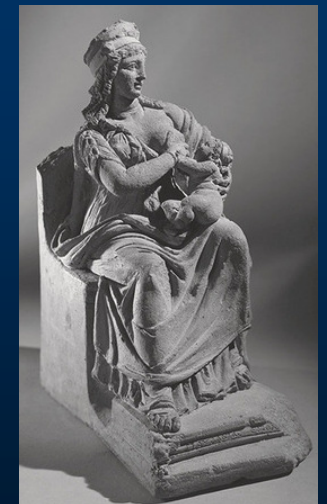
- Tyche z Antiochii, kopia rzymska po greckim oryginale z brązu z III wieku p.n.e. autorstwa rzeźbiarza Eutykhidesa z Sikyonu. Miasto Antiochia nad Orontesem jest utożsamiane z Tyche, boginią fortuny i opiekunką miasta. Przedstawia się ją siedzącą na skale, noszącą koronę z wieżami z krenelacjami. U jej stóp z fal wylania się pływająca postać. Jest uosobieniem rzeki Orontes, w pobliżu której powstało miasto. W dłoniach Tyche trzyma kilka łodyżek pszenicy, które symbolizują dobrobyt miasta. (Muzea Watykańskie)¹¹

- Okres Cesarstwa Rzymskiego terrakotowa pieczęć papiusowa Tyche z kłosami zboża wieńczona przez Nikę 3,31g. 22mm. Zbiór CE ©

- Izda karmiąca Harpokratesa - rzymska terakota z Herkulanum. Izda była czczona w całym imperium rzymskim jako bogini matka, a takie obrazy często pokazywane były w domach.

- Okres Cesarstwa Rzymskiego, terrakotowa pieczęć papiusowa : Izda z Harpokratesem 0,51g 12mm. Zbiór CE ©

Grawerowane pierścienie późnorzymskie i wczesnobizantyńskie (IV-VII w.):

A. Pierścień ze sceną ataku pantery na antylopy, 4.25g, 15mm.
Zbiór CE ©.

B. Pierścień z gemmą – Tronujący Zeus z paterą i berłem,
1.78 g, 16 mm. Zbiór CE ©.

C. Pierścień ze sceną Zwiastowania przez Archaniola Gabriela Pannie
Maryi 1.91g 14 mm. Zbiór CE ©

D. Pierścień z przedstawieniem Archaniola Michała w
półpostaci. 0,83 g 17 mm Zbiór CE ©

Szklane, brązowe i ołowiane odważniki (IV-VII w.):

*Szklany odważnik wagi I semissosa, Theodoros? (6.-7. w. n.e.)
Aw.: Krzyżowy monogram ΘΕΟΔΩΡΟΥ? Rew.: pusty.
Waga: 2,28 g. Średnica: 20 mm.*

Szklany odważnik wagi numizmy (3,92 g). ok. VI - VII w. n. e. Okrągły krążek z wypukłym brzegiem wykonany z zielonkawego szkła z monogramem w kształcie krzyża.. Gorny & Mosch Auc. 213 L.3570

Odważnik z brązu inkrustowany srebrem z popiersiem dwóch świętych, z krzyżem powyżej i dwiema greckimi literami gamma poniżej. VII-X w. 106 gramów 37mm.

Bizantyński odważnik o wadze 6-uncji (mosiądz, ze śladami srebrnej inkrustacji, 47x45x7mm, 152,22 g), grubej, kwadratowej gramatury handlowej z gładkimi krawędziami (jak MAH B1), uncja 25,37 g. Łaciński krzyż pomiędzy Γ° - S; wszystko w wieńcu laurowym. Około V-VI wieku.

*PB Mysia, Cyzicus. Waga statera (I w. p.n.e.-II w. n.e.) Kwadratowa forma, zaokrąglone rogi.
Aw.: tuńczyk, r.; powyżej, KYZI; poniżej, ΣΤΑ.
Rew.: Pusty.
Concordia Numismatic Auc. 1 Lot. 987.*

Pieczenie ołowiane ciąg dalszy:

Mocowanie plomb polegało na przeciągnięciu sznurka mocowanego do dokumentu przez kanalik krążka plomby a następnie jego zakleszczeniu nożycowym zaciskiem z puncami właściciela. Wykonany z żelaza *boulloterion* (*Βουλλωτήριον* od *βούλλα* - pieczęć i *τηρω* – przechowywać, strzec) posiadał również wymienne matryce z wyrytymi na nich lustrzanymi wizerunkami i napisami. Zachowane boulloteriony przechowywane są obecnie w muzeach Paryża, Sofii, Bostonu i Bazylei.

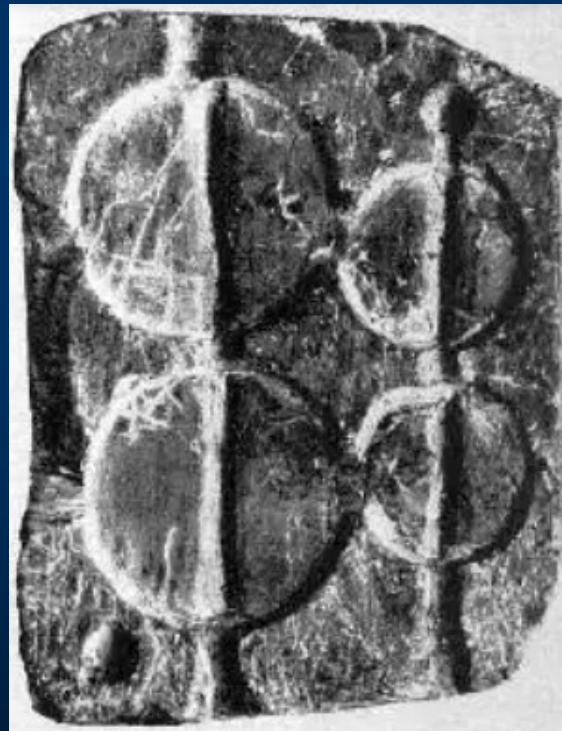
Dla ułatwienia zacisku uderzano młotkiem w wystające osiowo nad puncami elementy. Po zaciśnięciu plomby dostęp do dokumentu uniemożliwiał zakleszczony ozdobny sznurek (lniany, konopny lub wełniany w kolorze zielonym, czerwonym lub niebieskim). Otwarcie dokumentu możliwe było po uszkodzeniu pieczęci albo przecięciu sznurka. Czasami powtórnie wykorzystywano pieczęć przeciągając sznurek przez wydrążony ponownie w krążku otwór, stąd liczne plomby z otworami po środku.

Ukierunkowanie awersu względem rewersu jest najczęściej zbliżone do 0° co wynikało z konstrukcji przyrządu i techniki wybicia. Kanalik względem kierunku odcisku matrycy przebiegał pod różnymi kątami.

Formy do odlewania blankietów (prefabrykatów do pieczęci ołowianych):

- *Forma do odlewu blankietów (Strategia Preslav).*

- *Foremki do blankietów znalezione w Koryncie (za J.-Cl. Cheynet - Introduction à la sigillographie byzantine. str. 9)*

Blankiety :

- *Krążek z kanalikiem przed zapieczętowaniem Pb 24 mm. Gerard Hirsch A.271 L.2680.*

- *Krążek z kanalikiem przed zapieczętowaniem Pb 6.27g 21mm. Zbiór CE ©*

- *Krążek z kanalikiem przed zapieczętowaniem Litera B (= 2 prawdopodobnie rozmiar blankietu) 13.33g 27mm*

Formy do odlewu prefabrykatów plomb wykonywane były z gliny, kamienia lub brązu. Aby uniknąć nadużyć polegających na dołączaniu pieczęci innych osób do sfałszowanych dokumentów bizantyńskie władze nakazywały niszczenie nieaktualnych już *boulloterionów* urzędników służby cywilnej, promowanych na wyższe stanowiska czy przechodzących na emeryturę. Awansowany urzędnik otrzymał nowy tytuł a wraz z nim nowy *boulloterion* prawdopodobnie wykonany w centralnej administracji. Wysoka jakość wielu prowincjonalnych pieczęci oznacza, że były wykonane przez dobrze wyszkolonych rzemieślników, prawdopodobnie w Konstantynopolu.

Znaleźć można plomby posiadające widoczne ślady nieudolnej naprawy matrycy, gdzieś na prowincji, gdzie właściciel miał utrudniony dostęp do wyspecjalizowanego warsztatu.

Formy do odlewania krążków prefabrykatów plomb:

- z brązu, np. - *bronze mould 10th c. Regional Museum of Shumen no 14728.*
- z kamienia, np. - *Archeological Museum Veliki Preslav.*

Według J.- C. Chemnet i B. Caseau pieczęcie opatrywane były czasami przez bizantyjską administrację finansową **kontramarkami z literą B** (=Basilike) wskazującą, że „*Basilike sakelle*” zajęła się już porządkiem otrzymanym na dokumencie, do którego pieczęć została załączona i oznacza prawdopodobnie „zrobione” albo „zapłacone”.

- Pieczęć cesarskiego spathariosa Mikołaja, odpowiedzialnego za chrysotriklinon i krites (ok. koniec XI w.)
Awers: Popiersie św. Mikołaja w szatach prałackich, twarz, nimbate, po prawej błogosławieństwo, po lewej księga Ewangelii, napis kolumnowy [O A(ΓΙΟC)/ NIK-ΟΛΑΟC]= Ὁ ἅγιος Νικόλαος (św. Mikołaj), wszystko w przerywanej ramce.
Kontramarka w postaci dużej litery B (po prawej stronie awersu).
Rewers: Inskrypcja w 6 wierszach, po krzyżyku, całość w przerywanej ramce: [+] K(YPI)E B(OH)Θ(EI)/[T]Ω CΩ ΔΟΥ(ΛΩ)/[N]I]ΚΟΛΑΟ/[B (ΑCΙΑΙΚΩ) ΠΡΩΤΟ]CΠΑΘΑ(ΑΡΙΩ) Ε[Π]I/[T]ΟΥ ΧΡ(ΥCΟ)ΤΡΙ(Κ)ΛI[ΝΟΥ]/ΚΑΙ ΚΡΙ[ΤΗ] = Κύριε, βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Νικολάῳ, βασιλικῷ πρωτοσπαθαρίῳ, ἐπὶ τοῦ χρυσोटρικλίνου καὶ κριτῆ (Panie, pomóż swojemu słudze Nicholaosowi cesarskiemu protospatharios, odpowiedzialnemu za chrysotriklinon i krites).
Zeus Numismatics Holandia Prime Auction 1 Lot 419.

- The imperial sakelle (eighth/ninth century) 23 mm
Monogram: α-β = βασιλικῆς Rs. Monogram: α-σ = σακέλλης.
BZS.1951.31.5.2875.

Matryce do pieczęci ołowianych:

Boulloterion Leona cesarskiego kleryka (xi wiek) z kolekcji Zacosa. Obecnie w Dumbarton Oaks. Harvard Museum 1951.31.6

• *Boulloterion VIII wiek. Jean-Claude Cheynet - Un nouveau boulloterion decouvert en Turquie [w:] in Studies in Byzantine Sigillography Tom 10 s. 98*

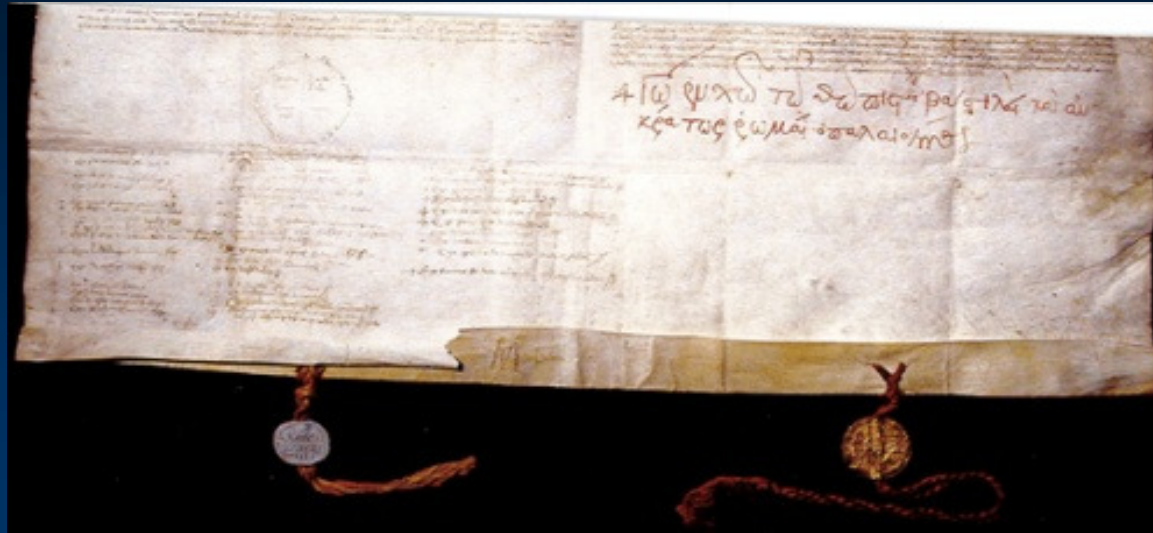

• *Boulloterion Nowogród, XIV wiek. (fot. Горюшенкова)*

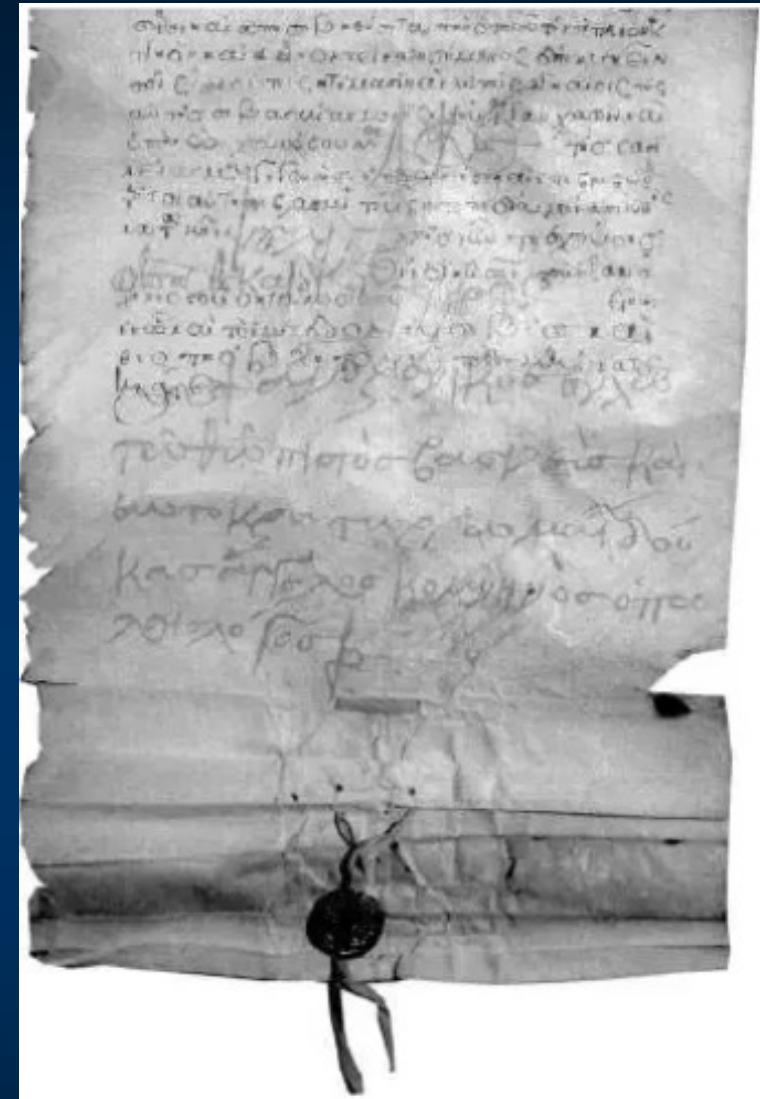

• *Dołączenie bulli do listu papieskiego przez uderzenie w boulloterion (rysunek Josje van Leeuwen, Hoorn,)*

Dokumenty bulle z pieczęciami bizantyńskimi:

- Dokument bulla "Laetentur coeli" poł. XV w.
(Zacos and Veglery: IX-X).
  - na lewo podpis i pieczęć papieża Eugeniusza IV;
  - na prawo chrysobullon cesarza Jana VIII. Paleologa.

- Chrysobulla cesarza Andronika II Paleologa.

Emitenci plomb.

Informacje zawarte na pieczęciach dają wgląd w wiele aspektów świata bizantyńskiego, w strukturę **jego cywilnych urzędów i dworu, administracji wojskowej oraz kościelnej**, ich lokalizację, umożliwiają prześledzenie zachodzących zmian w administracji i rozrostu biurokracji imperium w okresie jego tysiącletniego istnienia. Czasami pozwalają również prześledzić przebieg kariery zawodowej, obecność danej osoby w miejscu i czasie oraz wzrostu lub upadku przedstawicieli rodu.

Podział pieczęci na grupy emitentów według Jean Claude Cheynet, Turan Gökyıldırım i Vera Bulgurlu (CHEYNET J.-Cl.+GÖKYILDIRIM T+BULGURU V. 2012)

- *plomby imperialne,*
- *plomby administracji centralnej,*
- *plomby administracji prowincjonalnej,*
- *plomby urzędników pałacowych,*
- *plomby dygnitarzy,*
- *plomby kościoła,*
- *plomby patronimiczne:*
- *plomby imienne,*
- *plomby anonimowe.*

Wydzielono również grupy:

- *plomby ikonograficzne,*
- *plomby z legendami metrycznymi.*

Pieczenie osób prywatnych, które mogą obejmować imię właściciela i urząd albo tytuł (ἀξία διά βραβείου) - zaszczytny tytuł na całe życie. Wiele pieczęci patronimicznych wyróżniają się pominięciem urzędu, co nie oznacza, że właściciel pieczęci nie piastował w tym okresie innych godności czy urzędów, w czasie kiedy pieczęć była używana, ale raczej, że pieczęć nie dostarcza bezpośredniego dowodu oficjalnej tytułatury właściciela.

Pieczenie imperialne cesarzy i ich najbliższych rodzin pod względem ikonografii i napisu są często bardziej podobne do monet niż inne pieczęcie.

Pieczone pozwalaja prześledzić przebieg kariery zawodowej i obecność danej osoby w miejscu i czasie oraz wzrost lub upadek przedstawicieli rodu.

Przebieg kariery przyszłego cesarza Nikefora Botaniatesa

(ur. ok. 1001–1002, zm. 1081 lub 1082 – cesarz bizantyjski w latach 1078–1081):

Według Olgi Karagiorgoy

3. magistros, vestarches i douks Opsikion, 1057 – 1059:
4. magistros, (vestes?) vestarches i douks Edessy i Antiochii (1059- październik 1061),
6. proedros i douks Thessaloniki 1061 październik.
– luty. 1063 r..
7. proedros i doux Bulgarii (?) 1064 – 1065:
8. proedros i doux Cypru 1065 – 1067:
9. proedros i doux Antiochii 1067 koniec grudnia
– pierwsza ćwierć 1068 r.
12. protoproedros i douks Peloponnesu i Hellady 1068
pierwsza ćwierć – lato 1074 r.
13. kouropalates (około 1073 - październik 1077),
14. kouropalates i douks Opsikion 1074 lato- około 1075(?),
15. kouropalates i douks Anatolikoi 1075(?) - październik 1077 r.
16. sebastos (?) (październik 1077),
17. sebastos i doux Hellady (?) (przed 3.04.1078),
18. cesarz 1078 - 2 czerwca lub lipca – 4 kwietnia 1081 r.
19. mnich w klasztorze Peribleptu w Konstantynopolu.
1081 lub 1082.

Według D. Stoimenowa:

1. patrikios, anthypathos i strategos (koniec piątej dekady XI w. –1053),
2. anthypathos, patrikios, vestes i strategos (1053–1057),
3. magistros, vestarches i douks Opsikion (około 1057–1059),
4. magistros, vestes, vestarches i douks Edessy i Antiochii (po grudniu 1059
- przed grudniem 1061),
5. proedros i douks (przed grudniem 1061–1068),
6. proedros i douks Thessaloniki (grudzień 1061 - sierpień 1062),
9. proedros i douks Antiochii (maj - grudzień 1067/ początek 1068),
10. protoproedros i douks (1068–1073),
11. protoproedros i douks Strimon i Voleon (1068–1070),
12. protoproedros i douks Peloponnesu and Hellady (1071),
15. kouropalates i douks Anatolikoi (październik 1073 - listopad 1077),
18. imperator (3.04–2.06.1078);

2/. 1053–1057: anthypathos, patrikios, vestes i strategos,

Nikephoros Botaneiates antypatos, patrikios i vestes - ANS no 1944.78.47) (fot. M. Bartusis, A Seal of Nikephoros Botaneiates, American Numismatic Society. Museum Notes 29 (1984) 135-141)

3/. 1057 – 1059: magistros, vestarches i douks themu Opsikion

Nikephoros Botaneiates, magistros, vestarches, and doux of Opisikon., monachos. Obv. +K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) | Νικηφόρ(ω) | μαγίστρω | [β]εστάρ- | χ(η) καὶ δου- | [κ]ὶ τοῦ Ὀψι- | κίου τ(ῶ) Βο- | τανι[άτ-]η (Staatliche Münzsammlung, München - Zarnitz, αρ. 682).

4/. 1059 – październik 1061: magistros, (vestes?) vestarches i douks Edessy i Antiochii,

Nikephoros Botaneiates, magistros, vestes, vestarches, and doux of Edessa and Antioch (before 1062) 31 mm Inscription of five lines: K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Νικηφόρ(ω) [μα]γίστρο, βέστη, βεστάρχ(η). Rs. Inscription of five lines: (καὶ) δουκὶ Ἐδέσου [(καὶ) Ἀ]ντι[οχ(είας) τῶ] Βοτανηάτη. BZS.1951.31.5.175. (DO Vol. 5. no 9.2).

6/. 1061 październik. – luty. 1063 r.: proedros i douks Thessalonik

Nikephoros Botaneiates, proedros i doux of Thessalonica Obv. Ὁ ἄ(γιος) | ΔΗ | ΜΗ - Τ | ΠΙ | ΟC Rev. +K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) | Νικηφόρ(ω) | πρωτοπρο- | ἔδρω (καὶ) δουκὶ | Πελοπονίσ(ου) | (καὶ) Ἐλάδο(ς) τῶ | Βοτανει- | ἀτι (Μονὴ Ἰβήρων, πρακτικὸν με χρονολογία Ἀύγουστος 1062).

9/. 1067 koniec grudnia– pierwsza ćwierć 1068 r.: proedros i douks Antiochii,

Nikephoros Botaniates proedros and doux of Antiochia Obv. Ὁ ἄ(γιος) | ΔΗ | ΜΗ - Τ | ΠΙ | ΟC Rev. +K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) | τῶ σῶ | δού(λω) | Νικηφόρο | προέδρο (καὶ) | δουκὶ Ἀντιο- | χείας) τῶ Βο- | τανειάτ(η) (Giessener Münzhandlung, Sale 62 20. 4. 1993, αρ. 721).

12/. 1068 pierwsza ćwierć – lato 1074 r.: protoproedros i douks Peloponnezu i Hellady,

*Nikephoros Botaniates, Protoprohedros & Dux von Peloponnes und Griechenland um 1068/1074. Ὁ ἄγιος | ΔΗ | ΜΗ
OC Standfigur des hl. Demetrios in Rüstung mit Paludamentum, Schild und Lanze von vorn / Rev. +Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) |
Νικηφόρω | πρωτοπρο- | ἑδρω (καὶ) δουκὶ | Πελοπονίσ(ου) | (καὶ) Ἑλλάδο(ς) τῷ | Βοτανει- | ἄτι
Fehlt in den Zitierwerken (Legenden rekonstruiert nach stempelgleichem Stück Hirsch 175, 1992, 1567). 20.80 g Dr
Busso Nachfolger A.376 L.1378.*

13/. około 1073 (lub 1074) - październik 1077: kouropalates,

*Nikephoros Botaniates, Kouropalates. ca. 1074 - 1077 n. Chr. Siegel 14.07 g. Vs.: Hl. Demetrios mit Lanze u. Schild,
seitlich im Feld Kreispunkt (= Ο ΑΓΙΟΣ) / Δ/Η/Μ/Η-Τ/Ρ/Ι/Ο/Σ. Rs.: - / + Κ(ΥΡ)Ι Ε ΒΟΗ/ΘΕΙ ΤΩ ΚΩ / ΔΟΥΑΩ
ΝΙΚΗ/ΦΩΡΩ ΚΟΥΡΟ/ΠΑΛΑΤΗ ΤΩ / ΒΟΤΑΝΕΙ/-ΑΤΗ. Gorny & Mosch A.208 L.2536.*

14/. 1074 lato- około 1075(?): kouropalates i douks themu Opsikion,

*Nikephoros III Botaneiates kouropalates and doux of the Opsikon +Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) | [τῷ] σῶ δού(λω) |
[κουρο]παλάτι | [καὶ] δουκὶ τοῦ | [Ὀψι]κίου τῷ | [Βο]τανει- | [ἀτη] (Staatliche Münzsammlung Zarnitz, ap. 675).*

15/. 1075(?) - październik 1077 r.: kouropalates i douks Anatolikoi.

*Nikephoros III Botaneiates kouropalates and doux of the Anatolikoi Ὁ ἄγιος | Δ | Η | Μ | Η - Τ | Ρ | Ι | Ο | Σ
+Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) | Νικηφόρο | κουροπαλά(τη) | (καὶ) δούξ τῶν Ἀ- | νατ(ο)λικ(ῶν) τῷ | Βοτανει- | ἀτη (Zacos – Veglery,
2690bis a).*

18/ 1078 - 2 czerwca lub lipca – 4 kwietnia 1081 r. cesarz.

Nicephorus III Botaniates 1078-1081 AV Bulla of Two Solidi 24mm 8.86g Bust of Christ Pantokrator C XC. Rs ΝΙΚΗΦ ΔΕC TΩ ΡΟΤΑΑΝΙΑΤ Nicephorus standing f. wearing crown oros labarum globus CNG XV

Nikephoros III Botaneiates (1078–1081) 31 mm Bust of Christ lightly bearded, wearing a chiton and himation and holding the right hand in blessing and a book in the left. He has a nimbus cruciger; each arm contains a decoration consisting of five pellets. Sigla at left and right: Ι(ησοῦ)ς Χ(ριστό)ς. Rs. The emperor Nikephoros III standing on a round dais and wearing a crown and a loros, an end of which is draped over the left wrist and decorated with four dots. He holds a labarum in the right hand and a globus cruciger in the left. Νικηφόρ(ω) δεσπότη(η) τῶ Βοτανιάτ[η]. DO BZS.1951.31.5.9.

19. mnich w klasztorze Peribleptu w Konstantynopolu. 1081 lub 1082.

brak

Weryfikacja emitentów pieczęci (polecam strony internetowe):

- *The Prosopography of the Later Roman Empire, Volume 1, AD 260-395 (PLRE I)*
- *The Prosopography of the Later Roman Empire Volume 2, AD 395-527 (PLRE II)*
- *The Prosopography of the Later Roman Empire 2 Part Set Volume 3A, AD 527-641 (PLRE IIIa)*
- *The Prosopography of the Later Roman Empire Volume 3B, AD 527-641. (PLRE IIIb)*
- *Prosopography of the Byzantine Empire PBE I, 641-867) <http://www.pbe.kcl.ac.uk/data/index.html>*
- *Prosopography of the Byzantine World (PBW, 9th- 13th cent.) <https://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/browse/>*
- *De Gruyter - Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit. (PmbZ) <https://www.degruyter.com/serial/proso-b/html>*

Ikonografia pieczęci bizantyńskich – wybrane zagadnienia

fol. Mateusz Wozniak.

Dla większości bizantyńskich właścicieli pieczęci, wybór dekoracji był kwestią osobistej preferencji oraz dominującego w danej epoce typu ikonograficznego. Ikonografia plomb w znacznej części powtarza wyobrażenia z emisji monetarnych, gdyż czerpie ze zbliżonych wzorców religijnych i sztuk plastycznych.

Na pieczęciach bizantyńskich znaleźć można całą gamę typów epigraficznych i ikonograficznych:

- **epigraficznych:**

• **tekstowych i metrycznych:**

jednojęzycznych: greckojęzycznych, łacińskojęzyczne, tureckojęzycznych(?),

dwujęzycznych: grecko-łacińskich, grecko-arabskich, grecko-armeńskich, grecko-syryjskich,

trójjęzycznych: grecko-arabsko-syryjskich,

• **z monoblokami:** monogramami pudełkowymi i literowymi,

• **z monogramami:** w kształcie krzyża, typu gwiazda (6-, 8-, 10-, 16- ramienna), liniowymi, czterolistnymi, wpisanymi w krzyż, chrystogramami,

- **anepigraficznych:** beznapisowych typów ikonograficznych,

- **ikonograficznych:**

• **z wzorami geometrycznymi:** oktagramem, pentagramem-pentalfa, linearnym, wzorem oktagonálním, rozetą i rozetą z gwiazdami,

• **z przedstawieniami zwierząt:** - rzeczywistych: orłem, ptakiem, pawiem, kogutem, koniem, lwem, lwem atakującym jelenia, panterą(?), niedźwiedziem(?), dromaderem (lub Barankiem Bożym?), żółwiem (?), zajęcem czy królikiem, pelikanem (?), kozą, muflonem i strusiem (?); - fantastycznych: gryfem, stylizowanym ptakiem, sfinksem (chimerą), androkefalicznym bykiem, pegazem, pięciogłowym smokiem,

• **z osobami** w półpostaciach, w postawie stojącej, na tronie, konno i w scenach narracyjnych: Chrystusa, NMP, świętych, archaniołów, cesarzy (plomby imperialne) i wszelkich połączeń pomiędzy nimi, bogiń jeszcze świata pogańskiego (Wiktorii, Romy, Tyche),

• **z symbolami religijnymi:** krzyżami (greckimi, łacińskimi, patriarchalnymi, trzema krzyżami na Golgocie), Eucharystią, Angus Dei, Manus Dei i Menorą,

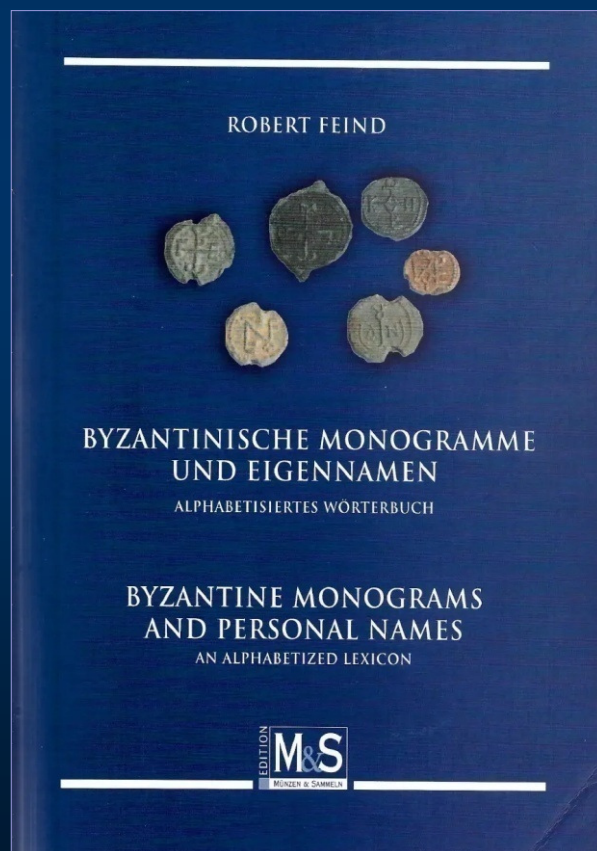
• **z innymi przedstawieniami:** palmą, kwiatem, męską głową i trójgłowie, budowlami i murami obronnymi, modusem, półksiężycem, tarczą herbową, trójzębem i pnączem, lilią, tryskającą fontanną, wieńcem (stemmą lub stefanosem).

1. Monogramy.

Inskrypcje wczesnych emisji oraz okresu ikonoklazmu (lata 726-843 tzw. „*klótni o obrazach*”, ruchu wrogiego kultowi ikon, świętych obrazów, które stanowiły przedmiot adoracji) to :

- monogramy w wariantach monobloków (*Blockmonogramme*),
- w kształcie krzyża (*Schachtelhalm*),
- gwiazdy (*Strahlenmonogramme*),
- „kija”- linearne (*Stabmonogramme*).

Monogramy stwarzają duże trudności z ustaleniem emitenta, czy jego tytułów.

*Pomocne jest w tym zakresie opracowanie Roberta Feindta - **Byzantinische Monogramme und Eigennamen**, który zaleca sposób odczytywania monogramów poprzez odczyt liter, ligatur i skrótów, a w przypadku nieudanej próby dopasowania greckiego (lub łacińskiego) imienia czy tytułu zawierającego te litery, zapisanie ich w porządku alfabetycznym i odszukanie takich liter w leksykonie, gdzie w środkowej kolumnie przyporządkowana jest grecka i łacińska transkrypcja monogramu, a w ostatniej kolumnie podane jest źródło, gdzie dany typ monogramu był publikowany. Można wtedy zweryfikować prawidłowość, sięgając do tej pozycji i porównując odczytywany monogram ze źródłem.*

[https://www.academia.edu/40879349/Byzantinische Monogramme und Eigennamen - Byzantine monograms and personal names](https://www.academia.edu/40879349/Byzantinische_Monogramme_und_Eigennamen_-_Byzantine_monograms_and_personal_names)

1.1. Monobloki zwane również *blokmonogramami* lub *monogramami pudełkowymi* stosowane w VI-IX w.

Litery rozmieszczone są wokół centralnego znaku (najczęściej z liter A, H, M, N, Π, X tworzącego prostokąt z dołączonymi literami (*ligaturami* od łac. *ligare* - połączyć) skierowanymi w prawo oraz lewo. Litera w centrum niekoniecznie jest pierwszą literą słowa. Stosowano również litery z alfabetu łacińskiego B, F, U. Rozwinięcie inskrypcji monobloku: nazwisko, tytuł, funkcja, dowództwo a nawet nazwa geograficzna, to najczęściej jedna fraza, ale również kilka. Na części plomb imię emitenta zawarte jest zarówno w monobloku jak i monogramie w kształcie krzyża. Takie powtórzenia znajdują się również na plombach z monoblokiem albo monogramem z krzyżem z jednej i tekstem w 2-3 wersach na drugiej stronie oraz na dwóch monoblokach.

• *Ammoniosa, Exkeptor* około 560/590. Aw.: Blokmonogramm = AMMONIOY. Rew.: Blokmonogramm = EXKEPTOPOC.. 9.50 g. Dr Busso Peuss A.376 L.1254 – monogram pudełkowy (blokmonogram, monoblok).

• *Cesarska sakelle* VIII-IX wiek, 23 mm Monogram: α-β = βασιλικῆς Rs. Monogram: α-σ = σακέλλης. © DO BZS.1951.31.5.2875 - monoblok "litera w centrum."
 • *Michael Eugenios*. Aw. : Dwie duże litery : Xnad M (=M(ι)χ(α)ήλ), w otoku perełkowym. Rew. : Monogram krzyżowy z literami : Γ, ω, N, w ligaturze z E i & = Εὐγενίου.- 30,21 mm, CHEYNET J.-Cl.+GÖKYILDIRIM T.+BULGURU V. 2012: 7.42. – monoblok - litera nad literą.

• *Michael Eugenios*. Aw. : Dwie duże litery : Xnad M (=M(ι)χ(α)ήλ), w otoku perełkowym. Rew. : Monogram krzyżowy z literami : Γ, ω, N, w ligaturze z E i & = Εὐγενίου.- 30,21 mm, CHEYNET J.-Cl.+GÖKYILDIRIM T.+BULGURU V. 2012: 7.42. – monoblok - litera nad literą.

1.2. Monogramy w kształcie krzyża (czteroramienne, tetragramy - *Kreuzmonogramm*) tworzyły krzyżujące się pod kątem prostym belki, na końcach których dołączano (według R. Feinda) litery:

- u góry litery O, P, T, Y, również w ligaturze oraz K, M;
- poziomo z lewej: A, B, Γ, E, Z, Θ, K, Λ, M, N, Π, P, C, X;
- poziomo z prawej A, E, H, K, Λ, M, N, Π, P, C, X;
- w centrum monogramu umieszczano litery: Θ, O, Φ, X, ω; przecięcie belek tworzyło literę T.
- u dołu: A, B, Δ, H, K, M, O, C, ω.

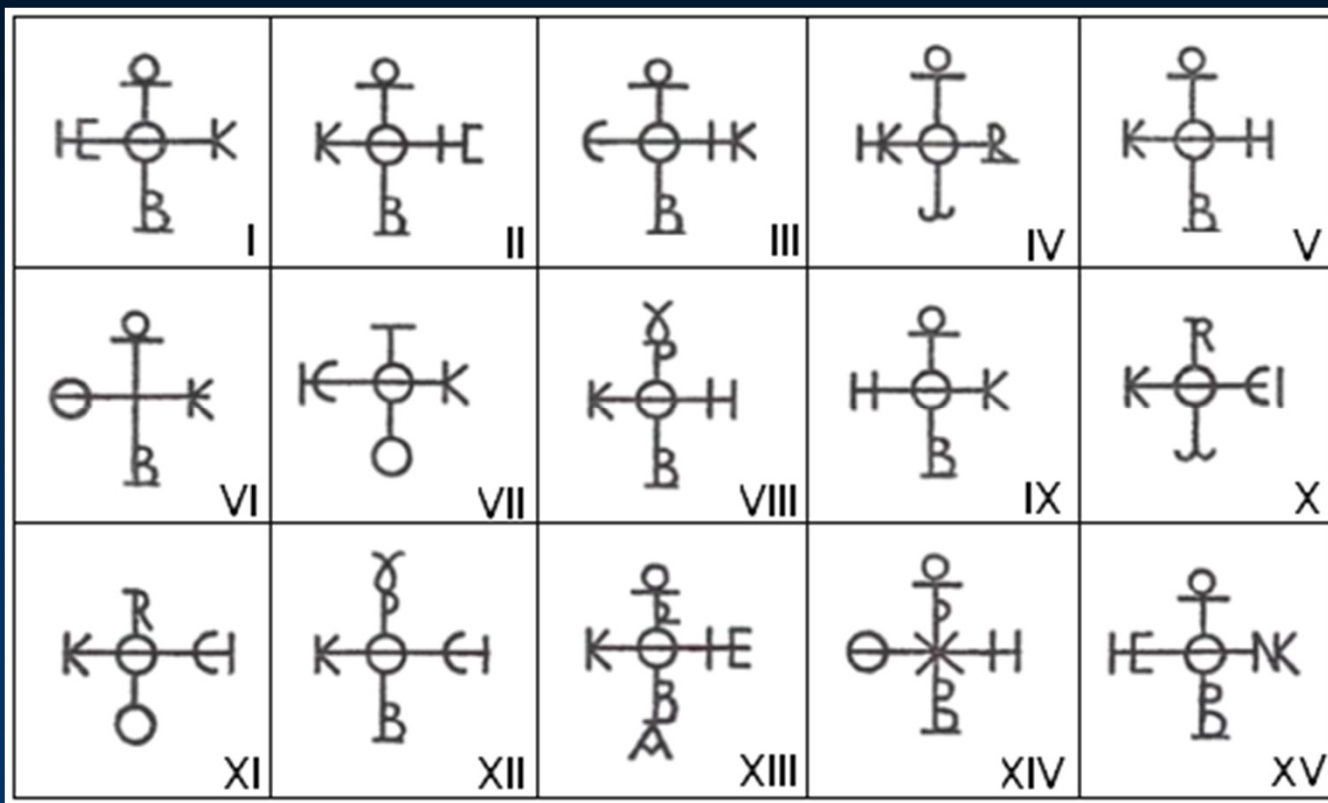
Rozwinięcie inskrypcji to: inwokacje, imię i nazwisko, ewentualnie tytuł, urząd itd. emitenta.

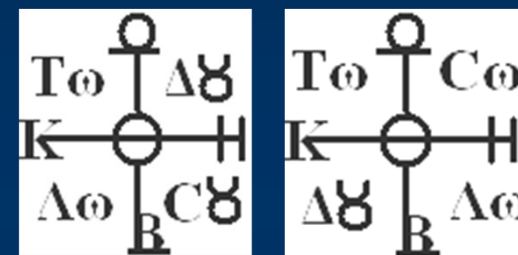
- Pieczęć Georgiosa. 22 mm. VII-VIII. wiek. Monogram inwokacyjny: *Κύριε / Θεοτόκε βοήθει*. Rew.: Monogram krzyżowy : γ-ε-ι-ο-ρ-υ-ω = Γεωργίου. Gerhard Hirsch A.204 L.3150 - monogram krzyżowy typu Laurent I.

- Pieczęć Jana, hypatosa i chartoulariosa genikon logothesion 29x33mm, 14.80 g c. late 8-9th c. Cruciform monogram **KVPIE**; in quadrants **C-W CO-N** Lord, save +IWANNH VII' S XAPTU GENIKO' ΛΟΓΟ.- Zbiór CE ©
- monogram krzyżowy z inwokacją *Κύριε σώσον*

W czterech ćwiartkach umieszczano również ciąg dalszy inwokacji $\tau\omega\text{-}\delta\mathcal{B}\text{-}\lambda\omega\text{-}\sigma\omega$ (= $\tau\tilde{\omega}$ $\delta\tilde{o}\tilde{\upsilon}\tilde{\lambda}\tilde{\omega}$ σου) lub różniej $\tau\omega\text{-}\sigma\omega\text{-}\delta\mathcal{B}\text{-}\lambda\omega$ (= $\tau\tilde{\omega}$ $\sigma\tilde{\omega}$ $\delta\tilde{o}\tilde{\upsilon}\tilde{\lambda}\tilde{\omega}$) lub rzadziej: $\tau\eta\text{-}\sigma\eta\text{-}\delta\mathcal{B}\text{-}\lambda\omega$ (= $\tau\eta$ $\sigma\eta$ $\delta\tilde{o}\tilde{\upsilon}\tilde{\lambda}\tilde{\eta}$), całość w znaczeniu: „Panie/Bogurodzico miej w opiece twego sługę”.

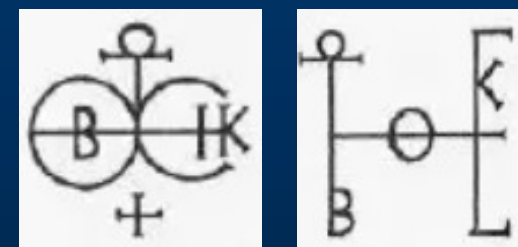
Najczęściej stosowano typy: *Laurent I* (poł. i koniec VII w.), *Laurent V* (koniec VII-IX w.), *Laurent VIII* (IX w.) i *Laurent XV*.

Wariantów monogramów inwokacji *Θεοτόκε βοήθει* jest więcej niż 15, np.

Czasami uzupełniano jeszcze inwokację o *Ἀμήν*

(niech tak się stanie, zaprawdę): = *Θεοτόκε βοήθει τῷ σῶ δούλω ἀμήν*.

Monogramy inwokacyjne uzupełniano czasami w ćwiartkach imieniem emitenta plomby, a tetragramy inwokacyjne wpisywano również w otok czterolistny.

Monogramy inwokacyjne uzupełniano czasami w ćwiartkach imieniem emitenta plomby, a tetragramy inwokacyjne wpisywano również w otok czterolistny.

Stosowano również inne inwokacje w tetragramie np.: - *Ἁγία Τριάς βοήθει*, - *Μητήρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν*, - *Κύριε σῶσον*, - *Ἰησοῦ σῶσον*, - *Ἰησοῦ Χριστε βοήθει*, - *Χρίστε βοήθει*, *Δούλου τῆς Θεοτόκου*.

1.3. Monogramy w różnym kształcie:

- monogramy w kształcie gwiazdy, promienne:

- *heksagram*, monogram sześcioramienny (druga połowa X w.) (chrystogram?),
- *oktagram*, monogram ośmioramienny, zwany również podwójnym krzyżem (druga połowa X w.),
- *dekagram*, monogram dziesięcioramienny (druga połowa X w./ pierwsza połowa XI w.),
- *dekaeksigram*, monogram szesnastoramienny - poczwórny krzyż (II-ga połowa X w./ I-sza poł. XI w).

- monogram liniowy wertykalny w kształcie tzw. kija prostego (VII, XI i XIII w.) z przywieszonymi do jednej linii literami:

- monogram liniowy w kształcie tzw. kija wygiętego na bazie łacińskich liter TS:

- monogram czterolistny,

- monogram wpisany w krzyż:

- *Justinian spatharokandidatos (?) XI w. 25 mm. Monogram inwokacyjny typ V w otoku czterolistnym: Θεοτόκε βοήθει. Rs. Monogram krzyżowy w otoku czterolistnym: α-δ-θ-ι-κ-λ-ν-ο-π-ρ-σ-τ-υ-ω = Ἰουστινιάνῳ σπαθαροκανδιδάτῳ (?) BZS.1955.1.441.*

- *Isaac chartoularios, (syn?) Sokratesa (VI/VII w.) Monogram krzyżowy(z poprzecznym X w przeciwieństwie do prostego pręta). α-ι-κ-λ-ο-ρ-σ-τ-υ-χ-ω = Ἰσαακίῳ χαρτουλαρίῳ (ὕψ) Rw.: Monogram krzyżowy: α-κ-ο-ρ-ς-τ-υ-ω = Σωκράτους 26 mm DO BZS.1955.1.159.*
- *heksagram, monogram sześcioramienny*

*Myron Asekretis, ok. X w. Podwójny monogram krzyżowy + K(YPIE B(OH)ΘEI TΩ CΩ ΔΟΥ(ΛΩ).
Rs. Legend in 4 lines, + MYPΩNI ACHKPHTIC. Zbiór CE ©
- oktagon, monogram ośmioramienny*

*Bizantyńska ołowiana pieczęć (VII-VIII wiek). Aw.: Monogram liniowy.
Rew.: Monogram liniowy. 12.31 g, 23 mm . Numismatik Nauman A.35 L.876 (06.09.2015)
- monogramy liniowy wertykalny.*

*Asterius patricius VI w. 24 mm Łaciński monogram z liter: a-e-i-o-r-s-t = Asterio
Rew.: Ipskrypcja łacińska w dwóch liniach: patriocio BZS.1958.106.2829.
- monogram liniowy w kształcie tzw. kija wygiętego na bazie łacińskich liter TS*

*Johanes chryzepsetes, parafylaks Abydos i kommikarios Thessalonik. 31mm,
Pole podzielone jest na dwa pierścienie i jedno koło. W tym ostatnim znajduje się krzyż grecki, którego ramiona wypełnione są inwokacją **IHCΩV** (pionowo) **CΩCON** (poziomo). Na zewnętrznym pierścieniu koła znajduje się inskrypcja inwokacji: *Κύριε βοήθει τώ σώ δούλώ Ιωάννη χρυσεψητή (καί) παραφύλ(ακι) Άβύου (καί) κομ(μ)ερκιαρίω Θεσσαλ(ονί)κης*. *Byzantinischen Bleisiegel in Österreich. 2. Teil Zentral- und Provinzialverwaltung fot. 155 s. 164.*
- mnogram wpisane w krzyż*

1.4. Chrystogram, chrysmon (od łac. *christi nomen*, czyli *Imię Chrystusa*) to monogram lub kombinacja liter (tzw. labarum) ligatura składająca się z nałożonych greckich liter *chi* (X) i *rho* (P) dwóch pierwszych liter greckiego słowa *Χριστός* „Chrystus”. *Chrystogram* uzupełniał również inne przedstawienia, np. dla złagodzenia pogańskiego charakteru wyobrażenia Nike -Wiktorii.

- *Kratinos, Patrikios (?)*, VI wiek, 21,16mm. W otoku perłkowym chrystogram, po bokach litery A i ω.; powyżej P. Rew.: Legenda w trzech liniach: *Κρατίνου πα[α]τρικίου*. CHEYNET J.-Cl.+GÖKYILDIRIM T.+BULGURU V. 2012: 5.117

2. Inskrypcje tekstowe zawarte są najczęściej od jednej (np. DO BZS 1958.106.182) do dziewięciu linii na jednej ze stron (X-XV w. np. DO BZS.1955.1.4953) lub obu stronach plomb (VII-IX w. oraz XI-XIII w.) albo w otoku. Na większości plomb identyfikują one właściciela, mogą obejmować jego nazwisko, tytuł, urząd lub część władzy, ewentualnie terytorium podlegające jego jurysdykcji.

Inskrypcje tekstowe umieszczane są czasami w otoku, a ciąg dalszy w centrum .

Na pieczęciach z obustronną inskrypcją początek tekstu na awersie plomby często zaznaczony jest *krzyżykiem inicjalnym*.

2.1. Inskrypcje metryczne, niemal wyłącznie dwunastozgłoskowce (δωδεκασύλλαβος στίχος) lub rzadziej piętnasto-zgłoskowce (δεκαπεντασύλλαβος στίχος), od VIII do XIV wieku, szczególnie popularne były od drugiej połowy XI do końca XII w. Linia składa się z dwunastu sylab, czasami z przerwą po piątej lub siódmej sylabie, (długość sylaby nie stanowiła różnicy, w przeciwieństwie do klasycznego greckiego wiersza trymetru jambicznego).

Przykład legendy:

- *podwójnego 12-zgłoskowca*: *Ἐπισφραγιζοις τὰς γραφάς Ἰωάννου
Στρατηγοπούλου, σὺ δυὰς στίχων μόνη.*
- *15-zgłoskowca z X w.*: *Ἔσο βοηθός, Κῆριε, τοῦ παθόντος δεσπότη.*
- „ „ z XI w.: *Τῆς διακονίας τῆς ὑποστροφῆς τῶν Βλαχερνῶν.*

A. Wassiliou podaje, że około jedna trzecia z publikowanych i nieopublikowanych 40 tys. sztuk zdjęć lub tylko odnotowanych plomb w Wiedeńskiej Fototece Instytutu Studiów Bizantyńskich ÓAW posiada legendy metryczne oraz że znanych już jest niemal 5 tys. wersów metrycznych.

Wiele inskrypcji metrycznych jest **anonimowych**, bez jakiegokolwiek odniesienia do danych nadawcy (imię, nazwisko, tytuł, urząd); w prywatnej korespondencji celowo były pominięte jako próba ukrycia swojej tożsamości.

Οὐ σραγίς εἰμι τὴν γραφήν βλέπων νόει.

Ἐκ τῆς γραφῆς γινώριζε τὸν γεγ`Ηραφότα.

Ἦν ἐλπίδα τίθημι ταύτην σφραγίζω.

→ *Wiem czyją pieczęcią jestem patrząc na pismo.*

→ *Dowiedz się z listu, kto go napisał.*

→ *Ta, w której pokładam moje zaufanie jest przedstawiona na mojej pieczęci.*

Anonim – pieczęć bizantyńska anonimowa metryczna inskrypcja XI-XII w. n.e. Zbiór CE © Ἐπιγράφημ σφραγίδα μὴ ζῆτει βλέπων → Poszukaj podpisu, a nie pieczęci. (Spórz na podpis, a nie na pieczęć.)

*Anonim – ołowiana tessera XIII w., II poł. Zbiór © CE
 Rewers: Napis złożony z siedmiu wierszy: ἀπλοῦσα χεῖρας εἰς ἐπίσκεψιν κόσμου σκέπην κάμοῦ, Πάναγνε, πρακτέοις δίδου → Kiedy wyciągasz ręce w trosce o świat, Najświętsza, ochraniaj również moje czyny.
 Napis składa się z dwóch metrycznych dwunastosylabowych wersetów.*

Według A. Wassiliou-Seibt przez anonimowe metryczne inskrypcje pieczęci rozumie się część wersetów, które nie mają imion (nazw) własnych.

- **Pierwszą główną grupą anonimowych legend są wersety, które proszą odbiorcę o otwarcie dokumentu w celu odnalezienia nadawcy, np. Ἐκ τῆς γραφῆς γινώριζε τὸν γεγραφότα**
- **Druga grupa jest tworzona przez legendy szukające ochrony i zbawienia od Theothokos lub świętych. Osoba opisuje się jako ikéτης, λάτρις, οἰκέτης, πρόσφυξ lub jako δεσπότης dokumentu, np. Ἀπλούσα χεῖρας εἰς ἐπίσκεψιν κόσμου, ἰ σκέπην κάμου πάναγνε πρακτέοις δίδου. (Aw.: Theotokos Episkepites).**
- **W trzeciej grupie Theotokos, święci, rzadziej krzyż, mają określoną funkcję, jak na okaziciela (λιτός), opiekuna (φρουρός, φύλαξ) lub ochronne (όπλον), mogą w tym samym czasie nawet funkcję pieczęci przejąć” (s. także treść i forma), np. Ὁ μάρτυς λιτός ἐστις σφραγίς τῶν λόγων. (Aw. św. Georgios).**

2.2. Inskrypcje z inwokacją religijną.

Prawie każdej legendzie towarzyszy inwokacja z prośbą o opiekę i pomoc patrona lub dotycząca korespondencji.

Przykłady inwokacji religijnych:

Αγία δέσποινα Θεοτόκε βοήθε

→ *Święta Pani Theotokos, wspomóż,*

Αγία Τριάς, ό Θεός ήμών, βοήθη τώ σώ δούλώ

→ *Święta Trójca, nasz Boże, wspomóż twego sługę,*

Αγνή, λόγων μοι καί βίου φύλαξ έσο

→ *Święta, bądź opiekunem moich słów i mojego życia,*

Αγνή, σκέποις σόν οίκέτην,

→ *Święta, czuwaj nad swoim sługą,*

Τριάς αγία διά παντός φύλαττε τόν σόν οίκέτην

→ *Teraz i zawsze, Trójco Święta, chroń sługę,*

Αγιε Δημήτριε καί αγία Θεοτόκε βοηθείτε

→ *Św. Demetriosie i Święta Bogurodzico, wspomóż,*

Αγία Θεοτόκε βοήθει το σώ δούλο

→ *Święta Matko Boska, wspomóż twego sługę,*

Ασώματε, φύλαττε τόν σόν οίκέτην.

→ *Niematerialny, chroń twego sługę.*

Αστυ κράτιστον, ανάστασις αγία.

→ *O miasto najpotężniejsze, Święta Rezurekcjo,*

Αθλητά, βοήθει

→ *Mistrz, wspomóż,*

Αθληφόρε αγιε, φύλαττε ... σόν δούλον

→ *Męczenniku święty, strzeż ... twego sługę.*

Αποστόλων σκέποις με δυάς αγία ....

→ *Apostołowie chrońcie mnie dwaj święci...*

Απλούσα χείρας είς έπίσκεψιν τού κόσμου σκέπην κάμου, πάναγνε, πρακτέοις δίδου.

→ *Kiedy wyciągasz ręce, aby troszczyć się o świat, Wszystkich Świętych, udziel także swojej ochrony moim czynom.*

Αρχιστράτιγε βοήθι ...

→ *Archistrategu, miej w opiece...*

Βοήθει σώ γένει Δούλώ στρατηγέτα...

→ *Dowódco wojska niebieskiego przyjdź z pomocą twemu słudze...*

Δούλον σόν ...παρθένε, σκέποις.

→ *Dziewico, chroń twego sługę,*

Δούλον σόν υπέρτιμον, Αχραντε, σκέποις

→ *Nieskazitelnny, chroń twego sługę,*

... δούλου Χριστού τού Θεού.

→ *... sługa Chrystusa (naszego) Boga,*

... δούλου τί(ή)ς Θεοτόκου.

→ *... sługa Bogurodzicy,*

... δούλου τού Σταυρού.

→ *... sługa Krzyża Świętego,*

Δόξα έν όψίστοις Θεώ καί επί γής είρήνη έν άνθρωποις εύδοκίας.(św. Łukasz 2:14)

→ *Chwała Bogu na wysokościach, a na ziemi pokój, dobra wola względem ludzi.*

Έμού φύλαξ βίου τε καί τών γραμμάτων.

→ *(Bądź) strażnikiem mojego życia i listów.*

<i>Ἐμός τύπος σφράγισμα τοῦ συνωνύμου.</i>	→ <i>Mój obraz jest pieczęcią mojego imiennika.</i>
<i>Εὐγενιώτην, χρυσεπής, ... σκέποις.</i>	→ <i>Obyście mówcy złotych słów chronili....</i>
<i>Ἐγὼ κρατύνω τάς γραφάς,</i>	→ <i>Zabezpieczam listy,</i>
<i>Ἐγὼ ... τό κράτος ... φέρων σπάθην σφάπτουσαν οὐς ἔχει</i>	→ <i>Jestem mocą za niosącym miecz, który zabija jego wrogów,</i>
<i>Ἐν δυπτύχῳ σε, τρισμάκαρ πάτερ, γράφω ... δούλος σός</i>	→ <i>Ja twój sługa wpisuję Cię na moją pieczęć, trzykroć błogostawiony,</i>
<i>Ἐν διπτύχῳ φέρω σοι, Πάναγνε, κλέος</i>	→ <i>Na podwójnie złożoną pieczęć Święta Dziewico, przynosisz chwałę.</i>
<i>Εὐλογία τῶν ἁγίων πατέρων.</i>	→ <i>Βłogostawieństwo od świętych Ojców.</i>
<i>Ἐξ εὐλαβίας ἢ γραφή ... στίχους ἔχει σήμαντρον, οὐ σεπτούς τύπους.</i>	→ <i>Z robożności list ... ma pieczęć z wersami, a nie świętymi obrazami.</i>
<i>Ἐξελοῦ με, Κύριε, ἐξ ἀνθρώπου πονιροῦ. Κύριε,</i>	→ <i>Uratuj nie, Panie, od zła człowieka. Panie wspomóż,</i>
<i>Γραφῶν .... γένοισθε μάρτυρες κύρος,</i>	→ <i>Moi męczennicy sankcjonują dokumenty,</i>
<i>Γράφω σε, κήρυξ, προστάτην,</i>	→ <i>Zapisuję ciebie, zwiastuna, jako mojego opiekuna.</i>
<i>Ἡ Ἁγία Σοφία βοήθῃ,</i>	→ <i>Święta Zofio (Mądrość Boża), wspomóż (możesz chronić),</i>
<i>... ἐκ κακῶν Σώτερ ῥύου,</i>	→ <i>Wybawco, ratuj od zła,</i>
<i>Χριστέ βοήθει τῷ σῷ δούλῳ</i>	→ <i>Chryste wspomóż twego sługę,</i>
<i>Χριστέ ὁ Θεός, βοήθη,</i>	→ <i>Chryste nasz Boże, wspomóż,</i>
<i>Χριστέ ὦ Θεός βοίθει τῷ σῷ δούλῳ</i>	→ <i>Chryste Panie wspomóż twego sługę,</i>
<i>Χριστέ φήδου,</i>	→ <i>Chryste zbaw,</i>
<i>Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ ... ἐλέῳ Θεοῦ ....</i>	→ <i>Panie, wspomóż przez łaskę bożą,</i>
<i>... με, σόν δέ οἰκέτην,</i>	→ <i>Dziewico, chroń mnie, twojego sługę,</i>
<i>Κύριε βοήθει,</i>	→ <i>Panie, wspomóż, (pomóż twemu słudze),</i>
<i>Κύριε ὁ Θεός, βοήθη,</i>	→ <i>Panie Boże przyjdź z pomocą,</i>
<i>Κύριε ὁ Θεός μου, ὁ εἰς σέ ἐλπίζων οὐ καταισχνύεται.</i>	→ <i>Pan Bóg mój, człowiek, który pokłada swoją nadzieję w Tobie nie jest rozczarowany,</i>
<i>... μάρτυς, σκέποι,</i>	→ <i>Męczenniku, wspomóż,</i>
<i>... Μήτηρ ἀγνή με σκέποις,</i>	→ <i>Święta Matko, możesz mnie chronić,</i>
<i>Μάρτυς θύτην σόν τόν ...,</i>	→ <i>Męczenniku, czuwaj nad swoim sługą ...,</i>
<i>Μάρτης φύλαττε ...,</i>	→ <i>Męczenniku, chroń ...,</i>

Μεγαλομάρτυς φύλατε ...,	→ Wielki męczenniku, chroń ...,
Μνιστίτι, Κύριε ...,	→ Pamiętaj (nie zapomnij) Panie o ...,
Νέμεις, ἀθλητά Χριστού τροπαιοφόρε, σώ συνωνύμω,	→ Zwycięzco i mistrzu Chryste, udziel swej łaski,
ὁ ἔλεον πτοχῶν δανίζη Θεῶ.	→ Ten, kto lituje się nad biednymi, pożycz Panu. (Księga Przysłów 19: 17)
Ὁ σός τύπος σφράγισμα τοῦ συνωνύμου,	→ Twój obraz jest uszczelnieniem twojego imiennika,
Ὁδηγίτρια βοήθει τῶ σώ δούλω,	→ Hodegetrio (Dziewica wskazująca drogę), wspomóż sługę.
Ὁμώνυμόν σοι ...,	→ Twój imienniku ...
Ὁμόνυμον σόν, τρισκαλος μάρτυς, σκέποις,	→ Strzeż twego sługę o tym samym imieniu, trzykrotnie dobry męczenniku,
Ὁμωνυμούντά σοι,	→ Ten, który podziela twoje imię (o tym samym imieniu),
Ὡ Χριστέ, σκέπε,	→ Och, Chryste chroń,
Παναγία Τριάς, ὁ Θεός ἡμῶν, βοήθη τῶ σώ δούλω,	→ Cała święta Trójca, nasz Boże, pomoc do usług,
Πρόσχευ τό παράδειγμα τούτου τοῦ βίου,	→ Postuchaj przykładu tego życia.
Τόν Καρύκην ... πρώταθλε σκέποις,	→ Pierwszy z męczenników, mniej (mniej) w opiece,
Τήν ... ἀνασσα ... σκέποις,,	→ Niezawisła Pani, chroń,
Τήν πάσαν ἐλπίδα μου εἰς σέ ἀνατίθημι. Θεοτόκε βοήθει,	→ Cała moja nadzieja i miejsce w Tobie. Matko Boża, wspomóż,
Τῶν ἀγγέλων στρατηγέ, νόε μοι, φύλαξ	→ Generał Aniołów, duch, mój strażnik
Τοῖς θεοσεβεστάτοις πρεσβυτέροις καί ἐκκλησεκδίκοις,	→ Najpobożniejsi kapłani i sędziowie,
Τούς σούς μοναστάς, ..., σκέποις,	→ Strzeż twoich mnichów,
... σόν κέ μοναστήν καί θύτην τῆς ... σοῖς Ἀποστόλοις σκέπε.	→ (Chryste), z twoimi Apostołami strzeż twego mnicha i mieszkańca metropolii?
Τριάς ἀγία διά παντός φύλαττε τόν σόν οἰκέτην,	→ Święta Trójco, teraz i zawsze, chroń twego sługę,
Τρισμάκαρ, με σώζοις,	→ Trzykroć błogosławiony, możesz mnie zachować,
Σκέπε, Παρθένε, εὐτελή,	→ Dziewico, strzeż niegodnego,
Σκέπε σῶζε φύλαττε, Κόρη, Παρθένοσ	→ Matka Boża. Chroń, ratuj i strzeż, Córo, Dziewico,
... με σκέπε, ... με σκέποις,	→ Chroń mnie,
Σκέποις με μάκαρ ...,	→ Błogosławiony chroń mnie, (czy możesz mnie ochronić?),
Σκέποις με Σοτερ, ...	→ Zbawicielu chroń mnie,
Σταυρός σφραγίς μου καί φυλακή καί σκέπη.	→ Krzyż jest moją pieczęcią, moją ochroną i schronieniem.
Σόν οἰκέτην σκέποις, Πάναγνε,	→ Wszyscy święci, Nieskazitelna (Maryjo), chroń twego sługę,

Σώζοις άγνή με ...,	→ <i>Niepokalana, możesz mnie uratować...</i>
Σώζοις, Πάναγνε, πάντας ώς Ψυχοσῶστις	→ <i>Jako zbawiciel dusz, Święty, zbaw nas wszystkich.</i>
Σύ με σώζοις Θεοτόκε,	→ <i>Obyś mnie chroniła, Theotokos,</i>
Θεοτόκε βοήθει,	→ <i>Bogurodzico wspomóż,</i>
Θεοτόκε βοήθει τώ σώ οίκέτι,	→ <i>Bogurodzico wspomóż twego słuęę,</i>
Θεοτόκε βοήθει τώ σώ δούλω,	→ <i>Bogurodzico wspomóż twego słuęę,</i>
Θεοτόκε βοήθει. χάρις Θεού,	→ <i>Bogurodzico wspomóż, Łaska Boga.</i>
Θεοτόκε βοήθει τοίς θεοσεβεστάτοις πρεσβυτέροις,	→ <i>Bogurodzico wspomagaj najwięcej kapłanów i presbiterów,</i>
Θεοτόκε βοήθει .... Εύλογία,	→ <i>Bogurodzico wspomóż .... Błogostawieństwo.</i>
Θεοτόκε βοήθει τώ σώ δούλω ... άμαρτωλώ δούλω τών δούλων Χριστού.	
	→ <i>Theotokos, pomóż swojemu słuęę ... grzesznikowi, słuęę słuęę Chrystusa.</i>
Υπεραγία Θεοτόκε βοήθει τοίς θεοσεβεστάτοις Πρεσβυτέροις	
	→ <i>Najświętsza Matko Boska, pomagaj najpobożniejszym kapłanom</i>
Υπεραγία Θεοτόκε βοήθει,	→ <i>Najświętsza Matko Boska, wspomóż,</i>
Φύλαξ ...	→ <i>Opiekun ...,</i>
Φύλαττε μάρτυς, σόν λάτρην,	→ <i>Chroń mnie (opiekuj się mną) męczenniku,</i>
ώ Φιλάνθρωπε, σκέπε,	→ <i>Kochający ludzkość, chroń.</i>
ώσιε (ώ όσιε), προστάτης γίνου,	→ <i>O święty, bądź (moim) opiekunem.</i>

2.3. Inne inskrypcje (maksymy):

Ο βίος όναρ άρετή πλούτος.	→ <i>Życie jest snem, cnota to bogactwo.</i>
----------------------------	--

Joe Glynnias przeanalizował 21 typów pieczęci z początkowego okresu ikonoklazmu z inskrypcjami zawierającymi między innymi wersety:

- psalmu 26:1 Κύριος φωτισμός μου καίσωτήρ μου . . . → Pan jest światłem i moim wybawcą ...),
- psalmu 139:1 Ἐξελοῦ με, Κύριε, ἐξ ἀνθρώπου πονηροῦ, → Wybaw mnie Panie od złego człowieka,
- psalmu 42:1 Ἀπό ἀνθρώπου ἀδίκου καὶ δολίου ῥύσαι με, → Wybaw mnie od człowieka niesprawiedliwego i kłamliwego,
- połączenia psalmu 139:1 i 42:1 Ἐξελοῦ με, Κύριε, ἐξ ἀνθρώπου πονηροῦ : ἀπό ἀνδρός ἀδίκου καὶ δολίου ῥύσαι με.
→ Wybaw mnie Panie od złego człowieka; ocal mnie od człowieka niesprawiedliwego i kłamliwego.
- psalmu 102:4 Τόν λυτρούμενον ἐκ φθοράς τήν ζωήν σου. → (Panie), który ratujesz moje życie od zepsucia.
- psalmu 117:6 Κύριος ἐμοί βοηθός, καί οὐ φοβηθήσομαι. → Pan jest dla mnie pomocnikiem i nie będę się bał.
- psalmu 142:9 Ἐξελοῦ με ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου, Κύριε. → Uwolnij mnie od moich wrogów, o Panie.

Według autora pieczęcie emitowane w VII wieku, ukazują ideologię pierwszego pokolenia bizantyńskich elit ikonoklastów, która używała tej grupy typów epigraficznych, jako środka osobistej pobożności i propagandy oraz była sposobem ich autoprezentacji. Osoby te umieściły psalmy na swoich pieczęciach jako ostateczną formę modlitwy,

. GLYNNIAS J. 2018: str. 80. (numeracja psalmów według Septuaginty)

- **Beser, patrikios i strategos** (około 718 - 742 r.)

Aw.: W centrum monogram krzyżowy z imieniem emitenta: Β-η-σ-ρ = Βησήρ; w ciartkach krzyże. Wokół perełkowego otoku inskrypcja: ἔξελοῦ με, Κ(ύρι)ε, ἐξ ἀνθρώπου πονηροῦ.

Rew.: W centrum monogram krzyżowy: πατρικίου; w kwadrantach: στρατηγού. Wokół perełkowego otoku inskrypcja poprzedzona krzyżykiem: ἀπό ἀνδρός ἀδίκου (καὶ) δολίου ῥύσε με. = (Pieczęć) Besera patrikiosa (i) strategosa. / Wybaw mnie, Panie, od złego człowieka: zachowaj mnie od niesprawiedliwego i kłamliwego człowieka (połączenie psalmów 139:1 i 42:1).

Właściciel tej pieczęci, Beser (Bashir), znany jest jako zagorzały zwolennik cesarzy ikonoklastów Leona III i Konstantina V; zginął w bitwie po jego stronie podczas rewolty Artavasdosa w 741 - dr Busso Peus Nachfolger A.376 L.1334 .

2.4. Inskrypcje z inwokacją dotyczącą korespondencji.

Przykłady inwokacji dotyczących korespondencji:

<i>Γραφάς ...</i>	→ <i>list..., korespondencja,</i>
<i>Γραφάς σφραγίζω ...</i>	→ <i>Pieczętuje korespondencję,</i>
<i>Γραφάς σφραγίζω καί λόγους τού ...</i>	→ <i>Pieczętować listy i korespondencję z ...,</i>
<i>Γραφάς σφράγιζε τάς όμωνύμου, πάτερ,</i>	→ <i>Święty ojciec, pieczętuje listy twojego imiennika,</i>
<i>... γραφών κύρος αύγουσταδέλφης,</i>	→ <i>Autoryzacja listów,</i>
<i>Γραφάς σφραγίζω καί κυρώ τά πρακτέα έκ,</i>	→ <i>Pieczętuje listy, uwierzytelniam,</i>
<i>Γραφός σφραγίζων καί λόγους,</i>	→ <i>Zamykam listy i korespondencję,</i>
<i>... γραφών κύρος αύγουσταδέλφης συζύγου,</i>	→ <i>Autoryzacja listów,</i>
<i>Τών γραφών,</i>	→ <i>Znak pisma,</i>
<i>Εγώ κρατύνω τάς γραφά,</i>	→ <i>Mam zabezpieczyć listy,</i>
<i>Εγώ κρατυσμος και γραφών και σκεμμ άτων...</i>	→ <i>Jestem pieczęcią pism i myśli ...,</i>
<i>Εγώ σφράγισμα καί σκέπη,</i>	→ <i>Jestem pieczęcią i ochroną,</i>
<i>Εγώ σφραγίζω τούς λόγους τών γραπτέων,</i>	→ <i>Pieczętuje słowa dokumentu,</i>
<i>Εγώ τό κύρος τών γραφών...</i>	→ <i>Jestem gwarantem dokumentów ...,</i>
<i>Εκ τών γραφών μανθάνε καί τήν σφραγίδα,</i>	→ <i>Z listu dowiedz się, kto przypiął pieczęć.</i>
<i>Σήμαντρον ούπερ ή γραφή δηλοί τόδε,</i>	→ <i>List pokazuje czyja to jest pieczęć.</i>
<i>Σφραγίς ...</i>	→ <i>To jest pieczęć ...; Pieczęć ...,</i>
<i>Σφραγίς ... εύκλεού ...</i>	→ <i>Pieczęć znana,</i>
<i>Σφραγίς κυρούσα τάς γραφάς ...</i>	→ <i>Pieczęć zabezpiecza korespondencję ...,</i>
<i>... σφραγίς διαγράφει κλήσιν ...</i>	→ <i>Pieczęć identyfikuje,</i>
<i>Σφραγίς ... πέλω διττώζ ζωηφόρον τυπούσα συμείον,</i>	→ <i>Pieczęć ... reprezentującego symbol życia na dwa sposoby,</i>
<i>Ού σφραγίς είμί ...</i>	→ <i>Jestem pieczęcią ...,</i>
<i>Ούδέν σφραγίζω πλήν μόνους στίχους δύο, οί δέ</i>	→ <i>Graweruję tylko dwa wiersze; Wiersze z kolei nie mają nic</i>
<i>στίχοι, γράφουσιν ούδέν τι πλέον.</i>	<i>więcej do powiedzenia.</i>
<i>Όρα σφραγίδα ...</i>	→ <i>Oto pieczęć ...</i>

2.5. Inskrypcje wielojęzyczne.

Język grecki i łacina były używane równolegle od początku Cesarstwa Bizantyńskiego. Językiem kultury i językiem państwowym Cesarstwa Bizantyńskiego greka stawała się stopniowo prawdopodobnie od końca VI w. Imperium obejmowało w różnych okresach obszary, na których to łacina była głównym lub jedynym językiem – na przykład w częściach Italii, północno-zachodnich Bałkanów czy w środkowych i zachodniej częściach Afryki Północnej.

Inskrypcje wielojęzyczne emitowane były dla odbiorców posługujących się różnymi językami: greckim i łacińskim, greckim i arabskim, greckim i syryjskim, greckim i gruzińskim, greckim i armeńskim oraz greckim, arabskim i syryjskim. W kolekcji Dumbarton Oaks znajduje się około 80 plomb z inskrypcjami w języku syryjskim, arabskim i armeńskim. Inskrypcje łacińskojęzyczne i grecko-łacińskie umieszczane są na pieczęciach do VII w.

Pozostałe **dwu-** i **trójjęzyczne** pojawiają się po rekonkwiście na stopniowo zdobywanych przez Bizancjum terenach począwszy od połowy VIII w. a szczególnie w czasach dynastii macedońskiej (w latach 920-1025) na kierunku północnej Syrii, Mezopotamii i Armenii oraz za Komnenów (XII w.) na terenach Anatolii zajętych przez Turków seldżuckich po klęsce pod **Manzikert** (1071 r.) a odzyskanych okresowo przez Bizancjum.

Ze względu na język inskrypcji umieszczony na obu stronach plomby pieczęcie można podzielić na:

- inskrypcje **jednojęzyczne**:

greckojęzyczne, arabskojęzyczne, łacińskojęzyczne, syryjskojęzyczne, gruzińskojęzyczne, tureckojęzyczne, hebrajskojęzyczne.

- inskrypcje **dwujęzyczne**:

grecko-łacińskie, grecko-arabskie, grecko-gruzińskie, grecko-armeńskie, grecko-syryjskie, arabsko-syryjskie.

- inskrypcje **trójjęzyczne**:

grecko-syryjsko-arabskie.

Inskrypcja jednojęzyczna: arabskojęzyczna.

Sułtan al-Hasan ibn Ghafras (Gabras) (druga połowa X wieku) Długa brodata postać ubrana w koronę z pendylią, trzymająca włócznię w prawej ręce i akację w lewej. Rew. Inskrypcja arabska 4 liniach: السلطان اختيار الدين الحسن بن غفرس = Sultān Ikhtiyār al-Dīn al-Hasan ibn Ghafras. ©DO BZS.1951.31.5.3735 .

Bizantyńska pieczęć VII – VIII wiek. 7,70g 20mm
Orzeł stojący na wprost z uniesionymi skrzydłami; pomiędzy nimi gwiazda.
Rew.: ... Lanz Numismatik

Inskrypcja dwujęzyczna: grecko-arabska

Moses syn Zeida (eleventh century) 13 mm Grecki napis w trzech liniach z krzyżami powyżej i poniżej: Μώση τοῦ Ζηέτη
Rew.: Syryjska inskrypcja w 2 liniach z krzyżykami powyżej i poniżej ܡܘܫܐ ܒܢ ܙܝܕܐ = Mojżesz, syn Zeida. © DO BZS.1958.106.3680..

Inskrypcja dwujęzyczna: grecko-łacińska:

Bonosos Βόνουσον / Bonosu. (Zacos, Veglery 1972: no. 763).

Inskrypcje dwujęzyczne: grecko-gruzińska:

George Katas. Patrikos and Strategos. Circa 1050-1100. Lead 28mm . Seal (13.78 gm). Facing bust of St. George, wearing military dress, in central medallion.

Inskrypcje dwujęzyczna: grecko-armeńska:

Machetarios i Filip.

Inskrypcje dwujęzyczne: grecko-syryjskie:

Seals Byzantine. Syriac lead seal. 23mm, 6.62 g. Nimbate facing bust of Mary, holding Christ; MHT QV at sides / Three line inscription in Syriac (Estrangelo), possibly transliterated as lrt... / plywtnn / ylhna. The second line may be intended as "Filistin" - Palestine CNG A.72 L.2724.

Pieczęcie z inskrypcją łacińską i grecko-łacińską są zwykle nie późniejsze niż VII w. , arabskojęzyczne pojawiają się w okresie od drugiej połowy VIII do XII w. Pieczęcie z inskrypcją w języku hebrajskim pochodzą z czasów okupacji Palestyny przez Persów. Łacina pojawia się ponownie na pieczęciach krzyżowców i środowisk z nimi związanych.

2.6. Wykaz skrótów stosowanych na pieczęciach:

Skracanie wyrazów wynikało z oszczędności materiału pisarskiego, a w przypadku plomb - miejsca na puncy. Systemy skrótów (abrewiacji od łacińskiego słowa *abbreviatio*), szczególnie rozbudowane były w średniowieczu, a skrótów dokonywano poprzez:

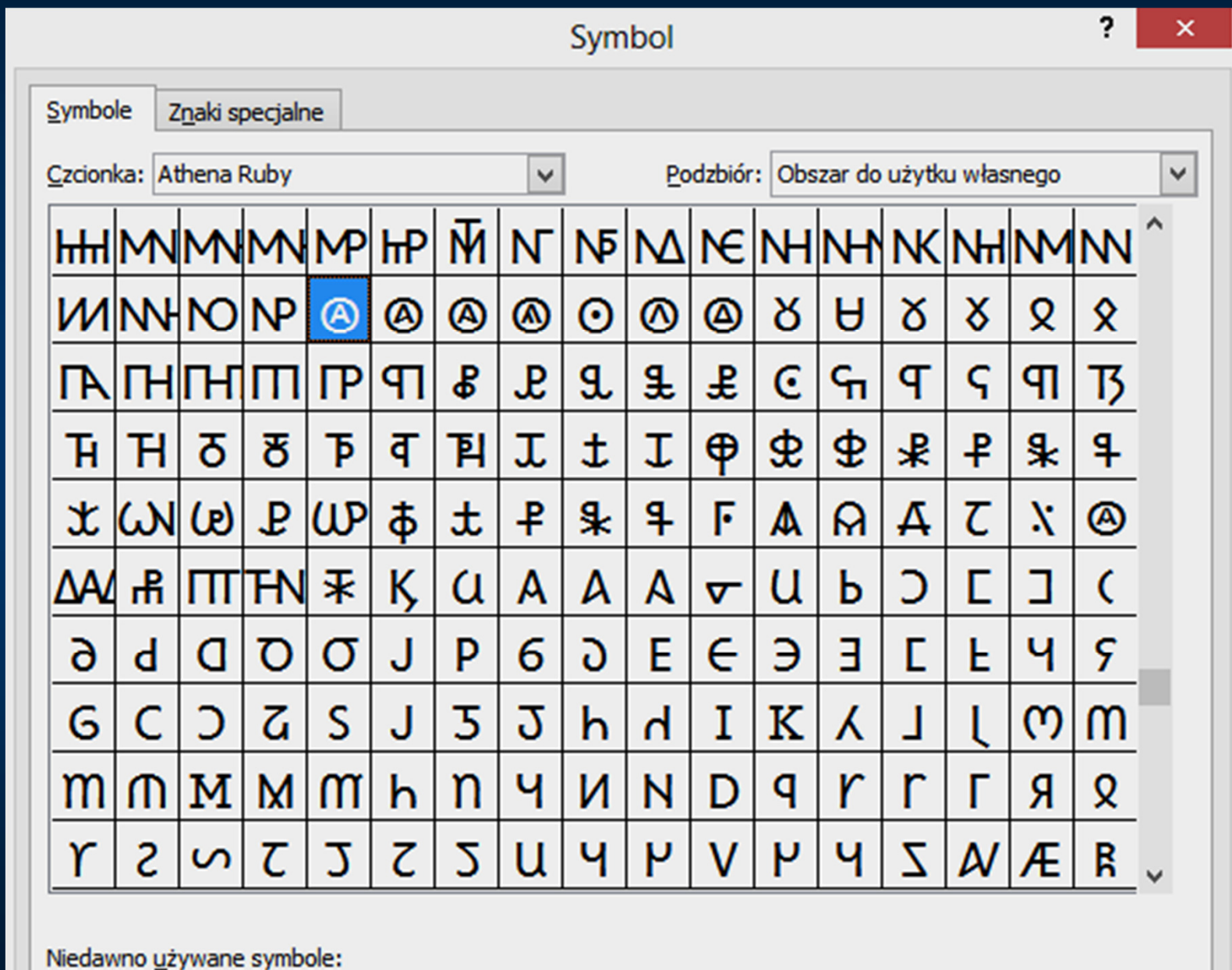
1. odcięcie (inaczej **suspensję**, od łac. per suspensionem), zawieszenie – w takich skrótach pozostawiano tylko początek wyrazu (w niektórych wypadkach tylko pierwszą literę):
obcięcie zaznaczone poziomą kreską: np. = $\overline{\text{I}\omega(\acute{\alpha}\nu\nu\omicron\upsilon)}$,
2. ściągnięcie (inaczej **kontrakcję**, od łac. per contractionem) – w tym wypadku zapisywano tylko początek i koniec wyrazu, np. pierwszą i ostatnią literę lub pierwszą, środkową i ostatnią (tzw. *kontrakcja przerywana*):
ściągnięcie oznaczone: - poziomą kreską, np. $\overline{\text{M}\text{P}} = \text{M}(\acute{\eta}\tau\eta)\rho \Theta(\epsilon\omicron)\acute{\upsilon}$,
- apostrofem, np. $\text{T}' = \tau\omega\nu, \tau\omicron\nu, \tau\eta\varsigma$,
- nadpisaną literą, np. $\overline{\text{M}} = \text{m}(\acute{\epsilon})\text{g}(\alpha\varsigma)$.
ściągnięcie bez oznaczenia np. $\text{A}\Gamma\Theta\text{NK.} = \text{A}\gamma\alpha\theta(\acute{\omicron})\nu(\acute{\iota})\kappa(\omicron\upsilon) = \text{Agathonikos}$, $\Delta\text{A}\Delta = \Delta\alpha(\beta\acute{\iota})\delta$.
3. **ligaturę**, np. kilka liter wpisane jedna w drugą lub obok (zestawienie – litery stykają się), np.:
ligatura Ϡ tzw. stigma = ligatura liter sigma (C) i tau (T), albo ligatura Ϡ z liter O i Y.
4. zwinięcie (*inwolucję*) dwie albo więcej liter jest zapisanych w sobie, np. Θ jako O i Θ ,
5. znak skrócenia (*signum abbreviation*) zastępował cały wyraz lub jego część, sylaby:
znaki skrócenia np. ⊙ lub $\text{Ⓐ} = \text{O } \acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\varsigma$.

Skróty inskrypcji według Roberta Feindta (FEIND R. 2010-2: 17-18):

A'	(πρώτος, προ-),	„pierwszy“, „pre-“	AP	άρχων),	archont
AX	μ(ονα)χ(ός),	mnich	ΑΓΘNK	Αγ(α)Θ(ό)ν(ι)κ(ου),	Agathonikos
AKB	(Ι)ακ(ώ)β(ου),	Jakobos	A ^x P	άρχ(αγγελος),	archanioł
ΔMTR	Δ(η)μ(ή)τρ(ιου),	Demetrios	ΔΑΔ	Δα(υ)ιδ,	Dawid
ΔAY	Δαυ(ιδ),	Dawid	ΘKE	Θ(εοτό)κε,	Matka Boga
ΙΑΚ	Ιακ(ώ)βου),	Jakób	IC XC	Ι(ησού)ς Χ(ριστό)ς,	Jesus Chrystus
Ιω	Ιω(άννου),	Jan,	KE	Κ(ύρι)ε,	Kyrie,=„Panie“
ΚωN	Κων(σταντινου),	Konstantinos	ΚωNΣΤ	Κωνστ(αντινου),	Konstantinos
ΚNΤΑΟ	Κ(ω)ν(σ)τα(ντιν)ο(υ),	Konstantinos	ΜΓ	μ(έ)γ(ας),	wielki,
MHP ΘY	Μή(τη)ρ Θ(εο)ύ,,	Matka Boga“	MP ΘY	Μ(ήτη)ρ Θ(εο)ύ,	Matka Boga
ΜX	Μ(ι)χ(αήλ),	Michał	NK	N(ι)κ(ήτω),	Niketas
NK	N(ι)κ(ηφόρος),	Nikeforos	NK	N(ι)κ(ολάου),	Nikolaos
NK	N(ι)κ(οστράτου),	Nikostratos	Θ	Ὁ ἅγιος,	święty,
ΠPI	π(ατ)ρι	„Bóg Ojciec“	ΠPI	π(ατ)ρι(κιος),	patrikios
ΠΛ	Π(ο)λ(υεύκτου),	Polyeuktos	BΘ	B(οή)θ(ει),	wspomóz,
S	(kai),	„i“	TM	T(ι)μ(οθέου),	Tymotheos
TO	τό(υ) ,	„z“	Φ	Φ(ιλάδελφου),	Filadelfos
ΦΛ	Φ(ι)λ(ιππικού),	Filipikos	ΦΛ	Φ(ι)λ(ιππος),	Filipos
ΦΛ	Φ(ι)λ(οξένου),	Filoxenos	XE	X(ριστ)έ,	Christus
XP	Χρ(υσο-),	„złoty-“	ωA	(Ι)ωά(ννης),	Jan
ωAN	(Ι)ωάν(νης),	Jan			

W opisie pieczęci skróty i ich znaki, ligatury oraz inne elementy epigraficzne można wprowadzić za pomocą czcionki *Athena Ruby*.

https://www.doaks.org/++theme++ardemo-2021/fonts/AthenaRuby_b021.zip

3. Rozeta, gwiazda, ornament lub element geometryczny:

Na pieczęciach od VI do XI w. często przedstawiano wzory geometryczne:

- gwiazda (oktogram?):

- Paul (V/VI w.) Gwiazda Rew. Block monogram. $\alpha - \lambda - o - \pi - \upsilon = \text{Παύλου}$ 25 mm DO BZS.1958.106.5456.

- wzór linearny:

- Alexander (VI w.) Znak między krzyżami powyżej, obok i poniżej, jego znaczenie nie jest jasne. Rs. napis w trzech wierszach: Ἀλεξάνδρου 25 mm DO BZS.1958.106.2753

-wzór oktagonalny,

- Thomas protospatharios i kommerkiarios Abydos (X w.)
Aw.: Ośmioboczny wzór składający się z dwóch nałożonych na siebie kwadratów z zającem w środku. W obrębie kropek znajdują się pozostałości okrągłego napisu rozpoczynającego się od góry: $[\text{Κύριε βοήθει τῷ}] \sigma\tilde{\omega} \delta\acute{o}\nu[\lambda\omega]$
Rew. Napis z czterech liniach: $[\Theta] \omega\mu\tilde{\alpha} [(\text{πρωτο})\sigma]\text{παθ}(\text{αρίω}) (\text{καὶ}) \kappa[\omega\mu]\mu\epsilon\rho\kappa\iota[\alpha(\text{ρίω})]$
 Ἀβύδ(ου) 16 mm DO BZS.1955.1.4515

-pentagram (pentalfa):

- Anastasios chartoularios (VII w.) Gwiazda (pentalpha). Rs. Monogram krzyżowy z liter: $\alpha - \iota - \lambda - \nu - o - \rho - \sigma - \tau - \upsilon - \chi = \text{Ἀναστασίου χαρτουλαρίου}$ 20 mm DO BZS.1951.31.5.2837.

- sześcioramienna gwiazda, (np. *CHEYNET J-Ch. 2014: 111, no 8*),
- rozeta,

- *Bardas Parsakoutenos, magistros idoux of Anatolikon. Ołowiana pieczęć ok.. 970-990 Gwiazda z sześcioma ramionami zakończonymi strzałkami; w otoku inwokacja: + KE ROHΘEI TW CW ΔΥΔW +ΡΑΡΔΙΜΑΓΙCΤΡ,ΙS ΔΥΕ ΤWΝ\ ANATOL' KΙΤWΝ ΟΠΑΤΙΟ ΠΑΡCΚ' w sześciu liniach: 30mm; 16.24g Forum Ancien Coins 10291*

- rozeta z liliami:

- *N. anthypatos, patrikios i strategos of the Anatolikai (tX w.) Aw.: Rozeta złożona z dużego X, którego ćwiartki zawierają elementy roślinne. Rv. Inskrypcja w pięciu liniach.....ἀνθυπάτω, πατρικίω καὶ στρατηγῶ τῶν Ἀνατολικῶν 19 mm DO BZS.1958.106.2859.*

4. Wizerunki zwierząt pojawiają się na plombach emitowanych w okresie V-XII w. i prezentują:
 – **zwierzęta rzeczywiste** (głównie V-VII w. oraz X-XI w.): orły (legionowe), pawie, konie, lwy, kaczki lub gęsi, koguty, pantery(?), żółwie czy kraby(?), niedźwiedzie, wielbłądy i kozy.

- *Izajasz, Chartularios około 610/650. Monogram sztabowy dla ISAIU / źrebię idące w lewo, powyżej monogram blokowy dla XA(PTOVLPIOV). 13.25g Dr. Busso Peus Nachfolger A. 376 L.1269. – koń, muł.*

- *Ołowiana pieczęć bizantyńska. Ob. Paw Rv. Inskrypcja ANS 1951.196.38. – paw.*

- *BYZANTINE LEAD SEAL (5th-6th century) Lion standing right; star above. Rev: Cruciform monogram. 7.88 g. 22 mm Numismatik Nauman A.30 L.654 - Lew.*

- *Plomba z kolekcji Schlubmergera z zającem i sową - Sigillographie... s. 27*

- *Plomba z kolekcji Schlubmergera z pelikanem - Sigillographie... s. 28*

– mityczne stwory (X-XII w.): androkefaliczne byki, sfinksy, gryfony i skrzydlate lwy.

- *BYZANTINE SEAL 6.0 g 24 mm Aw.: Gryf w prawo. Rew: Legenda w pięciu lines: . Coinarchives*

- *Theophylaktos. Anthypatos , patrikios , imperial protospatharios i archon , ok. 10th century. PB Seal (25mm, 8.08 g, 12h). Griffin standing left, raising forepaw / ΚΕ[...]/ Ε[..]Δ ΘΕΟ/ΛΑΚΤ' ΑΝΘ, Π[Α]/ΤΡ' ΒΑ ΣΠΑΘ' / ΜΕΓΕΤΕΡ' / ΑΡΧΗ'. CNG eA.195 L.328. – gryf .*

Paw we wczesnochrześcijańskiej bizantyńskiej sztuce symbolizuje raj, odnowę, zmartwychwstanie i życie wieczne. Orzeł wywodzący się z tradycji antycznej, przynoszący szczęście i oddalający nieszczęście, we wczesnym średniowieczu staje się synonimem dominacji sił niebiańskich nad sferą ciemności, później również znak heraldyczny. Inne ptaki odnoszą się do sfery mentalnej i duchowej, mądrości i boskości; czarne ptaki symbolizowały śmierć i nieszczęście.

Lew to symbol religijny, atrybut bóstw, znak astronomiczny i alegoria Marka Ewangelisty o podwójnej symbolice: wskazujący na dobro

- na Boga i Chrystusa, bądź na zło - na szatana. Bóg porównywany był do: - lwa, gdy objawiał swoją karzącą sprawiedliwość i gdy stawał w obronie Izraelitów i - do jagnięcia, gdy symbolizował Chrystusa, jego czystości, niewinności i łagodności. Pelikan to emanacja odkupienia.

Koza symbolizuje płodność i karmienie, a w symbolice chrześcijańskiej kozioł jest personifikacją nieczystości. W ewangelicznej przypowieści o Dniu Sądu **kozy** są analogią grzeszników, których Chrystus oddzieli od niewinnych owiec i skaże na wieczny ogień (Mt 25,32 i 41). Kozy przedstawiane są między innymi w scenach narracyjnych o Dobrym Pasterzu i powołaniu Abrahama.

Gryf to według W. Garbaczewskiego istota o podwójnej naturze: dobrej (symbol Chrystusa - nieśmiertelny i doskonały) i złej (pycha i chciwość, ale również pokora). Dodanie skrzydeł i uzupełnienie o ptasie cechy np. dziób wzmacnia symbolikę o demoniczność, ale również triumf nad siłami zła.

Jeździec na koniu jest bardzo częstym wyobrażeniem zwłaszcza w okresie krucjat.

Członkowie rodu Tzoula w X wieku preferowali na swoich plombach wizerunek ptaka.

Orły są wszechobecne na pieczęciach z epoki przedobrazoburczej, ale stają się niezwykle rzadkie w czasach środkowego bizantyjskiego. Na tym późniejszym etapie utraciły pogański związek z orłem rzymskim i służyły jako symbol dla Jana Ewangelisty lub Zmartwychwstania Chrystusa.

5. Przedstawienia osób.

Sztuka bizantyńska jest w pełni tego słowa znaczeniu sztuką religijną.

Dogmat kultu ikon określony w 787 r. przez *Siódmy Sobór Ekumeniczny* w Nicei ustalał, że: „*kult obrazów odnosi się do osoby przedstawionej na obrazie, a nie do samego obrazu, ikony są więc kanałami od wierzącego do świętego*”. Sobór Nicejski II określił dogmat kultu ikon:

„*Ikony są konieczne i niezbędne, ponieważ chronią pełną i właściwą doktrynę Wcielenia.*

Podczas gdy Bóg nie może być reprezentowany w swojej wiecznej naturze ('nikt nie widział Boga', Ew. Jana 1:18), może być przedstawiony po prostu dlatego, że 'stał się człowiekiem i przyjął ciało'. Temu, który przyjął materialne ciało, można stworzyć materialne obrazy”.

Ustalono również zasady tworzenia ikon (kanon), wykluczające większą dowolność.

Bizantyńska ikonografia była niezwykle konserwatywna a zmiany następowały powoli, z natury zawsze za pozwoleniem Kościoła. Ze względu na duchowy cel bizantyński obraz charakteryzuje się sztywnością planów i hieratyzmem gestów. Figury są przedstawione frontalnie lub półprofilu, dzięki czemu wszystko co dzieje się na przedstawieniach jest czytelne. Równa wysokość albo różnica w wysokości pomiędzy figurami w scenie jest zazwyczaj wyrażeniem duchowej hierarchii. Głowa świętej postaci jest głównym środkiem komunikacji w przedstawieniu, ponieważ większość wiadomości skupia się na twarzy i na całym ciele. Święci prawie nigdy nie są prezentowani w pełnym profilu, ponieważ profil nie pozwalał na bezpośredni kontakt. Tylko mało ważni lub nikczemni ludzie są reprezentowani z profilu (np. *Judasz w scenie Zdrady*). Odwrócona głowa pojawia się, gdy postawa wyraża zdziwienie Bożą interwencją lub intensywną uwagą skierowaną na słowa Boga, np. w przedstawieniu Abrahama, kiedy Bóg powstrzymuje go przed poświęceniem w ofierze Izaaka (*Ks. Rodz. 22.1-19*).

W bizantyjskiej sztuce twarze świętych, pomimo że zachowują cechy realnej postaci historycznej, oddalają się od cielesnego, naturalistycznego wyglądu i ukazują brak reakcji na interesy świata, oderwanie od wszelkiego podniecenia i akceptację świata duchowego przez tych, którzy osiągnęli świętość. Chrystus i święci mają wielkie oczy, spojrzenie, które wydaje się być w zaświatach. Postacie na ikonach powinny mieć duże szerokie oczy, całe ciało osłonięte odzieniem - jedynie odsłonięte twarze i czasem dłonie, figury miał okalać czarny kontur, karnacja postaci powinna być ciemna. Schematycznie zarysowane szaty nie powinny uwidaczniać kośćca, a całość w umownym światłocieniu.

Np. św. Bazyli Wielki ma brązowe włosy (epitet *Χρυσόμαλλον* - *Złotowłosy*) i długą spiczastą brodę. Potężna szyja Chrystusa symbolizuje oddech Ducha Świętego spoczywający na słowie, itd.

Przedstawienia osób na pieczęciach to najczęściej popiersia, postacie na wprost lub grupy osób z charakterystycznymi atrybutami: nimbem świętych, medalionem z Chrystusem na piersi Matki Boskiej, krzyżem męczeńskim, zbroją itp. Nimb krzyżowy Chrystusa symbolizuje jego męczeńską śmierć, ale i zmartwychwstanie.

Gesty świętych postaci są podstawowym sposobem przekazania przesłania religijnego oraz wyrażania emocji. Typowe gesty to:

- ge.1. ręka błogosławiąca – dłoń, która błogosławi może prezentować konkretny układ palców, odwzorowujących litery "IC XC", = pierwszych i ostatnich liter greckich słów: Ἰησοῦς Χριστός - imienia Jezusa; trzy palce potwierdzają Trójcę: Ojca, Syna i Ducha Świętego, symbolizują więc jedność Trójcy Świętej i odrębność Boskich Osób; dotykający palec i kciuk wyraża C (= Chrystusa) i przedstawia Wcielenie w połączeniu Boskiej i ludzkiej natury Chrystusa; na części przedstawień układ palców dłoni jest inny.
- ge.2. ręka wskazująca - widoczny w typie ikonograficznym Matki Bożej Hodegetrii (= „Wskazującej Drogę”), gdzie Bogarodzica dłonią wskazuje na Chrystusa, będącego drogą do zbawienia; to również gest prezentacji – wskazania ludziom Syna Bożego lub gest postawy służebnej – przedstawienie Synowi wiernego ludu.
- ge.3. dłoń na sercu - gest ręki, który oznacza że przedstawiona osoba spędzała wiele czasu na serdecznej modlitwie do Boga, np. anachoreci;
- ge.4. otwarte dłonie sprawiedliwych – ręce uniesione do modlitwy na wysokości klatki piersiowej (mini orans); oznaczają modlitwę do Boga i przyjęcie łaski; gest tych, co żyli życiem świętym i prawym, dla ludzi bez śladu tajnych złych myśli i uczuć w ich sercach,
- ge.5. ramiona skrzyżowane na klatce piersiowej - oznaczają skruchę, uległość i pokorę, odwzorowują krzyż św. Andrzeja;
- ge.6. uniesione po bokach ręce w geście modlitwy - (orans - postawa oranta) - wyrażające postawę człowieka, który wzywa Boga i oddaje się Bogu oraz jest pełen pokoju wobec innych ludzi;
- ge.7. przytulone twarze Matki i Syna - gest czułości i miłości, odpowiada relacjom między Bogiem a człowiekiem, gest charakterystyczny dla wizerunków Matki Bożej w typie Eleusy;
- ge.8. prawa dłoń przyłożona do policzka , ręce wyciągnięte do przodu lub zakrywające twarz – gesty bólu i rozpacz; w scenach narracyjnych, nie mając możliwości przedstawienia lamentu postaci rytownik ukazywał jednego z nich (św. Andrzeja?) w takim geście;
- ge.9. pochylona postawa z lekko wysuniętymi do przodu zgiętymi w łokciach rękoma - gest wstawiennictwa i błagania, wyraża wstawienniczą modlitwę za ludem Bożym,
- ge.10. pochylona głowa i prawa dłoń złożona na piersi – gest przyjęcia i zgody, wyraża podporządkowanie się woli Bożej.

ręka błogosławiąca – ge. 1

ręka wskazująca – ge.2

ręce w geście mini orans (otwarte dłonie) – ge.4.

skrzyżowane ręce – ge. 5

ręce w geście modlitewnym orans – ge.6

- *Christoforos, magistros, westarch i praetor themu Kibyrrhaiotai Aw.: Półpostać św. Mikołaja, po bokach: Ὁ ἅγιος Νικόλαος. Rew.: Inskrypcja w 7 liniach Κύριε βοήθει Χριστοφόρω μαγίστρω βεστάρχη καὶ πραιτώρι τῶν Κιβυρραιωτῶν 30 mm, 18.01 g, © CNG A.76 L.1694*
- *Theodor Proteuon, protospatharios i sędzia Velum Aw.: Półpostać Matki Bożej (typ Hodegetria) z Chrystusem w okotku krzyżowym na lewym ramieniu.. Sygla: Μ(ήτηρ) Θ(εο)ύ. Rew.: Inskrypcja w 5 liniach: Θεοδώρω (πρωτο)σπ(αθαρίω) (καὶ) κριτ(ού) τοῦ βήλου τῷ Προτεύοντ(ι) 23,58 g 18 mm Numismatik Lanz*
- *Tessera bizantyńska Diakonia(?), XI wiek, Aw.: Półpostać w nimbie z uniesionymi dłońmi w geście modlitewnym; po bokach inskrypcja: Δ-ι-α-κο-νί(α). Rew.: Półpostać w nimbie z uniesionymi dłońmi. - Numisantik Lanz.*
- *Pieczęć bizantyńska Eranios/Geranos(?) Aw.: Popiersie Chrystusa w otoku ze skrzyżowanymi rękami, po bokach krzyże Rew.: Monogram krzyżowy z liter A-E-N-P-O-Y = Ερανίου lub A-E-Γ-N-P-O-Y = Γερανίου 5,09g 20 mm. - Numismatik Lanz*
- *Georgios Palaiologos sebastos (type 3) 1094-ca. 1119 (1095) Półpostać Theotokos z medalionem z Chrystusem, ręce uniesione w geście orans, po bokach sygla: Μητηρ Θεού. Wokół inwokacja: Θεοτόκε βοήθει τῷ σῶ δούλω Rew.: Text w 5 liniach: Γεωργίω σεβαστῷ τῷ Παλαιολόγῳ. - Numismatik Lanz (*

5.1. Wizerunek NMP.

Po soborze w Efezie (431 r.), uznającego św. Marię za Matkę Boską (*Θεοτόκος, Theotokos - Boża Rodzicielka*), jej wizerunek prezentowany był na pieczęciach od połowy VI w. do XV w. z wyłączeniem okresu ikonoklazmu.

Anatema Soboru w Efezie,(431 r.) – „*Jeśli ktoś nie wyzna, że Bóg jest prawdziwie Emmanuelem, i że z tego powodu świętą dziewicą jest 'Theotokos' (według ciała, które dała ona narodziny słowu Bożemu i stało się ciałem z urodzenia) niech będzie wyklęty*”.

NMP prezentowana jest na pieczęciach w nimbie jako: postać stojąca na wprost, zwrócona w prawą lub lewą stronę, siedząca na tronie (*Theotokos Tronująca, Platytera - θοκος* to również tron) oraz w półpostaci. Ręce może mieć opuszczone, lekko uniesione lub uniesione w geście modlitwy orans (np. *Agne, Anassa, Theotokos: Blachernitissa, Despoina; Teoskepastos*) albo wyciągnięte w geście modlitwy w prawo lub lewo, w stronę Reki Boga - Manus Dei (np. *Hagiosoritissa*). Trzyma dzieciątko Jezus na prawej ręce (*Achiropoitos, Euergetissa, Deksiokratousa, Hagiosoritissa*) lub lewej (np. *Aristerokratusa, Kora, Nikopois, Panagia, Hodegetria*), do którego zwraca głowę albo przybliża policzek (*Eleusa* lub *Glykofilusa*).

W innym przypadku trzyma na piersi medalion z wyobrażeniem Jezusa (np. *Anassa, Episkepsis, Machairotheisa, Nikopoios, Lysiponos, Panagia, Panagiotissa*). Medalion z Chrystusem jako dzieckiem na piersi symbolizuje Jezusa w łonie Maryi Dziewicy w chwili Wcielenia.

NMP ubrana najczęściej w *tunikę* lub *chiton* i okryta *maforionem* (długim szerokim szalem sięgającym czasami od głowy do stóp). Według tradycji ikonograficznej welon Maryi jest ozdobiony trzema gwiazdami, jedną nad czołem i dwiema na ramionach, podkreślającymi Jej dziewictwo: przed, w czasie i po urodzeniu Chrystusa.

- *Theotokos Hedegetria* – Przewodniczka, wskazuje ręką w stronę Dzieciątka Jezus symbolizując nam *Drogę* do Ojca. Drogą tą jest Chrystus, jak sam o sobie powiedział: „*Ja jestem Drogą, Prawdą i Życiem*” (J 14,6).
- *Theotokos Panagia*, to także określenie szczególnego rodzaju ikony Bogurodzicy, na której zwrócona jest ona bezpośrednio do widza, zwykle przedstawiana w pełnej długości z rękami ułożonymi w *geście orans*, z medalionem przedstawiającym wizerunek Chrystusa jako Dzieciątka przed jej piersią. Ten medalion symbolicznie przedstawia Jezusa w łonie Dziewicy Maryi w momencie Wcielenia i nazywany jest również *Platytera* (gr. Πλατυτέρα, dosłownie *szersza* lub *bardziej przestronna*): poetycko, zawierając Stwórcę Wszechświata w swoim łonie, Maryja stała się *Platytera ton ouranon* (Πλατυτέρα τῶν Ουρανῶν), „*przestronniejsza niż niebios*”. Inne prawosławne określenie tego typu przedstawienia to *Dziewica Znak* lub *Matka Boska Znak*.

Przedstawieniu Theotokos towarzyszy inskrypcja najczęściej w postaci sygli: $\bar{M}\bar{H}\bar{P}-\bar{\Theta}\bar{Y}$ = $M(\acute{\eta}\tau\eta\rho)\ \Theta(\epsilon\omicron\upsilon)$ lub = $M(\acute{\eta}\tau\eta\rho\ \kappa\alpha\iota)\ X(\rho\iota\sigma\tau\omicron)\acute{\upsilon}$ - odnoszący się do trzymanego dzieciątka Jezus. Inskrypcję uzupełniano czasami epitetem. Część epitetów odnosi się do nazwy miasta lub klasztoru, w którym przechowywano słynne przedstawienie Matki Boskiej: (np. *Trajanopolitissa* – od Trajano(u)polis, *Blachernitissa* od słynnego przedstawienia NMP w Kościele Blachernae w Konstantynopolu, *Orobitissa* od nazwy klasztoru Ὀροβή w Ionii, *Kyriotissa* od przedstawienia NMP w kościele Θεοτόκου τα Κύρου, *Kasiotissa* - z Kassiotis, *Neapolitissa* – z Neapolis, *Ateniotissa* lub *Atenais* – Ateńska itd.).

Udział procentowy przedstawień świętych i NMP na pieczęciach kadry oficerskiej w porównaniu do ogółu plomb badanego korpusu pieczęci według J. Costonisa.

Przedstawienia świętych na pieczęciach	NMP	Mikołaj	Teodor Stratelates	Michał	Jerzy	Demetriusz	Jan Prodromos	pozostałe
pieczęcie ogółem	43,1%	9,2%	6,1%	7,0%	6,2%	3,8%	2,7%	21,9%
pieczęcie emitowane przez oficerów	23,6%	14,3%	14,8%	12,0%	10,9%	7,5%	3,0%	13,9%

Według J. Costonisa na plombach ikonograficznych udział przedstawień NMP to **43,1%**, a następny w kolejności to św. Mikołaj - **9,2%**.

Inaczej ta proporcja kształtuje się na pieczęciach kadry oficerskiej: NMP – **23,6%**, św. Mikołaj to **14,3%** i św. Teodor Stratelates – **14,8%**.

Matka Boska Ateńska:

- Mikolaj poimenos Aten, Aw.: Popiersie Dziewicy trzymającej Chrystusa. Pionowe napisy po obu stronach: Μ(ήτηρ) Θ(εο)ύ ἡ Ἀθηναίς. Rew.: Inskrypcja w 4 liniach: Σφραγίς Ἀθηνῶν (π)οιμένοσ (Ν)ικολάου. 29 mm © DO BZS.1955.1.5007.

Matka Boska Episkepsis:

(Pani odwiedzin. Udzielająca schronienia)

- Bizantyńska ołowiana pieczęć 38.44g, Karantes i Exisotai Achyraus (1280-1300), Matka boska z medalionem z Chrystusem na piersi unosi ręce w geście orans; po bokach: ΜΡ – ΘΥ Η ΕΠΙΚΕΨΙC. Rew.: Inskrypcja w sześciu liniach: +TWN EXICWTWN THC ACI[R]AΟΥC (sic) KORH KAI TOU KARANTOU PRAKTEA DIEU LUTOU - Baldwin's A.52 L.148. (25.09.2007).

Matka Boska Hodegetria

(Wskazująca drogę)

- Symeon, patriarcha of Antioch (before 1206-after 1235) 43mm. Half-length figure of Virgin Hodegetria, holding the Child in her left arm. On either side, vertical inscriptions. MP-ΘΥ: Μ(ήτηρ) Θ(εο)ῦ ἡ Ὁδηγήτρια. Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστό)ς. Rv Συμεῶν ἐλέώ Θ(εο)ῦ π(α)τριάρχης Θεουπόλεωσ Μεγάλησ Ἀντιχείασ καί πάσησ Ἀνατολήσ. N.Oikonomides - A Collection of Datet Byzantine Lead Seals no 131. s. 124.

Matka Boska Theoskepastos (Protegowana , strzeżona przez Boga):

Pieczęć □ □nastyru Te□skpast□s (Trebizont) (□I-□III w.). Aw.: D□ewica □aryja st□jaca twar□a w twar□ □rany. ἡ Θεοσ-Κεπαστος Rew.: Św. Gr□eg□r□i św. Te□d□r st□jacy na wpr□st. Numismatik Nauman A.44 L.1268.

Klasztor Panagia Theoskepastos (gr. Παναγία Θεοσκέπαστος, „Panagia strzeżona przez Boga”), dziś znany po turecku jako klasztor Kizlar, to dawny żeński klasztor zbudowany w czasach Imperium Trebizondu. XIX-wieczna fotografia oryginalnych malowideł ściennych przed kościołem jaskiniowym.

Zestawienie epitetów Matki Boskiej na plombach bizantyńskich:

- *Adramytia* (Ἡ Ἀδραμυθία?) - *Matka Boska z Adramyttion?*
- *Acheiropoitos* (Ἡ Ἀχειροποιήτος) - *Przedstawienie nie ludzką ręką uczynione; od madylionu,*
- *Agne Panagne* (Ἄγνη, Παναγνε) - *W całości czysta, Czysta, Święta,*
- *Aigyptia* (Ἡ Αἴγ(υ)πτία) - *Egipska – Pani skruchy i pokuty. (Patronka biskupów Antalii?)*
- *Alypos* (Ἡ Ἄλπος) - *Wolna od smutku,*
- *Anassa* (Ἄνασσα) - *Księżniczka, Niezawisła Pani,*
- *Ateniotissa* (Ἡ Ἀθηνιωτίσσα), *Atenais* (Ἡ Ἀθηναίς) - *Ateńska,*
- *Aristerokratusa* - *od αριστερά – lewa, κρατέω – trzymam,*
- *Basiotissa* (Ἡ Βασιώτισσα Ἡ Βασιιώτισσα) - *od świątyni w Konstantynopolu – fundacji patrycjusza Bassa (Vassa),*
- *Boethos* (Ἡ Βοηθος, Ἡ Βοήθεια) - *Niosąca pomoc,*
- *Blachernitissa* (Ἡ Βλαχερνίτισσα, Ἡ Βλαχερνίτισσα) - *Madonna z Blacherny, Ta która wskazuje drogę. Prowadząca.*
- ~~*Christotekoussa, Chrysotekoysa* (Ἡ Χριστοτεκοῖσα, Ἡ Χριστοτεκουσα) - *Ta, która nosiła Chrystusa,*~~
- *Chairopoios* (Ἡ Χαροποιός) - *Radosna, Przynosząca szczęście,*
- *Deksiokratousa* (Ἡ Δεξιοκρατούσα) - *od δεξιά - prawa, κρατέω – trzymam,*
- *Despoina* (Δέσποινα, Ἄγία δέσποινα) - *Panująca, Pani domu, Mistrzyni,*
- *Elpis* (Ἡ ἐλπίς τῶν ἀπελπισμένων) - *Nadzieja zrozpaczonych,*
- *Eleusa* (Ἡ Ἐλεούσα) *Mizericordia, Peleusa* - *Tkliwość, Miłosierdzie, Pani czułości i miłosierdzia.*
- *Eirenoipoios* (Εἰρηνοποιός) - *Pokoju,*
- *Enuranois* (Ἡ Ἐνουρανοῖς) - *Pani Obłoków,*
- *Episkepsis* (Ἡ Ἐπίσκεψιν) - *Pani odwiedzin? Udzielająca schronienia?*
- *Evergetissa* (Ἡ Εὐεργετίσσα, Ἡ Εὐεργετις) - *Dobroczyńca, Wspomożycielka,*
- *Faustina* (Ἡ Φαυστίνη) - *Przychylna,*

- *Hagiosortissa* (Ἡ Ἀγιοσορίτισσα, Ἡ Ἄγιοσορίτισσα) - *od kościoła Ἁγία Σορος w Konstantynopolu z urną zawierającą cincture Bogurodzicy,*
- *Hodegetria* (Ἡ Ὁδηγήτρια) - *Wskazująca drogę, Przewodniczka, Orędowniczka zastępów niebieskich; od ikony NMP (palladionu) przechowywanej w klasztorze Hodegon w Konstantynopolu,*
- *Hypergaia* (Ἑπεραγία) - *Wielka święta,*
- *Kanikliotisa* (Ἡ Κανικλιότισσα, Ἡ Κανικλ(ε)ιότισσα) - *Matka Boska z Kanikleion,*
- *Kasiotissa* (Κασίοτισσα) - *Od NMP Panagii z Kassiotis (Płn. Syria),*
- *Kosmosotiera* (Ἡ Κοσμοσώτειρα) - *Pani świata? Od klasztoru Θεοτόκος η Κοσμοσώτειρα*
- *Kora* (Κορη) - *Dziewica,*
- *Kyria i Ktetorisa* (Ἡ κυρία (καί) κτητόρισα) - *Pani i Założycielka,*
- *Kyriotissa* (Ἡ Κυριώτισσα, Ἡ Κυριώτισσα) - *Pani niebios; Ikona w kościele Θεοτόκου τα Κύρου, Monastyr Kyriotissa ufundowany w 518 r. na miejscu sanktuarium wybudowanego przez eparcha Kyrosa),*
- *Lysiponos* (Ἡ Λυσίπωνος) - *Przynosząca ulgę w cierpieniu, w trudzie, Uśmierzająca (łagodząca) ból,*
- *Machairotheisa* (Ἡ Μαχαιρωθείσα) - *Matka Boża pchnięta nożem,*
- *Metropartene* (... μητροπάρθενε ...) - *Matka Dziewica,*
- *Mesites* (Ἡ Μεσίτης) - *Pośredniczka z Bogiem,*
- *Neapolitissa* (Ἡ Νεαπολίτισσα) - *Matka Boska z Neapolis,*
- *Nikoroios* (Ἡ Νικοποιός) - *Niosąca Zwycięstwo,*
- *Oktagonos* (Ἡ Οκταγωνος) - *od kościoła NMP Oktagon,*
- *Orobitissa* (Ἡ Ὄροβίτιςσα) - *od nazwy klasztoru Ὄροβη nieopodal Magnezji w Jonii?*
- *Panagia* (Ἡ Παναγία, Ἡ Πανάγνη) - *Cała święta, Bogurodzica Dziewica,*
- *Panagne* (Ἡ Πανάγνη) - *Niepokalana, Nieskazitelna,*

- *Panagiotissa* (Ἡ Παναγιώτισσα) - *Cała Święta, Dziewica;*
od "Παν" (cała) "άγιος" (święta) suffix "-της"
- *Panektirmon* (Πανηκτιρμον, Πανοικτιρμο) - *Pani wspórczująca,*
- *Panasia* (Ἡ Πανασια) - *Pani całej Azji?*
- *Panymnete* (Ἡ Πανύμνητος) - *Godna pochwały*
- *Paregoritissa* (Ἡ Παρηγορητισσα) - *Pani Pocieszenia,*
- *Partene* (Παρτενε, Πανυμνετε) - *Zawsze Dziewica, Godna chwały, Nieskazitelna,*
- *Pediasimos* (Ἡ Πεδιάσιμος) - *może czczona przez ród Pediasimos?*
- *Peridoksos* (Περιδοξος) - *od monasteru Peridoksos*
- *Sostenitissa* (Ἡ Σωσθ... ωΤΙCΑ. =Σωσθηνιώτισσα?) - *od Kościoła Matki Boskiej Sosthenion w*
Konstantynopolu?
- *Timiotera* (Ἡ Τίμοτερα) - *Wielce (szczególnie) czczona,*
- *Theotokos* (Μήτηρ Θεού, Θεοτόκε, Του Θεου, Μητηρ Χριστου) - *Matka Boża, Bogurodzica, Matka Boga i Chrystusa,*
- *Theotokos Elpis ton Apelpismenon* (Ἡ ἐλπίς τῶν ἀπελπισμένων) - *Theotokos Nadzieja Zrozpaczonych,*
- *Theoskepastos* (Ἡ Θεος-Κεπαστος) - *Protegowana przez Boga – od monasteru Theos Kepastos*
(Trebizont),
- *Trajanopolitissa* (Ἡ Τραϊανοπολιτισσα) - *od nazwy miasta Trajanopolis?*
- *Theotokos? Hagia Sofia* (Μή(τη)ρ Θεοῦ ἢ Ἁγία Σοφία) - *Święta Mądrość.*
- *Theotokos Fotos Docheion* (Μή(τη)ρ Θεοῦ φωτός δοχείον πα...) - *Theotokos Naczynie Światła.*
- *Theotokos Elpis ton Apelpismenon* (Μήτηρ Θεοῦ. Ἡ ἐλπίς τῶν ἀπελπισμένων) - *Nadzieja zrozpaczonych.*

Z całej grupy przedstawień wydzielono **podstawowe typy ikonograficzne przedstawienia Theotokos z epitetem:**

Typ przedstawienia NMP	popiersie	postać	na tronie	na wprost	skierowana w prawo lub lewo, w stronę Jezusa albo Manus Dei	z dzieciątkiem Jezus na lewej ręce Aristokratusa	z dzieciątkiem Jezus na prawej ręce Deksiokratusa	z dzieciątkiem Jezus przy sobie lub na kolanach	z medalionem z Jezusem	bez dzieciątka Jezus i medalionu z Jezusem	ręce uniesione do modlitwy w geście orans
<i>Theotokos Blachernitissa</i>	X	.	.	X	.	.	.	.	X	X	X
<i>Theotokos Episkepsis</i>	X	X	.	X	.	.	.	.	X	.	X
<i>Theotokos Hagiosoritissa</i>	X	X	.	.	X	.	.	.	.	X	X
<i>Theotokos Hodegetria</i>	X	X	X	X	.	X	X	X	.	.	.
<i>Theotokos Kyriotissa</i>	X	X	.	X	.	.	.	X	X	X?	.
<i>Theotokos Nikopoios</i>	X	X	X	X	.	X	.	.	X	.	.

Theotokos przedstawiona w geście modlitwy z rozłożonymi po bokach rękami w postawie *orans* oraz z uniesionymi rękami przed sobą w postawie *mini orans*.

Inskrypcja uzupełniania jest o inwokację *Θεοτόκε βοήθει*.

Theotokos przedstawiana była również z innymi postaciami (Chrystusem, Janem Ewangelistą, Teodorem Stratelatesem i Tironem, dwoma Archaniołami itd.) oraz atrybutami (np. gałązkami palmy - symbolem zwycięstwa i świętości).

- Pieczęć Rainalda, arcybiskupa Bari i Kanosy (1171-1188) . 50,82 g 39 mm. Zbiór prywatny ©

Awers: Półpostać Theotokos (typ Episkepsis) na wprost z uniesionymi po bokach rękami w geście modlitwy (orans). Wokół głowy słabo widoczny nimb; po bokach greckojęzyczne sygły: =Μή(τη)ρ Θ(εο)ύ.

(Awers jest jednym z wcześniejszych przykładów typu Theotokos Episkepsis, w wariacie bez dzieciątka Jezus w medalionie czy na rękach, który zaczął pojawiać na pieczęciach bizantyńskich się około 1060 roku).

Rewers: Inskrypcja w pięciu wierszach: + RAINALDUS | BARENSIS · ET | CANUSIUM · AR | CHIEPIS · XXX | VIII ·

(Rzymska liczba XXXVIII = 39 wskazuje na kolejność na urzędzie w gronie biskupów i arcybiskupów tej diecezji. Doferius z Caiazzo, następca Rainalda na tronie arcybiskupim Bari (1189–1207), powołany od października 1188 do maja 1189 r., stosował zapis XL na pieczęci, która zawieszona jest przy wystawionym przez niego dyplomie).

5.1.1. Plomby patriarchów Konstantynopola z NMP.

Ciekawą grupą pieczęci z wizerunkiem głównie Theotokos z dzieciatkiem Jezus na rękach lub na medalionie prezentują pieczęcie patriarchów Konstantynopola emitowane co najmniej w latach 823-1453:

Patriarcha Konstantynopola (*Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης και Οικουμενικός Πατριάρχης* = Arcybiskup Konstantynopola, Nowego Rzymu i patriarcha ekumeniczny).

Patriarchat Konstantynopola utworzono w 381 na Soborze Konstantynopolitańskim i potwierdzono na zgromadzeniu Chalcedońskim w 451 r. z kościelną jurysdykcją nad Azją Mniejszą (diecezje Asiane i Pontu) i Tracją, a także na terytoriach barbarzyńskich. W latach 1204-1261 patriarcha Konstantynopola rezydował okresowo w Nicei (w Azji Mniejszej).

Znaczenie instytucji kościoła omawiał John F. Haldon. (HALDON J. F. 2006: rozdział 7. Kościół, państwo, wiara.)

Najstarszą według A. Brygera i J. Aldona zachowaną pieczęcią patriarchy Konstantynopola jest plomba Teodotosa I Kassimatesa z lat 815- 821 z tetragramem krzyżowym i inwokacją na jednej stronie i inskrypcją na drugiej:

„Κύριε βοήθει / Θεοδότω πατριάρχη Κωνσταντινόπολεως”.

Na pieczęci jego następcy Antoniego I Kassamitesa (821-836/7) w inskrypcji pojawia się tytuł

„ἐπίσκοπος”:

„Κύριε βοήθει / Ἀντωνίω ἐπισκόπω Κωνσταντινουπόλεως”.

Inskrypcję pieczęci Jana VII Gramatyka (836/7-843) uzupełniono już o „*Νέας Ρώμης*”:

„Κύριε βοήθει τώ σώ δούλω Γωάννη ἐπισκόπω Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης.”

Na plombach patriarchów Konstantynopola po okresie ikonoklazmu następują istotne zmiany przedstawienia awersu, zanika tetragram inwokacyjny a pojawia się za Metodego I (843-847) wizerunek stojącej Matki Boskiej z dzieciątkiem (=Hodegetria) lub w postawie modlitewnej oraz popiersia z medalionem na piersi i inskrypcja:

Ὑπεργαία Θεοτόκε, βοήθει Μεθοδίω ἐπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως, δούλῳ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ.

Za Ignacego I (847–58, 867–77) wyobrażono popiersie Chrystusa z inskrypcją zawierającą już tytuł „ἀγιετίσκοπος”:

Ἰησοῦ Χριστέ Κύριε ἡγού + Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης.

Za Aleksego I Studyty (1025-1043) a właściwie po 1030 r. pojawia się popiersie Jana Chrzciciela z inskrypcją:

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος + Ἀλέξιος ἀγιετίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης.

Ale na innym typie tego patriarchy przedstawiono już stojącą postać Theotokos z dzieciątkiem i napis:

Μήτηρ Θεοῦ. Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ / Ἀλεξίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης

Za Eustatosa (1019-1025) powrócono na krótko do monogramu krzyżowego i napisu:

Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ / Εὐσταθίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως.

Różniej dominuje już tylko stojąca postać Matki Boskiej z dzieciątkiem i inskrypcją:

Μήτηρ Θεοῦ, Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ + Ἀλεξίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης.

Od połowy XI wieku Bogurodzica z dzieciątkiem Jezus przedstawiona jest na tronie z inskrypcją uzupełnioną o „οἰκουμενικός πατριάρχης” np.:

Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ + Ἰωάννη ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καί οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ.

Wyjątkami są: jeden z typów pieczęci Michała I Kelauriosa (1054-1058) z Archaniołem Michałem i inskrypcją: *Μιχαήλ ἀρχάγγελος. / Μιχαήλ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικός πατριάρχης.*

oraz Michała II (1143-1146) lub Michała III (1170-1178) z inskrypcją: *Ἰησοῦς Χριστός. / Σφραγίς Μιχαήλ ποιμένος Ῥώμης Νέας.*

W trzeciej ćwierci XI w. legendę uzupełniono o „*ἐλέω Θεοῦ*” - z łaski Bożej np.:

Μήτηρ Θεοῦ, Ἰησοῦς Χριστός + Φιλόθεος ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινόπολεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικ(ός) π(ατ)ριάρχης.

V. Laurent przeanalizował formę tronu na pieczęciach patriarchów Konstantynopola z wizerunkiem Matki Boskiej wprowadzonego na plomby kościoła stołecznego począwszy od Konstantyna III Leichudesa (1059-1063).

Aż do czasów patriarchy Metodego II (1241) tron to zwykła ława z ozdobnymi nóżkami. Później do patriarchy Filoteusza Kokkina (1354-1355, 1363-1376) forma tronu ulega zmianie, który zyskuje ozdobne oparcie, najpierw prostokątne a później trójkątne.

Od patriarchy Neilosa Kerameusa (1379-1388) tron pozbawiony jest już oparcia, za to pojawiają się poduszki ułożone jedna na drugiej ozdobione na końcach perłami.

82

• **Antoni I Kassymatas**, patriarcha Konstantynopola (821–37) 38 mm
Monogram krzyżowy z inwokacją (typ VIII); w czterech ćwiartkach krzyżyki.
Rew. Inskrypcja w pięciu liniach: *Ἀντωνίω ἐπίσκοπῳ Κωνσταντινου[πό]λεως.* © DO BZS.1958.106.5703.

• **Ignatios**, patriarcha Konstantynopola (847–58, 867–77) 34 mm .Popiersie Chrystusa, z krzyżem nimbowym, wznoszącym prawą rękę w błogosławieństwie i trzymającym w lewej księgę ozdobioną krzyżem.
Pionowy napis po obu stronach *Ἰ(ησοῦ)δ Χ(ριστ)ἔ Κ(ύρι)ε ἡγοῦ* Rew.: Inskrypcja w 5 liniach: *Ἰγνατί[ο]υ [ἀ]ρχιεπισκ[ό]που [Κ]ωνσταντινου[π]όλεως Νέας Ῥώμης.* DO BZS.1951.31.5.862

• **Focjusz**, patriarcha Konstantinopola (858–67, 877–86) 33 mm.
Aw.: Popiersie Matki Boskiej trzymającej przed sobą medalion z Chrystusem; wokół napis: *Θ(εοτό)κε βοήθει τῷ σῶ ἁ δούλῳ.*
Rew.: Inskrypcja w sześciu liniach poprzedzony trzema kulkami: *Φωτί[ω] ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης.* © DO BZS.1947.2.2.

• **Focjusz** patriarcha Konstantynopola, 858-67 and 877-86. 38mm, 25.88 g, XII w.. [VPER]AGIA QEOTOKE ROHQEI, the Theotokos Hodeghetria, standing facing, wearing chiton and maphorion, holding the child Christ in her left arm / [+]FwTIw/ [AR]CIEPICKOPw/ [K]wNCTANTIN(OY)/POLEwC NEAC/ RwmHC+ in five lines CNG Triton XI L.1136

Antoni II Kauleas (893-901)

Mikołaj I Mistyk (901-907, 912-925)

Stefan I (886-893) lub Stefan II (925-928)

Antoni III Studyta (974-980)

Mikołaj II Chryzoberger (984-996)

Sergiusz II (999-1019 lub 1001-1019)

Michał I Cezariusz (1043-1058)

Jan VIII Ksifilinos (1064-1075)

Kosma I Jerozolimski (1075-1081)

Eustracjusz Garidas (1081-1084)

Mikołaj III Gramatyk (1084-1111)

Jan IX Agapet (1111-1134)

Leon Styppes (1134-1143)

Michał III z Anchialos (1170-1177)

Charyton Eugeniota (1177-1178)

Nicetas II Muntanes (1186-1189)

Λεωντιου Τριφυλιου (1189)

Διονυσιου (1189, 1189-1190)

Γεωργιου Τριφυλιου (1191-1198)

Γεωργιου (1260-1261)

Manuel II (1240-1255)

Germanos III Markoutzas (1265-1267) Józef I Galezjota (1267-1275)

Grzegorz II Cypryjszyk (1283-1289)

Atanazy I (1289-1293, 1303-1309)

Nefon I (1310-1314)

Jan XIV Kalekas (1334-1347)

Kalikst I (1350-1354, 1355-1363)

Fil[?]u[?]k[?]ki[?](1354-1355, 1363-1376) M[?]k[?]ry (1376-1379, 1390-1391)

il (il) r[?]m[?]u (1379-1388)

A[?]i V (1389-1390, 1391-1397)

Mateusz I (1397-1410 lub 1397-1402; 1403-10) Eutymiusz II (1410-1416)

Józef II (1416-1439)

Grzegorz III Mamlas (1444-1448 lub 1443-1450)

...
 ... ΛΑ
 ... ΕΠΙΣ
 ... ΝΣΤΑ
 ... ΛΕΩΣ
 ... ΩΜΗΝ
 +

...
 [Νικο]λά
 [ἀρχι]επισ
 [κόπω Κω]νστα
 [ντινουπ]όλεως
 [Νέας Ῥ]ώμη(ς)
 +

- *Fragment pieczęci Mikołaja I Mystika, patriarchy Konstantynopola (901-907, 912-925) 9.18 g. Zbiór prywatny. Przedstawienie Matki Boskiej (obecnie zaginionej), na co wskazują pozostałości okrągłego napisu. Otok perełkowy. Ὑπερα[γ]ία θε[στόκε βοήθει]. Rs. Napis składający się z pięciu linii, po których następuje [Νικο]λά[ω ἀρχι]επισ[κόπω Κω]νστα[ντινουπό]λεως [Νέας Ῥ]ώμη(ς). Zbiór prywatny ©*

- *Analogia: DO BZS.1958.106.317 Nicholas I Mystikos, patriarch of Constantinople (901–907, 912–925) Aw.: Przedstawienie Matki Boskiej (obecnie zaginionej), na co wskazują pozostałości napisu w otoku: Ὑπερα[γ]ία θε[στόκε βοήθει]. Rew.: Napis składający się z pięciu linii, po których następuje krzyż: [Νικο]λά[ω ἀρχι]επισ[κόπω Κω]νστα[ντινουπό]λεως [Νέας Ῥ]ώμη(ς).*

5.1.2. Plomby Ekdikoi Hagii Sofii.

Ustanowiony przez Justyniana I ekdikoi czy eklesiedikoi to kolegium kapłanów odpowiedzialnych za administrowanie miejsc świętych oraz trybunał (**ekdikeion**) sprawujący funkcję sadowniczą w stosunku do oskarżonych przestępców, którzy szukali schronienia w kościołach. Bronił oskarżonych o morderstwo i inne przestępstwa; nadzorował uwalnianie niewolników albo tych wypuszczonych z więzienia; przyznawał prawo azylu i instruował neofitów oraz tych, którzy odwrócili się od wiary.

Trybunał odbywał swoje sesje w jednym z przedsionków (narteksie) Hagii Sofii.

Ikonografia plomb pozostaje stosunkowo stała od XI do XV wieku i przedstawia stojące na wprost postacie Dziewicy i Justiniana I podtrzymujące makietę kościoła (Hagii Sofii).

- *Przedstawienie identyfikowane jest najczęściej z mozaiką (X w.) usytuowaną w południowo-zachodnim przedsionku Hagii Sofii, przedstawiającą Justyniana I (z lewej) i Konstantyna (z prawej) z modelami świątyni i miasta przed tronującą Dziewicą z Dzieciątkiem. Podkreślono w ten sposób zasługi cesarza w budowie świątyni, prawodawcy, który przyznał prawo azylu i powołał trybunał przy Hagii Sofii. ([www.Livius.org/Byzantine Empire](http://www.Livius.org/Byzantine%20Empire)).*

Model świątyni ulega istotnym zmianom, najpierw przedstawiony jest z nieproporcjonalnie dużą kopułą z trzema absydami a później z mniejszą kopułą wspartą na czterech filarach z krzyżem patriarchalnym ołtarzowym pośrodku. Postać Justyniana wyobrażona z prawej strony potem przechodzi na lewą stronę.

Na późniejszych plombach Justynian (z lewej strony) przedstawiony jest w koronie, ubrany w divitision i loros, trzyma model w lewej ręce, prawą rękę unosi w geście błagalnym, po prawej stronie Matka Boska stoi lekko zwrócona w lewą stronę, z głową na wprost, ubrana w chiton i maforion, trzyma model obiema rękami. W wolnym polu umieszczono inskrypcje: *Ἡ Ἁγία Σοφία* (po środku), *Ἰουστινιανόν δεσπότην* (z lewej), *Μή(τη)ρ Θεοῦ – Ἡ Βοήθεια* (z prawej).

•Lead seal, the Virgin and Justinian supporting a model of Hagia Sophia, 11th century (after G. Zacos, *Byzantine Lead Seal*, vol. 2. Bern 1984, no 62).

•L[ ]d [ ]l, th[ ]Virgin [ ]nd Justinian supporting [ ]m[ ]d [ ]f H[ ]gi[ ]S[ ]phi[ ], 12th century (after G. Zacos, *Byzantine Lead Seals*, 2: no. 66) *The Virgin and Justinian on Seals of the Ekklesiedikoi of Hagia Sophia – John Cotsonis fot. 2.*

•Bleisiegel, Ekdikoi der Hagia Sophia, 12. Jh. n. Chr. + Ψ ΠΕΡΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟ - ΧΕ ΒΟΗΘΕΙ. Theotokos und Justinian I. halten ein Modell der Hagia Sophia, darüber und darunter H/A-Γ/Ι/Α / C/O/Φ/Ι/Α. Rs: + TOIC ΘΕ/ OCERCETA / TOIC ΠΡΕC/ ΒΥΤΕΡΟΙC / ΚΑΙ ΕΚΚΛΗ/ CΕΚ ΔΙΚC in acht Zeilen, darüber und darunter Ornament mit Punkt und seitlichen Blättern Numismatik Lanz A.162 L.440.

•Ekdikoi of the Hagia Sophia. Circa 12th century. PB Seal (55mm, 93.01 g, 12h). [+Y]ΠCΡΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΕ ΡΟΗΘΕΙ, the Virgin Mary standing right and Justinian I standing left, both with heads facing, supporting between them a model of the Hagia Sophia with a disproportionately large dome surmounted by cross; H/A/Γ/Ι/Α/ C/O/Φ/Ι/Α above and below model, C-Φ across field / +TOIC ΘΕ/OCERCETA(sic)/ TOIC ΠΡΕC/RVΤΕΡΟΙC/ ΚΑΙ ΕΚΚΛΛΗ/CΕΚΔΙC in six lines; • – • – above and below. CNG A.99 L.871.

•Lead seal (Hermitage M7919), the Virgin and Justinian supporting a model of Hagia Sophia, 11th century *The Virgin and Justinian on Seals of the Ekklesiedikoi of Hagia Sophia – John Cotsonis fot. 2.*

•Ekdikoi of Hagia Sophia. 13th century. PB Seal (51mm, 79.25 g). Struck circa 1200. I/OV/CTI/NI/[A]/NON / DEC/[P]O/THN (CT and THN ligate) down left field; H AGIA across upper field; CO/F' I/A between figures; MP/QV/H BO/HQH/A down right field; Justinian I and the Theotokos holding a model of the Church of Hagia Sophia between them; in left field, Justinian standing facing, crowned, wearing divitision and loros, holding model with left hand, right hand raised in supplication; in right field, Virgin standing slightly left, head facing, wearing chiton and maphorion, holding model with both hands; dome of Church supported by four pillars, patriarchal cross within / +TOIC QE/OCERCETATOIC (CT ligate)/ PRECBVTEPOIC (PR ligate)/ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗC/ ΕΚΔΙΚΟΙC in five lines; decorative tendrils above and below legend. CNG Triton XI L.1211.

Postać Justyniana na plombach wyobrażona z prawej strony (typ MΘ-J) potem przechodzi na lewą stronę (typ J-MΘ). Cesarz ubrany jest w loros (λώρος) – symbolizujący całun Chrystusa, długi ciężki haftowany złotem szal ozdobiony kamieniami szlachetnymi. Na wczesnych pieczęciach loros owinięty jest wokół tułowia i szyi oraz układający się na przedniej części klatki piersiowej monarchy w kształcie litery X z szalem zarzuconym na lewą rękę (typ L-X).

Od XI wieku loros ulega modyfikacji i staje się prostszy w kształcie litery Y, wyposażony w otwór na głowę i zwisający prosto na klatce piersiowej a koniec szala zarzucony na prawą rękę (typ L-Y).

Później loros zapięty jest pod szyją a koniec zarzucony na lewą rękę cesarza (typ L-Z).

Przedstawieniu towarzyszy inskrypcja w otoku Ὑπεραγία Θεοτόκε βοήθει (= Najświętsza Matko Boża wspomóż) oraz kolumnowo po środku: Ἡ Ἁγία Σοφία.

Na późniejszych plombach Justynian (z lewej strony) przedstawiony jest na wprost w koronie, ubrany w loros i divitision (διβητήσιον - długą, sztywną szatę jedwabną o wąskich rękawach sięgających nadgarstków), trzyma model w lewej ręce, prawą rękę unosi w geście błagalnym, po prawej stronie Matka Boska stoi lekko zwrócona w lewą stronę, z głową na wprost, ubrana w chiton (χιτών – suknia noszona przy ciele przewiązana w pasie) i maforion (μαφόριον - welon, zasłona) i trzyma model obiema rękami. Kopuła kościoła wsparta na czterech filarach, krzyż patriarchalny wewnątrz.

W wolnym polu umieszczono kolumnowo inskrypcje: Ἡ Ἁγία Σοφία (po środku), Ἰουστινιανόν δεσπότην (z lewej), Μή(τη)ρ Θε(εο)ύ – Ἡ Βοήθεια (z prawej).

Zaproponowano podział ewolucji modelu Hagii Sofii na plombach na 17 typów (od M.1 do M.18) i loros Justyniana na 3 typy (L-X, L-Y i L-Z).

Model świątyni ulega istotnym zmianom i przedstawiony jest:

- w XI w. z nieproporcjonalnie dużą kopułą z trzema absydami albo pięcioma, otwartymi do wewnątrz półkolistymi niszami, które obrazują 3 eksedry wschodnie albo 5 centralnej nawy świątyni (typ M.1, M.2, M.3 i M.4),

- w XII w. z dużą kopułą i z już tylko symbolicznie zaznaczonymi eksedrami (typ M.5 i M.6),
- w XII w. z dużą kopułą z widocznymi elementami pokrycia wspartą na 5 kolumnach (typ M. 7 i M.8),
- w XII w. w kształcie owalnym – może przedstawia tabernakulum (typ M.9),
- w końcu XII w. z kopułą opartą na łuku; pole pod łukiem podzielone na środku pionową linią obrazują zamknięte drzwi symbolizujące Królewskie Wrota (typ M.11 i M.12); typ M.10 przedstawia uproszczoną wersję.
- na przełomie XIII – XIV w. z mniejszą kopułą wspartą na czterech a później trzech filarach, zdaniem Michaiła Butyrskiego, przedstawiającą cyborium ustawione nad ołtarzem z fragmentem symbolicznej bariery i krzyżem patriarchalnym po środku (typ M.14, M.15, M.16, M.17 i M.18).

Na szczycie kopuły umieszczono wariantowo sam krzyż grecki, patriarchalny i łaciński lub z rozkwitami u podstawy.

Modele typu M.1 - M.10 są trzymane przez Matkę Boską z lewej i Justyniana z prawej strony, a modele typu M.11- M.18 odwrotnie.

Kolejność ustawienia postaci:

typ MΘ-J

typ J-MΘ

Loros Justyniana:

typ L-X

typ L-Y

typ L-Z

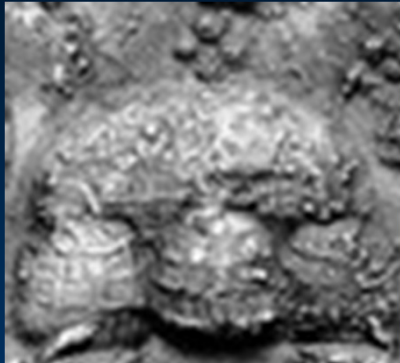

Ewolucja modelu świątyni na pieczęciach Ekdikoi Hagii Sofii.

typ M.1 XI w.

typ M.2a -XII w.

typ M.2b - XII w.

typ M.3 - XII w.

typ M.4 - XII w.

typ M.5 - XII w.

typ M .6 -XII w.

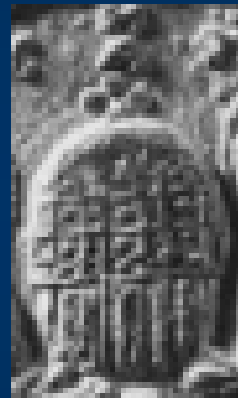
typ M .7 - XII w.

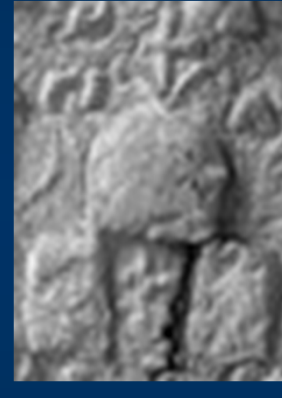
typ M.8 - XII w.

typ M .9 - XII w.

typ M .10 -XII w.

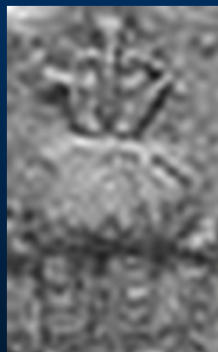
typ M.11 -XII w.

typ M.11 - XII w.

typ M .13 - kon. XII w.

typ M 14 - XII w..

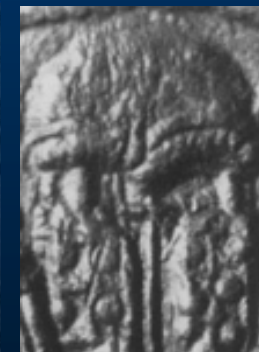
typ M 15 - XIII w.

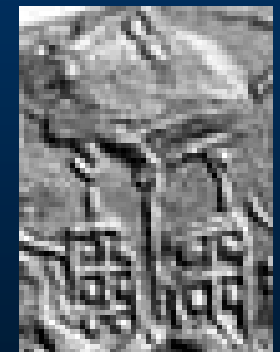
typ M.16 -XIII/XIV w.

typ M .17 -XIV w.

typ M. 18 - XIV w.

5.1.4. Pieczęć Sekretonu z ikoną NMP.

O wielkim szacunku jakim otaczano przedstawienia Matki Boskiej świadczy np. niezwykle ciekawa plomba cesarza Michała VIII Paleologa (1274 - 1282), która przedstawia postać cesarza na wprost trzymającego ponad swoją głowę ikonę Matki Boskiej z Dzieciątkiem w medalionie. Napis wymienia pełne imię i nazwisko cesarza oraz charakterystyczny tytuł „*nowy Konstantyn*”. Awers odnosi się do wydarzenia z dnia 15 sierpnia 1261 r., gdy cesarz Michał VIII Paleologos (1259-82) w święto Zaśnięcia (*Koimesis*) Dziewicy, wszedł do odzyskanej stolicy zrujnowanego bizantyńskiego państwa przez *Złotą Bramę*, zmierzając ku Hagii Sofii. Na czele procesji towarzyszącej Michałowi niesiono palladium imperium, ikonę Theotokos z *Klasztoru Hodegon*, symbol władzy, który umożliwił cesarzowi odzyskanie (po 57 latach) Konstantynopola. Michał VIII Paleolog wkroczył w triumfalnie do miasta i został koronowany w kościele Mądrości Bożej.

Ołowiana pieczęć bizantyńska Sekretonu za Michała VIII Palaiologos (1261-1262) 4,7mm 47,5g. Stojący z przodu cesarz nosi koronę z prependulią, lorosem i divetesionem. Nad głową trzyma oburącz ikonę Matki Boskiej Blachernitissa z portretem Dzieciątka Jezus. Rew. Metryczny werset dziewięciu linijek w dwunastosylabowym, jambicznym trymetrze. Inskrypcja: MI / EN XΩ TΩ ΘΩ / ΠICTOC / BACIΛEY/C KAI AY/TOKPATΩP / ΩP PΩ/MEΩN (ΔOY)K/AC , AΓΓ/EΛOC / KOMN(H) / NOCOΠ / AΛAIO / ΛOΓOC / KAI N/EOC K/ΩNCT[A]NTIN/[OC] = Michale, w Chrystusie Panu, wiernym królu i cesarzu Rzymian, Doukas Angelos Komnenos Palaiologos i nowy Konstantyn, Po lewej i prawej stronie stóp Dziewicy. MP- ΘY (Matka Boża)

Rew.: TOIC AΘETOY/CI THN ΔIKHN TOY CE/KPEOY O NYN KPATYNE(I) / TΩ XPONΩ BEBYCMEN / ON O MIXAHA TO ΘAYMA / TΩN BACIΛEΩN POI / NH ΘC TA ΠPΩTA / KAI KPICIC KA = Natychmiastowa kara i wyrok za przestępstwo są dla tych, którzy naruszają decyzje Sekretonu, który po chwili zamknięcia jest teraz wzmacniany przez Michała, cud cesarzy). Numismatic Museum, Athens (2032/1998 B.E.728) Alice-Mary Talbot – “Revival and Decline: Voices from the Byzantine Capital no. 6 s. 32.

Georgios Akropolitesa (1220-1282): w swojej „*Historii*” opisuje wkroczenie cesarza Michała VIII Paleologa do Konstantynopola w dniu 15 sierpnia 1261 r.:

- „*Uroczysta procesja odbyła się w czasie zaśnięcia (Koimezis) Najświętszej Marii Panny i odznaczała się szczególnym szacunkiem dla ikony Theotokos z klasztoru Hodegon, która została umieszczona wysoko na jednej z wież Złotej Bramy na początkowe modlitwy i prowadziła procesję cesarza do miasta*”

- „*Monarcha zdjął swoją kalyptrę i zginając kolano upadł na ziemię, a wszyscy z nim, którzy byli za nim, padli na kolana. Kiedy odmówiono pierwszą z modlitw i diakon wykonał ruch, aby powstać, wszyscy wstali i 100 razy zawołali „Kyrie Eleeson”. I kiedy te zostały zakończone, inna modlitwa została wygłoszona przez biskupa...*”

Jerzy Akropolites, który był świadkiem tego wydarzenia, podkreśla pełen szacunku ton Adwentu 1261 roku. Jego opis oddaje uroczysty nastrój ceremonialny poprzez gesty i zachowanie, szczególnie poprzez rytualny cykl modlitwy i pokłonów.

- „*Kiedy ten święty rytuał odbył się w ten sposób, cesarz przeszedł przez Złotą Bramę z większym szacunkiem dla Boga niż dla urzędu cesarskiego; szedł bowiem pieszo, podczas gdy poprzedza go ikona Matki Bożej.*”

Niketas Choniates przekazuje historię, która pokazuje, w jakim stopniu Bizantyńczycy zostali zranieni duchowo przez łacinników:

- „*Nie wiem, od czego zacząć, jak kontynuować i gdzie skończyć. Złamali święte ikony i wyrzucili święte paczki męczenników (...). Wszędzie rozprowadzali krew i ciało Mesjasza Jezusa. Ci ludzie Antychrysta zabrali kielichy i naczynia i zebrali z nich klejnoty. Potem zaczęli z nich pić. To, co zrobili, sprawi, że krew stanie się zimna. Przywieźli swoje konie i muły, aby mogli z łatwością nosić złote i srebrne ozdoby z emalii oraz święte naczynia, trony, biurka, drzwi i meble. Kiedy niektóre z tych zwierząt poślizgnęły się i upadły, wbili w nie swoje miecze, zarażając wszędzie krwią i wydzielinami stworzeń. Aby poniżyć Świętego Jezusa, posadzili prostytutkę na siedzeniu Patriarchy. Ta kobieta zaśpiewała piosenkę pełną nieprzyzwoitości i tańczyła w lubieżny, obraźliwy sposób. Nie okazywali litości cnotliwym matkom, dziewczętom ani zakonnicom oddanym Bogu ... ulice rozbrzmiewały krzykami i błaganiami o litość.*”

5.2. Wizerunek Chrystusa.

Dużo rzadsze przedstawienia Chrystusa z głową w nimbie, nimbie krzyżowym lub na tle krzyża, w postawie stojącej albo siedzącego na tronie, błogosławiącego prawą ręką, z biblią w lewej oraz począwszy od XI w. z inskrypcją Ἰησοῦς Χριστός najczęściej w postaci siglum, skróconej formy imienia: znaleźć można między innymi na plombach cesarskich Nikefora II Fokasa, Jana I Tzimiskesa, Bazylego II Bułgarobójcy, Konstantyna IX Monomachia (X-XI w.) oraz patriarchy Konstantynopola (IX w.).

J. Costonis w *“To Invoke or Not to Invoke. The Image of Christ on Byzantine Lead Seals. That is the Question* podaje, że na 10.786 opublikowanych plomb z przedstawieniami figuralnymi, tylko 847 (7,9%) opatrzone jest przedstawieniami Chrystusa.

Z tego 652 pieczęci (udział 77%) to emisje imperialne, gdzie po okresie ikonoklazmu począwszy od Michała III (856-867r.) wizerunek Chrystusa umieszczano na awersie.

Zestawienie epitetów Chrystusa na plombach bizantyńskich:

- *Antifonites* (Ἀντιφωνιτής)

- *Emanuel* (Ἐμμανουήλ)

- *Loutros* (ὁ Λυτρωτής)

- *Filantropos* (ὁ Φηλάνθρωπος)

- *Chalkites* (ὁ Χαλκίτης)

- *Pantokrator* (ὁ Παντοκράτωρ)

- *Euergetes* (ὁ Ευεργετης)

- *Sother* (ὁ Σωτήρ)

- *Rex regnatium* (*rex regnantium*)

- *Bóg jest z nami,*

- *Odkupiciel,*

- *Miłujący ludzi,*

- *Spizowy? - od słynnej ikony Chrystusa w spiziu nad Bramą Chalke, uroczystego wejścia do wielkiego pałacu,*

- *Wszchemogący,*

- *Dobroczyńca,*

- *Zbawiciel,*

- *Król królów.*

Chrystus Emanuel (Bóg z nami): Lutrotes (Odkupiciel)

- Ignatios, patriarcha Konstantynopola (847–58, 867–77) 34 mm Popiersie Chrystusa, w nimbie krzyżowym podnosi prawą rękę w geście błogosławieństwa, trzyma w lewej ręce książkę ozdobioną krzyżem. Pionowy napis po obu stronach: Ἰησοῦς Χριστός Κ(ύρι)ε ἡγού. Rs. Inskrypcja w pięciu liniach, przed i po krzyżyki: Ἰγνατί[ο]υ [ἀ]ρχιεπισκ[ό]που [Κ]ωνσταντινου[π]όλεως Νέας Ῥώμης. © DO BZS.1951.31.5.862

- Irena Komnena (1222-ca. 1239) 35 Aw.: Sygla z lewej i prawej strony: Ἰησοῦς [Χριστός]. Inskrypcja w dwóch kolumnach: ὁ Αὐτρωτής (Odkupiciel). Rew.: Cesarzowa stojąca na owalnym podium, ubrana w wysoką koronę (tzw. modiolos) i loros zdobiony w dolnej części tarczą. Trzyma prawą rękę przed sobą i berło po lewej. Inskrypcja w dwóch kolumnach: Ἡρείνη εὐσεβεστάτη αὐγούστα Κ[ο]μ[νηνή]. DO BZS.1955.1.4363.

Euergetis (Dobroczyńcy?)

- Jan Komnenos protosébastos i wielki domestik, Postać Chrysdusa, po bokach: IC XC O EYEPΓETHC G. Schlumberger - LA VIERGE, LE CHRIST, LES SAINTS SUR LES SCEAUX BYZANTINS DES Xe, XIe ET XIIe SIÈCLES s. 5

Chalkites (Spizowy?):

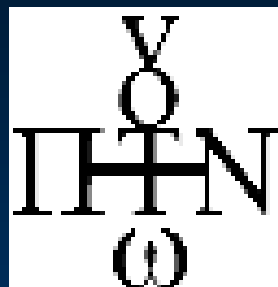

- Jan III Dukas (1222-1254) 42 mm Chrystus stojący, ubrany w tunikę i himation, trzymający prawą rękę do błogosławieństwa, aw lewej stylizowaną księgę ozdobioną krzyżem. Ma krucyfiks nimbus; każde ramię jest ozdobione kulką pośrodku i dwoma kropkami powyżej i poniżej. Sygla po lewej i prawej stronie: Ἰησοῦς Χριστός. Napis w kolumnie po prawej: [ὁ Χαλ]κίτης. Rs. Cesarz stojący na okrągłej suppedycji, noszący koronę i chlamy, które rozciągają się na zewnątrz w trójkątny wzór. W prawej ręce trzyma krótkie labarum, a w lewej globus cruciger. Napis w dwóch kolumnach Ἰω(άννης) δεσπότης ὁ Δ[ούκας]. DO BZS.1951.31.5.1700.

Epitety odnoszą się najczęściej do wezwania najświętniejszych monastyrów jak np. *Pantokratora* założonego przez cesarza Jana II Komnena (1118-1143) w Konstantynopolu, czy klasztoru *Chrystusa Euergetesa* w pobliżu Złotego Rogu i *Blachernae*.

5.3. Boginie świata pogańskiego.

Tyche Constantinopolis:

- Pontios, Pontius (=Poncjusz) – plomba bizantyńska VI – pocz. VII w. Zbiór CE ©

Awers: Tyche Constantinopolis lub co mniej prawdopodobne Rhei -Kybele w koronie muralis na tronie w lewej ręce: trzyma róg obfitości, a w prawej boginię Nike/Wiktorię dekorującą ją wieńcem (może na globie?).

Rewers: Monogram z greckich liter: ι-ν-ο-π-τ-ω-ν (=Πώντιου) → (Pieczęć) Pontiosa (Poncjusza).

Masa: 3,64 g, średnica: 15 mm, materiał: ołów.

Roma:

- Pieczęć Theodotosa VII-XIII w. 4,3 gr 16,7 mm (Θεοδότου – (Pieczęć) Theodotosa). NBS Auctions B.V. Auk. 10 Lot 41

Począwszy od panowania cesarza Tyberiusza II Konstantina (578-582) zanikają na emisjach monetarnych przedstawienia pogańskich bóstw. Ostatnie przedstawienie bóstwa pogańskiego **Romy** i **Tyche Constantinopolis** znaleźć można na złotych solidach Justyna II z lat 565– 578, zaś **Tyche Antiochii** na pentanummiach emitowanych za Justyna I (565–578) lub wspólnej emisji Justyna I i Justyniana z 527 r. Bogini **Wiktoria** po raz ostatni prezentowana jest na monetach Fokasa (602-610), gdzie trzyma krzyż zakończony chrystogramem i globus krzyżowy.

Analogicznie mogło być również na pieczęciach.

Tyche Constantinopolis:

- Piotr lub Eutropiusz V-VI po Chr. 23 mm Les Sceaux Byzantins Du Musee Archeologique D'Istanbul 8.178.

Wiktoria:

- Pieczęć Aleksandra, (druga połowa VI w.) Aw.: Wizerunek skrzydlatej Wiktorii w długim chitonie, trzymającej w ręce wieniec i stylis (standard marynarki) w lewej ręce. Z przodu chi-rho (labarum). Rev.: Monogram krzyżowy z liter: α-δ-ε-λ-ν-ξ-ο-ρ-ν = Αλεξάνδρου, Alexander, Zacos-Veglery, no. 1373 a. (Hermitage M-3127, 21 mm)

5.4. Wizerunki świętych.

Świętych jako popiersia, pół figury i figury przedstawiano na pieczęciach od VI do XIV w. z nimbem wokół głowy, w szatach biskupich (omoforionach lub felonionach ozdobionych krzyżami), w habitach mnichów, w zbrojach z włócznią lub mieczem i tarczą, w kozuchach i tunikach z sierści wielbłądziej. Męczenników można rozpoznać po dużych i małych męczeńskich krzyżach. Mnisi przedstawiani są w zakonnym habicie, głównie w postaci brodatego starca, a wojskowi święci tradycyjnie są w zbroi z włócznią (lancą) i tarczą. Święci przedstawieni są z włosami w postaci długich zadbanych loków, ale także często w splecione lub kędzierzawe, noszą również długą szpiczastą brodę - głównie mnisi.

Atrybutem świętych proroków Starego Testamentu i apostołów jest często zwój wskazujący na świętą Mądrość otrzymaną od Boga:

- proroków poprzez wizje,
- Apostołów poprzez spotkanie i poznanie Jezusa Chrystusa.

Wizerunki męskich świętych dokładnie przeanalizował W. Meyerhofer i wyszczególnił świętych: Starego Testamentu:

- Samuel trzymający księgę proroctw w ręku,
- Daniel z rękami wzniesionymi do modlitwy przedstawiony pomiędzy dwoma lwami, podobnie św. Tekla.
- Młodziankowie w ogniu pieca z uniesionymi rękami,
- Eliasz w kozuchu,
- Mojżesz przedstawiony w pozycji stojącej w prawo unosi głowę w górę, ręce trzyma wzniesione.
- Sam(p)son wznoszący ręce do modlitwy.

Nowego Testamentu:

Męczennicy rozpoznawani po dużych i małych męczeńskich krzyżach to:

- Agathonikos, - Akakios, - Aleksandros, - Andronikos, - Athenogenes, - Auxentios, - Baslios z Amaseii,
- Christophoros, - Eleutherios Kubikularios, - Eliaz Męczennik, - Eudokimos, - Eugenios, - Eustratios,
- Ghoustazat, - Himerios, - Hyakinthos, - Isauros, - Ianuarios, - Kallinikos, - Klemens z Ankyry,
- Kodratos, - Leontios, - Mardarios, - Martinakios, - Menas, - Menas Kallikelados, - Menignos, - Nestor,
- Nikeforos, - Orestes, - Platon, - Polyeuktos, - Porphyrios, - Probos, - Prokopios, - Romanos, - Silas,
- Stefan Młodszy, - Symeon z Persji, - Tarachos, - Tryfon.

Wojskowi święci tradycyjnie przedstawieni w zbroi z włócznią lub mieczem i tarczą to:

- Andrzej, - Demetrios, - Dometios, - Eustathios, - Georgios, - Gregorios, - Niketas, - Sergios i Bacchos,
- Theodoros (Tiron i Stratelates).

Święci lekarze rozpoznawani są po atrybutach: skalpeli, szpatułce i pudełku z lekami:

- Diomedes, - Kosmas i Damianos, - Kyros i Jan, - Panteleemon.

Biskupi:

- Achillios, - Akepsimas, - Andreas (Patriarch), - Anthimos, - Antipas, - Athanasios v. Adramytion,
- Basileios z Cezarei, - Eleutherios, - Epiphаний, - Germanos, - Gregorios z Armenii,
- Gregorios Thaumaturgos (z Neokaisarei), - Gregorios Theologos (Grzegorz z Nazianzu),
- Jan Chrysostomos, - Jan Theologos, - Klemens z Ankyry, - Kodratos, - Martyrios, - Methodios,
- Myron, - Nikolaos, - Parthenios, - Piotr z Nikai, - Philagrios, - Polykarpos, - Riginos, - Siro,
- Sisinnios, - Spyridon, - Tarasios, - Theagenes, - Theopemptos, - Theofylaktos, - Uranios.

Mnisi w zakonnym habicie, głównie w postaci brodatego starca:

- Anastasios, - Antonios (Eremita), - Athanasios („w stroju mnicha”), - Epifanios, - Euthymios, - Isidoros,
- Łukasz Stylites, - Nikolaos Studites, - Pafnutios, - Sabbas, - Symeon Stylites,
- Symeon Thaumastorites, - Theodosios, - Theodulos, - Zachariasz Pustelnik, - Zotikos.

5.5. Święci Wojownicy zwani także *świętymi żołnierzami*, to grupa świętych, którzy na ogół byli żołnierzami w życiu, męczennikami Chrystusa w śmierci, albo objawieni zostali później jako niebiańscy obrońcy. Przez swoją męczeńską śmierć stali się orędownikami w Niebie i „*żołnierzami dla Chrystusa*” walczącymi w imieniu wiernych przeciw „*rządcom świata ciemności*”, którzy ponieśli śmierć męczeńską za cesarzy Dioklecjana (284-305), Maksymiana (285-310), Maksymina Dai (306-313) to: Teodor Tiron i Teodor Stratelates, Jerzy, Pięciu męczenników z Sebasty, Sergiusz i Bachus, Hieron, Merkurios, Menas, Eustachy, Artemiusz, Kalistrat, Probus, Tarachus, i Andronik, Juwentynian i Maksymian, Maurycy i Wiktor wraz z legionem tebańskim, Warus, Krzysztof, Teagones, Ignatios Antiocheński i Marcellus, Aleksander Rzymski, Niketas, Lopus i Trofimiusz itd. Listę świętych wojowników można jeszcze uzupełnić o: Archanioła Michała, św. Akakiosa, św. Emeteriusa i Chelidoniusa oraz św. Floriana.

Najstarsze przekazy hagiograficzne o męczennikach żołnierzach podobnie jak ich wizerunki w strojach wojskowych pochodzą dopiero z VI i VII w. W tym czasie do grupy wojskowych świętych włączeni zostali również święci nie związani ze służbą w armii jak Prokopiusz z Cezarei, Dymitr Thessalonicki i Nestor”.

Na pieczęciach bizantyńskich święci wojownicy tradycyjnie przedstawieni są na wprost: w półpostaciach albo w postawie stojącej („*Święty Piechur*”) albo na koniu („*Święty Jeździec*”) w ujęciu bocznym.

Św. Paweł - List do Efezjan 6: 10-17 (w tłumaczeniu *Biblii Tysiąclecia*):

„Zachęta do walki duchowej - W końcu bądźcie mocni w Panu - siłą Jego potęgi. Obleczcie pełną zbroję Bożą, byście mogli się ostać wobec podstępnych zakusów diabła. Nie toczymy bowiem walki przeciw krwi i ciału, lecz przeciw Zwierzchnościom, przeciw Władzom, przeciw rządcom świata tych ciemności, przeciw pierwiastkom duchowym zła na wyżynach niebieskich. Dlatego weźcie na siebie pełną zbroję Bożą, abyście w dzień zły zdołali się przeciwstawić i ostać, zwalczywszy wszystko. Stańcie więc [do walki] przepasawszy biodra wasze prawdą i obłókszy pancerz, którym jest sprawiedliwość, a obuwszy nogi w gotowość [głoszenia] dobrej nowiny o pokoju. W każdym położeniu bierzcie wiarę jako tarczę, dzięki której zdołacie zgasić wszystkie rozżarzone pociski Złego. Weźcie też hełm zbawienia i miecz Ducha, to jest słowo Boże.”

5.5.1. Święci Piechurzy prezentowani są na szerokiej grupie zabytków ikonograficznych w rozbudowanej gamie elementów zbroi do ochrony torsu: elastyczne (*lorikon, klibation, toraks*), czy w pełnej zbroi płytowej (*kirys torsowy*), w elastycznej ale ciężkiej kolczudze (*lorikon alysidoton, zawa*), która stała się popularna w okresie krucjat. Do napierśników przymocowane są elementy ochrony barku (*manikia, manikellia*) oraz przedramienia (*pteriges*). Podbrzusze i uda ochraniają przez sięgającą czasami kolan spódniczkę (*kremasa, kresamata*) oraz ozdobne zakończenie napierśnika (*pteryges*). Łydki chronione są przez nagolenniki (*chalkotuba, podopsela*).

Stopy i dolne części nóg chronione są przez całą gamę obuwia (*krepides, hypodemata, serwula, muzaka, kampagi, dzanga*). Głowę świętego otacza nimb ale czasami chroni (*kassidon, sideras*). Spodnie to odzież głównie jeźdźców. Pod zbroją święci noszą trudną do określenia garderobę (*himation, peristihida* lub *bambakion*) a inna to *tunika* czy *kabbadion*. Na zbroje święci zarzucone mają zapięte fibulą na ramieniu płaszcze oficerskie (*chlamida, chlaina*) – dworskie (*paludamentum*) lub na piersi żołnierski (*sagion*) i inne (*armelawsia, noberonikia, kentukla mandyas*). Oprócz fibuli insygnia to również: nakrycie głowy z osłonami karku (*tiara*), naszyjnik (*torques, tork maniakon*) czasami z ozdobnym nodusem oraz naszyty na płaszcz romb (*tablion*). Napierśnik spina ozdobny pas (*diadima*) lub noszony na piersi lub w pasie (*zoni stratiotiki, zona militaria*), do których mocowano na plecach lub przy pasie miecz, czy łubie.

Uzbrojeniem pieszych świętych wojowników jest broń ofensywna: - miecz, dwuostrzowy prosty (*spatha, ksifos*) lub jednoostrzowy lekko zagięty (*paramirion, machera*), które wsuwano do pochwy (*tekarion, koleos*), - włócznia (*kontarion, kontos, menawlion*), zakończona proporcem (*dora*), czy krzyżowa symboliczna (*crux hastata*), - oszczep (*wiryta, riptarion, akontion, lonchi*), - łuk (*tokson*) z kołczanem (*kukuron, faretra*) i strzałami (*sagitta, welos*).

Maczuga (*kefalia, bardukion, rawdion, koryke*) jako broń obcych kontyngentów wojska i straży niezwykle rzadko jest eksponowana na wizerunkach świętych.

Broń defensywna: - tarcza (*skutos, aspis, thyreos, pelta, parma, dorka, ancile euforos, sakos*) prezentowana jest w różnych kształtach: wydłużona, okrągła, liściasta (migdałowa), trójkątna (gotycka), z umieszczonym na niej znakiem rozpoznawczym *signum (simeion)* lub umbem (*bukulon, omfalos*). Czasami święci dzierżą proporce (*famulon, bandon, drakontion, laboura*) czy mocowane u ramion proporczyki (*flamuliskia*).

Na pieczęciach identyfikacja poszczególnych elementów uzbrojenia jest oczywiście utrudniona ze względu na ograniczoną powierzchnię odcisniętej matrycy. Z elementów uzbrojenia można rozpoznać dłuższą włócznię lub krótszą lancę oraz całą gamę tarcz, również z umbami, od najczęściej okrągłych po owalne, migdałowe lub rzadkie trójkątne (krzyżowców). Najczęściej tarcza ukazana jest bokiem, co utrudnia identyfikację kształtu. Zamiennie święci trzymają miecz prosty i pochwę.

Na najwcześniejszych pieczęciach piesi święci ubrani są w tunikę lub himation, później już w zbroję (*lorikon?, klibation?*) z narzuconą na ramiona chlamidą spiętą fibulą. Można dostrzec elementy ochrony barku i przedramienia oraz podbrzusza i ud.

Więcej na temat uzbrojenia świętych wojowników, np. P. Ł. Grotowski - *Święci wojownicy w sztuce bizantyńskiej (843-1261)*.

- *Theodoros (Kazanes?), protospatharios i strategos (około XI wieku). Bizantyńska ołowiana pieczęć. Aw.: O ΔΗΜΙΤΡΙΟC. Półpostać św. Demetrios na wprost, trzymającego tarczę i włócznię. Rew.: + ΚC Β / Τω Cω Δ / ΘCΟΔΟΡ Α / CΠΑΘ S CΤΡ / ΑΤΙΓ ΤΟΝ / ΚΑΖΑΝΙ. 13.42 g 25 mm Numismatik Nauman A.61 L.835.*

- *Theodoros 12-13th Aw.: Św. Georgios stojący na wprost, trzyma lancę i tarczę, po bokach: ó áγιος Γεώργιος. Rew.: Inskrypcja w sześciu liniach: CEBACTOV TAC ΓΡΑΦAC ΑΘΛΗΤΑ CΚΕΡΟΙC ΘΕΟΔΩΡΟV ΧΑ ΕΥΕΡΙΤΟVC ΤΟV ΚΕΤΟV 41.69 g 38 mm Roma Numismatik A.9 L.1001*

- *Leon Ruppen protonobelissimos (pierwsza połowa XII wieku lub 1125) Aw.: Ο άγιος Δημήτριος. Ο άγιος Θεόδωρος. Rew.: Inskrypcja w siedmiu liniach: ΔΥΑΣ ΛΕΟΝΤΑ ΜΑΡΤΥΡΩΝ σκέπε πρωτονωβελίσσιμον πιστόν Ρουπένην. e-PBW Boulloterion 3894, Numismatik Lanz*

Święty Piechur na pieczęci z XIV wieku.

- *Ołowiana pieczęć bizantyńska Theodora Kalochorinosa, około 1357 r. 19,33 g 31 mm. Zbiór prywatny ©
Awers: Postać świętego Theodora na wprost z tarczą i włócznią w rękach; po bokach inskrypcja: ΘΕΙΟΔΙΩΠΙΟC
= Ὁ ἅγιος Θεόδωρος → Święty Theodor.*

Rewers: Inskrypcja metryczna (może piętnastozgłoskowcem) w sześciu rzędach:

C+Φ | ΡΑΓΙCΜΑ ΓΡΑ | ΦΩΝ Τῶ ΚΑ | ΛΟΧΟΡΙΝΟΥ | ΘΕΟΔΩΡ | ΟΥ

= Σφράγισμα γραφών τού Καλοχορινού Θεοδώρου → Pieczęć pism Theodora Kalochorinosa.

Niska jakość napisu i nietypowa forma niektórych liter: PA w ligaturze, litera (= M) w kształcie datowanym od trzeciej ćwierci XIII w. do XV w. (N. Oikomonides 1986: 165-167)

W zapisach rejestru egzarchy Patriarchatu Konstantynopola z 1357 pojawił się Theodor Kalochorinos na 6. liście, na 23. miejscu, Ὁ εὐτελες χιερεύς ὁ παπᾶς Θεόδωρος ὁ Καλοχωρινος „ho euteles hiereus ho papas Theodoros ho Kalochorinos”

5.5.2. Święci Jeźdźcy:

Przedstawiani byli w okresie IV – XIV w.; na pieczęciach od VI do XIII w. Na wczesnych plombach postać jeźdźca z głową w nimbie na koniu (tzw. „*Święty Jeździec*”) skierowany jest w lewą stronę, później prawie wyłącznie w prawo. Przed okresem ikonoklazmu brak jest inskrypcji odnoszącej się do jeźdźca, ale od X w. zaczynają się pojawiać napisy go identyfikujące. Święci wojownicy to Sergiusz, Teodor i męczennik Andreas Stratelates, a dopiero od X w. Demetriusz i Jerzy - później najczęściej przedstawiani.

Ale na innych zabytkach ikonograficznej sztuki bizantyńskiej przedstawiano również świętych jeźdźców: Salomona i Sisiniosa przebijających lancą żeńskiego demona (amulety, fylakteriony głównie IV- VII w.), św. Merkuriosa przebijającego lancą cesarza Juliana Apostatę i św. Jerzego pokonującego cesarza Dioklecjana. Przedstawiano również Sergiusza z Bachosem, Teodora z Demetriuszem, Jerzego Diasoridesa z Teodorem Stratelatesem, Jerzego i Teodora, Eustachego, itd.

Jeźdźcy siedzą z ugiętymi (dla zachowania równowagi) kolanami bezpośrednio na derce (*kasa*) lub na trudnych do identyfikacji siodłach („*siodle rogatym*” - wprowadzonym na wyposażenie rzymskiej jazdy w I w. p.n.e. albo siodle typu awarskiego (*seli*), pod którymi widoczny jest podkład (*efestris, hypostrama*). Począwszy od drugiej połowy VI w. do siodła mocowane są strzemiona (*skalas, anawolews*) przejęte od Awarów lub Persów, lepiej stabilizujące pozycję jeźdźca i pozwalające na wyprostowanie nóg. Widoczne mogą być elementy rzędu końskiego: popręg (*emprostelina*) z rzemieniami stabilizującymi siodło (podpiersie – *angellina, stethester* oraz podogonie - *opisthelina*), uzda z naczułkiem (*prometopidion*), nagłówkiem (*koryfadin*), wędzidłem oraz przymocowanymi do niego wodzami.

Męczennik Andreas Stratelates:

- *Andreas kubicularius*, poświadczony ok. roku 663/668. Św. Andreas Stratelates w paludamentum i z uniesioną mappą na koniu w prawo / Monogram krzyżowy: ANDREU, kursywa łacińska w kątach 12.55 g Dr Busso Peus A.376 L.1278.

Św. Demetriusz:

- *Alexios Komnenos Angelos*, sebastokrator (1185-1195) future Alexios III Angelos. Aw.: Św. Georgios (Jerzy) na koniu jadący w prawo. Po bokach inskrypcja: Ο άγιος Γεώργιος. Rs. Inskrypcja w sześciu liniach poprzedzona krzyżykiem inicjalnym. Αλεξίου σφάγισμα Κομνηνών κλάδου σεβαστοκρατος Αγγελωνύμου 35mm DO 58.106.4825.

Imperator:

- Pieczęć ołowiana Baldwina II, 1240-1261. Cesarz siedzący na tronie bez oparcia. Nosi koronę z krzyżem i losos na lewym ramieniu; w prawej ręce trzyma labarum, a w lewej krucyfik w kształcie kuli. Okrągły napis: Balduinus Dei gratia imperator Romowie semper augu(stus. Rsew.: Cesarz na koniu, w zbroi, trzymający w prawej ręce berło zwieńczone krzyżem. Βαλδουίνος δεσπότης πορφυρογέννητος Φλάντρας. Zacos, G., Veglery, A., *Byzantine Lead Seals, Vol. 1, Part I*, Basel 1972, p. 104, pl. 28, no. 114a.

Według Teofanesa AM 6160 *Andreas koubikoularios*, został wysłany jako poseł do kalifa Umajjadów, Mu`awiyi, w 667 („w dwudziestym szóstym roku ponowania Konstansa”: Kron. 1234) przez Konstantyna (syna cesarza Konstansa II) po buncie Saboriosa (Sapora), który wysłał posła Sergiosa do Arabów po pomoc wojskową. Misją Andreego było przekonanie Mu`awiyi, by nie pomagał buntownikom. W Damaszku Andreas pokłócił się z Sergiosesem, który najpierw złożył pokłon Andreasowi na znak szacunku, ale później obraził go jako eunucha stwierdzając, że „nie jest ani mężczyzną, ani kobietą” (ὅτι οὐκ εἶ ἀνὴρ οὐδὲ γυνή). Misja Andreego nie powiodła się, ale w drodze powrotnej do Melitene przewidział drogę, którą obierze Sergios i w Arabissos przekonał miejscowych kleisourarches do założenia zasadzki; on sam udał się do Amnezji (być może Anisy) i poinformował cesarza Konstantyna, co się wydarzyło, a następnie czekał, aż Sergios zostanie schwytany. Przyniesiony do niego Sergios został wykastrowany, a następnie stracony poprzez nadzianie na pal: Theophanes AM 6159, Kron. do 1234, §138 (s. 283-286). Bar Hebr., s. 100-101. Mich. Syr. II 451-454.

Później, po tym, jak Amorion wpadł w ręce Arabów, Andreas I został wysłany, aby go odzyskać; była zima i podczas burzy śnieżnej wkroczył do miasta i odbił go, zabijając wszystkich Arabów w nim przebywających Teofanes AM 6159.

Orężem w walce świętych jeźdźców są: długa lanca (*kontarion*), również zakończone krzyżem (*crux hastata*) lub z proporcem (*dora*), krótka lanca (*akantion*) noszona na ramieniu, miecz (*spatha*) i berło. Jeźdźcy dzierżą również proporzec (*famulon, bandon*) i tarczę (*skutos, aspis*) oraz łuk (*tokson*) w łubiu (*kukuron, faretra*).

Na wczesnych pieczęciach jeźdźcy ubrani w *chiton* lub *himation* i płaszcz (*chlamida* lub *armelawsia*), później w trudnej do zidentyfikowania zbroi: (*lorikonie* lub *klibationie*).

Na pieczęciach krzyżowców ubrani w kolczugę (*zawa* lub *lorikon alysidoton*) z tarczami typu gotyckiego (*aspides trigonoi*).

Np. na pieczęci Teodora przedstawiony został św. Jerzy (?) w nimbie na galopującym koniu w prawo, z włócznią w prawej ręce przeszywający smoka na ziemi przed nim. Trudno ustalić, którego świętego (Sergiusza, Salomona, Sisiniosa czy Teodora) przedstawiono jako jeźdźca z lancą krzyżową (*crux hastata*) – symbolicznym orężem do walki ze złem na plombie Sergiusza illustriosa i kommerkiariosa .

- *Sergios illustrios i kommerkiarios VII w. Bizantyńska pieczęć łacińskojęzyczna.*
Aw.: Św. Sergios lub św. Theodoros (?) na koniu w prawo, z łóczynią krzyżową (*crux hastata*) wymierzoną ostrzem w węża.
Rew.: *Legenda w trzech liniach: SERGII ILL'VS et COMM'VS [=Sergii ill(ustrio)s et comm(erkiario)s] lub Sergii ill(ustri)s et comm(entariensi)s; Może Resafa (Sergiopolis) - martyrium religijne św. Sergiusza.*
Zbiór CE ©

- *Anonim. Około XI–XII wieku. Ołowiana pieczęć 28 mm, 9.64 g,*
Aw.: Św. Theodor na koniu w prawo z lancą wycelowaną w węża; gwiazda pomiędzy koniem a wężem; inskrypcja: *O/AGIO/QEODOROC* z lewej; *Q/E/ODO/RO/C*, powyżej w otoku.
Rew.: Św. Theodoros z tarczą i włócznią na wprost; po bokach inskrypcja: *O AGIO QEODOROC*. © CNG Triton XI L.1192

Przykłady analogii przedstawień Św. Jeźdźców:

Św. Teodor
atakujący węża

Św. $\square$ rgiu $\square$
 $\square$ ru $\square$ h $\square$ t $\square$ t $\square$
t $\square$ kują $\square$ y $\square$ mok $\square$

Św. Jerzy
z crux hastata
atakujący smoka:

- Rzeźba płaskorzeźba ze świętymi Jeźdźcami, 915-921 Kościół Świętego krzyża, Aght'amar (Van, Turcja). Oya Panacaroglu – “The Itinerant Dragon-Slayer: Forging Paths of Image and Identity in Medieval Anatolia”. (Armenia, kościół Św. Krzyża na wyspie Akdamar na jeziorze Wan, we wschodniej Turcji był ormiańską katedrą zbudowaną dla królów Vaspurakan.).

- Św. Teodor – draconarius ze sztandarem dracontion w kształcie węża: Ceramiczna plakietka z Winnicy. Inskrypcja: SCS THEODORUS. DEUS PRECIBUS OMNIBUS SANCTORUM TUORUM (EXAUDI ET) MISSERE (NOBIS). → Św. Theodor, Boże wysłuchaj modlitwy wszystkich twoich świętych i ześlij nam. Elizabeta Dimitrova, - The Ceramic Relief Plaques from Vinica, 2017.

- Św. Sergiusz z crux hastata, Ampułka pielgrzymia z sanktuarium św. Sergiosa w Syrii. VI w. Inskrypcja: ΕΥΛΟΓΙΑ • ΚΥ•ΑΓΙΟΥ• ΣΕΡΓΙΟΥ = Eὐλογία Κυ(υρίου) ἁγίου Σεργίου, 5.4 cm high, 3.81 cm 1.59 cm. Walters Art. Museum. 55105.

- Św. Sergiusz kamelaris + ΚΑΜΕΛΑΗC ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΕΡΓΙΟΥ, brązowa zapinka z Resafy, VI lub VII w. Museum Sztuki i i Archeologii Uniwersytetu Missouri, Columbia (za Fowden, Grotowski). ΚΑΜΕΛΑΗC ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΕΡΓΙΟΥ..

Chronologiczną częstotliwość wizerunków *Świętych Jeźdźców* na pieczęciach w oparciu o analizowaną grupę (4091 szt.) pieczęci ikonograficznych ze świętymi według J. Costonisa:

Święty	6	6/7	7	7/8	8	8/9	9	9/10	10	10/11	11	11/12	12	12/13	13	13/14	14	14/15	wiek?	Ogółem
Georgios (Jerzy)								3	3	16	217	106	62	13	13	6	1		5	445
Theodoros	2	14	1	2	3		1	1	16	17	199	93	50	19	18	5			5	446
Sergios	?	?	?									1	1						1	3
Sisisnnios	?	?	?								1									1
Ustalony święty razem	31	53	67	41	15	8	11	20	161	229	1708	618	352	66	84	17	5	0	28	3455
Salomon	?	?	?																	
Sisinnios	?	?	?																	

*. Brak w zestawieniu Costonisa:

5.6. Święty Jeździec na gemmach i amuletach:

Amulety gemmy : ze Św. Salomonem:

1.

2.

3.

4.

ze św. Sisinius :

Amulety zawieszki:

5.

6.

7.

8.

9.

Amulety pierścienie:

9.

Amulety bransolety:

10.

11.

Ołowiany amulet zawieszka:

12.

Amulety medalliony:

13.

14.

15.

Amulety ołowiane:

Św. Jeździec (Salomon, Sisinius lub Sisinarios) i histera.

- Bizantyński ołowiany amulet ze Świętym Jeźdźcem i Histerą. VII – XIII wiek. Waga 55,2 gr Średnica 67,9 mm. Zbiór CE.

Eulogia (błogosławieństwo):

Św. Symeon Stylita Młodszy z Kononem i św. Martą.

- Bizantyjskie „błogosławieństwo” (eulogia) ołowiu bizantyjskiego klasztoru św. Szymona Słupnika w Syrii (brak połowy części) (ok. VI/VII w.)
Awers: Św. Szymon Słupnik na swojej kolumnie, twarz, nimbowany i modlący się, otoczony aniołami i mnichami, okrągły napis biegnący zgodnie z ruchem wskazówek zegara wewnątrz podwójnej liniowej obwódki, EΥΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΥΜΕΩΝ... = Εὐλογία τοῦ ἁγίου Συμεῶν... (Błogosławieństwo św. Symeona...)
Rewers: Krzyż bizantyjski wczesnego typu, zdobiony kulkami. Zbiór CE ©

Św. Jeździec i demonica Gyllou (Abizou, Alabasdra, Lilith):

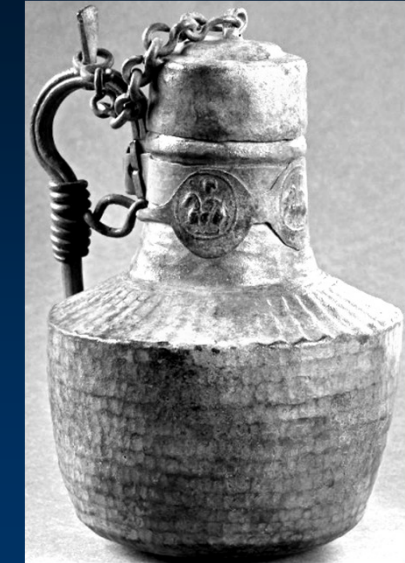
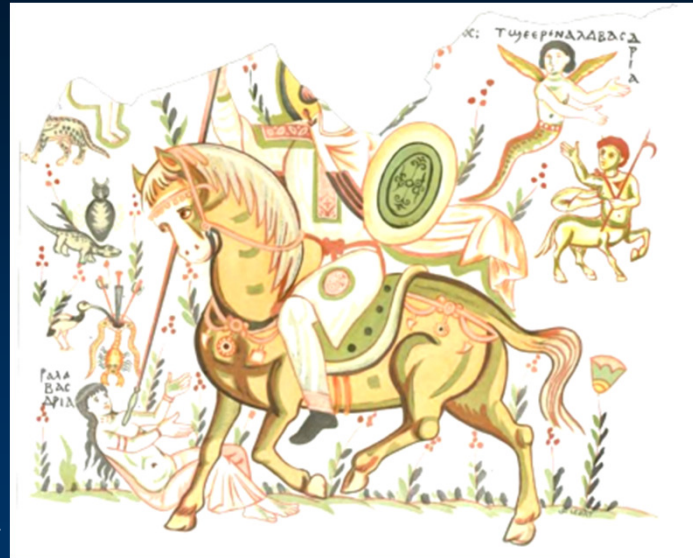
- Apotropaiczny ołowiany amulet brązowy amulet VI-VII w. n. e
Awers: Święty jeździec w prawo i stojąca naprzeciw postać (anioł); poniżej lew. Kompozycja otoczona formułą apotropeiczną: Φευγε μεμισμεσι, 'Αραφ ο ανγγελος σε διοκι κε Σολομονου. → Uciekaj, znieprawidzony, anioł Araaf i Salomon ścigają cię.
Rewers: kobiecy demon atakowany przez postać z uniesioną crux hastata; wokół inskrypcja (może): Σφραγισ του ζωποσ θεου, φυλαζον τον φορουντα → „Pieczęci Boga żywego, chroń tego, kto cię nosi! Waga: 11.25 g Średnica: 40.0 mm. Niepublokkowany. Zbiór CE ©

Fresk z przedstawieniem św. Jeźdźca i żeńskiego demona:

Butla pielgrzymia ze

16.

17.

Najbardziej rozbudowany obraz jeźdźca i demona znajduje się na fresku w klasztorze w Bawit, niedaleko Asuanu w Górnym Egipcie. Tutaj jeździec nazywa się św. Sisinnios, podczas gdy demon nosi imię *Alabasdria*, jedno z jej wielu imion ukrytych w Źródłach literackich (jest często opisana jako mająca „dwanaście i pół imienia” lub więcej). Jest zwykle nazywana *Abizou* na brązowych amuletach, ale ma też inne imiona, w większości *Gello* lub *Gyllou*. Z pewnością wywodzi się ze starożytnych tradycji demona zabijającego dzieci, potwierdzonego już w Babilonii i Grecji w VII wieku p.n.e., np. we fragmencie poezji Safony. Fresk zawiera też opis *Złego oka*, podobny do tego znalezionego na brązowych amuletach. Chociaż fresk znajduje się w Egipcie, syryjsko-palestyńskie amulety wydają się być bardzo podobnym źródłem tego obrazu i może to być ilustrowana książka używana przez mnichów.

Kolba stanowi część dużej grupy naczyń ze stopu miedzi połączonych podobną techniką produkcji. Ten typ został znaleziony w różnych miejscach całego basenu Morza Śródziemnego, co sugeruje, że różne warsztaty produkowały go w stosunkowo długim okresie czasu (od szóstego do ósmego wieku).

Święty Jeździec na fylakterionach:

- *Bizantyński ołowiany medalik - amulet (fylakterion), XI-XII w. 4,90 g, 22-28 mm. Zbiór prywatny ©*

*Awers: Święty Jeździec z głową w nimbie, w sięgającej do kolan i z krótkimi rękawami tunice (chitonie) i powiewającej pelerynie oraz w spodniach, na koniu w lewo z długą lancą (chlamidzie lub armelawsii) (kontarionem) skierowaną w powalonego poniżej przeciwnika. Możliwe że leżąca postać przedstawia wariantowo: - żeńskiego demona lub mniej prawdopodobne, - Juliana Apostatę, albo - Św. Merkuriusz, z lancą
Rewers: Postać świętego Archanioła Michała(?) na wprost z biblią i globusem krzyżowym (globus cruciger).*

Inskrypcja trudno czytelna w czterech rzędach: .P – XA = (Α)ρχά(γγελε) → „Archaniele”, OΥΡΑ–ΝΟΥ = (του) ούρανού → „z nieba”; ΑΠΑΙ–Ρω. = ἀπαίρω → „podnieś się”, „unieś się”, w odcięciu poniżej może: ΝΙΚΩΝ ΤΑ | ΚΑΚΑ = (νι)κών τ(ά) κακά → „pokonaj zło” (?) Cała inskrypcja to prawdopodobnie: Αρχάγγελε του ούρανού ἀπαίρω (καί) νικών τά κακά. → „Archaniele z Nieba unieś się i pokonaj zło”.

Przypisy:

Fylakterion zwany również *períapton*, *apotropaion*, *baskanion*, *probaskanion*, *períamma*, *telesma* (*φυλακτήριον*, *περίαπτον*, *ἀποτρόπαιον*, *βασκάνιον*, *περίαμμα*, *τέλεσμα*) tj. *apotropaiczny* (zabezpieczający przed złymi duchami) *amulet medyczny – magiczny o działaniu egzorcystrycznym* związany z ochroną porodu i karmiących piersią. Przedstawia jeźdźca z głową w nimbie, a więc Świętego Jeźdźca (św. **Salomona** lub św. **Sisinniosa**) w tunice, pelerynie i spodniach z włócznią w uniesionej ręce pokonującego kobiecą postać prawdopodobnie demona porodu, oskarżanego o poronienia i umieralność niemowląt lub ich uduszenie w nocy, o imieniu: Gello lub Gylou (w kulturze bizantyńskiej), Alabasdria (w koptyjskim Egipcie), **Anabardala**, **Abyzou** lub **Obyzouth** albo **Lilith** (w tradycji judaistycznej). Funkcją amuletu było przeciwdziałanie złu i machinacjom demonów. Ich wpływowi można było przeciwdziałać poprzez dobór zaklęć (*επωδή*) lub wypisanie pewnych fraz na płytce metalu (*πέταλον*) poprzez przedstawienie pewnych słów na amulecie (*περίαμμα*, *φυλακτήριον*), które następnie były noszone przy ciele. Amulety z przedstawieniem hysterii – przedstawiają demona macicy w celu ochrony zdolności prokreacji.

Przykłady:

Amulet (łac. *amuletum* – przedmiot osobisty o charakterze magicznym o działaniu ochronnym posiadający różny kształt i formę, nawiązujący do symboliki lub bóstwa, części ludzkiego ciała, motywu roślinnego, czy zwierzęcego, lub w formie tabliczki z napisem. Często drobny przedmiot, pochodzenia naturalnego lub wytworzony, służący do magicznej obrony przed złymi duchami, ludźmi lub nieszczęściami: noszone na ciele lub na odzieży krzyże, pierścienie, łańcuchy, czasem figurki, również wkładane do grobu zmarłym. Amulet ma długą tradycję, znany jest na całym świecie, przybiera różne formy.

Od Synodu w Laodycei (koniec IV w.) w chrześcijaństwie noszenie takich przedmiotów i wiara w ich moc stanowiła grzech przeciwko pierwszemu przykazaniu. nakazywał wykluczanie osób noszących amulety ze społeczności wiernych:

- „[...] kapłani oraz niżsi duchowni nie powinni być magami, zaklinaczami, czarownikami, astrologami ani wykonywać tak zwanych amuletów, które są kajdanami dla ich dusz”.
- „tych, którzy noszą amulety wykluczyć z Kościoła” (Laodycea we Frygii (IV w.), kanon 36).

Ze względu na kształt, formę, materiał, czy sposób wykonania amulety można podzielić na: gemmy, lamele, figurki, zawieszki, bransolety, pierścienie,

Eulogia: (gr. „dobre słowo” od εὖ- „dobry” + λόγος „słowo”) – błogosławieństwo we wczesnym chrześcijaństwie.

Talizman: z greckiego *telesma* – konsekracja, przedmiot poświęcony, z aramejskiego *tilismato* to magiczny obraz z mistycznymi znakami przeciw czarom. Przedmiot, który ma przynosić pomyślność, moc i szczęście jego posiadaczowi.

Talizman ma zapewnić pomyślność i wszelakie pozytywy swojemu właścicielowi, natomiast amulet jest przedmiotem protekcyjnym, noszonym profilaktycznie..

5.7. Plomby z wizerunkiem cesarza i najbliższej rodziny.

Przedstawienia cesarza i jego najbliższej rodziny znaleźć można na plombach imperialnych, kommerkiarów, trybunału cesarskiego i chrysepsetesów oraz archontów *tou blattion*.

5.7.1. Plomby imperialne:

Wizerunek cesarski prezentowany jest na prawie wszystkich pieczęciach imperialnych za wyjątkiem cesarzy ikonoklastów, którzy emitowali plomby z krzyżem wywyższonym. Portret władcy jako obraz majestatu imperium w ciągu wieków ulegał znacznym zmianom począwszy od popiersia z gładko ogoloną twarzą, potem z krótkim zarostem (za Justyna II) i spiczastą brodą (za cesarza Fokasa). Od Herakliusza obok popiersia cesarza, najpierw z krótką a potem ze spiczastą brodą, przedstawiano również współcesarzy w półpostaci a następnie również wizerunki całopostaciowe. Później przeważają już wizerunki w półpostaci z krótką brodą, z insygniami władzy: globusem krzyżowym, włócznią czy mieczem. Od Konstantyna X Dukasa preferowane są już wizerunki całopostaciowe. Krzyżowcy przedstawiani są na tronie lub na koniu z mieczem lub włócznią w ręku. Po odzyskaniu Konstantynopola w 1261 aż do jego upadku władcy prezentowani są w całej postaci z insygniami władzy: labarum, krzyżem lub globusem krzyżowym. Tytuły używane przez cesarzy to: *basileus* (monarcha, suweren), *autokrator* (tj. „ten który sam rządzi”), *basileus i autokrata*, *porfirogeneta* (tj. „urodzony w purpurze” z pełnią praw do tronu). Tytulatura rodziny cesarskiej to: *despota* (tj. „pan i mistrz”), *sebastokrator* (tj. czcigodny władca), *kaisar* (cezar), *nobelissimos* (tj. „najszlachetniejszy”). Żonę cesarza określano tytułem *basilissa*, *eusebestate augusta* („najbardziej pobożna Augusta”), *kyria* („Pani”) lub *despoina*.

Przykłady plomb imperialnych:

Justynian I (527 – 565):

Mauricy Tiberusz 582-602:

Justyn II i Zofia (568 – 579):

Heraklius, Konstans II,
Konstantin IV i Tyberiusz:

Anastasius II Artemios (713 - 715): Konstantyn VI (790-792): Roman I, Konstantyn VII, Stefan (931-944):

Johannes I. Tsimiskes, 969 - 976 n. Chr.:

Bazyli II Bługaroburca (967-1025).

Michael VI Bringas (1056–1057)

Roman IV Diogenes (1067-1071):

Niikefor Melissenus, uzurpator (1080-1081):

Nicephorus III Botaniates. 1078-1081: Nicefor III Botaneiates (1078–1081):

Maria z Alanii (1071-1081):

Aleksy I Komnen (1081-1118):

Krzyżowcy, Cesarstwo łacińskie, Konstantynopol:
Robert of Courtenay (1221-1228): Henryk z Flandrii 1240-1261:

Baldwin II (1240-1261):

Krzyżowcy, Hrabstwo Edessy:
Ryszard z Salerno (1104-08):

Krzyżowcy, Hrabstwo Trypolisu: Cesarstwo Nicejskie:
N. (XII-XIIIw.): Jan III Dukas Wataztes (1222-1254):

Tessaloniki:
Jan Komnenos Dukas (1240-42):

Andronikus II Palaiologus 1282 - 1328):

Konstantyn syn Andronika II
(1292-1322):

Irena Komnena Doukiana
Palaiologina:

Jan VIII Paleolog (1425-1448)

Trebizont
Dawid Komnen 1204-1214:

5.8. Przedstawienia grupowe osób ze scenami narracyjnymi.

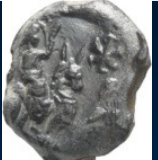

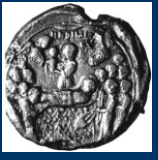

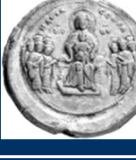

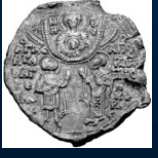

Różnorodną tematycznie ale nieliczną ilościowo grupę pieczęci z przedstawieniami wielopostaciowymi można określić jako narracyjne (tj. opisujące wydarzenie w ujęciu czasowym i czynnościowym) a prezentujące figuralne sceny religijne ze Starego lub Nowego Testamentu.

Z dwunastu wielkich świąt kościoła wschodniego: Narodzenia NMP, Podwyższenia Krzyża, Prezentacji Bogurodzicy, Narodzenia Chrystusa (Bożego Narodzenia), Chrztu Chrystusa, Ofiarowania Pańskiego, Zwiastowania, Wjazdu do Jerozolimy w Niedzielę Palmową, Wniebowstąpienia Chrystusa, Pięćdziesiątnicy, Przemienienia Pańskiego i Zaśnięcia Bogurodzicy na pieczęciach emitowanych od VI do XII w. (za wyjątkiem okresu ikonoklazmu) przedstawiane jest co najmniej dziesięć:

- *Prezentacja NMP w świątyni – z inskrypcją: Τά άγια τών άγίων,*
- *Zwiastowanie – Annunciation (z łac. *annuntiatio*) czy powitanie *Salutation*: inskrypcja: Ὁ Χερειτισμός lub Χαιρετισμός, Χαιρε lub Χερε Κεχαρισμενη,*
- *Boże Narodzenie z inskrypcją: Η Γεννισις,*
- *Chrzest Chrystusa (Teofania z gr. Θεοφάνεια, ή Θεοφάνια lub Epifania - Επιφάνεια) - inskrypcja: Η βάπτισις.*
- *Ofiarowanie Chrystusa w świątyni - Hyrapante (z gr. Ὑπαπαντή - spotkanie) – inskrypcja: Ὑπ(απαντή),*
- *Przemienienie, Transfiguracja (z łac. *transfiguratio*) - inskrypcja: Η Μεταμόρφωσις,*
- *Wjazd do Jerozolimy w Niedzielę Palmową, chrystogram: Ι(ησούς) Χ(ριστός),*
- *Ukrzyżowanie - inskrypcja: Η Σταύρωσις.*
- *Zmartwychwstanie - Anastasis, Η Ανάστασις, Rzurekcja (z łac. *resurrectio*),*
- *Zaśnięcie NMP - Koimesis (Κοίμησις Θεοτόκου) - inskrypcja: Η Κοίμησις lub Κημησις,*

Inne sceny grupowe to poświęcenie budowli, np. Jan Teolog dyktujący księgę objawienia, Powołanie Abrahama, Dobry Pasterz itd.

Scena narracyjna / Inskrypcja		Źródło	Scena narracyjna / Inskrypcja		Źródło
	<p>rud d i t r p r t j i</p> <p>i d q j b r d t j p t i</p> <p>d w r o q g l w a i k y:</p> <p>p w t i A b r h m</p> <p>-</p>	Bizantyńska pieczęć Numismatik Lanz (e-A. 9.08.2018).		Samuel namaszcza Dawida na króla.	Teodor biskup Christopolis (koniec VIII wieku) MEYERHOFER W. 2007.:123 Zacos - Veglery 2971.
	<p>Mojżesz otrzymuje 10 przykazań.</p> <p>Ο προφ(ή)τ(ης) Μοησ(ής), Τίς άάγίας μονής το Ὑ Σινά ὄρους.</p>	Święty monastyr na Górze Synai (XII wiek) ©DO BZS 1947.2.159.		Prorok Eliasz (w postawie orans) w kwadrydze.	SCHLUMBERGER G. 3s, 1894 : 325, no 112.
	<p>Gościnność Abrahama (Filokseia) – {Η Φιλοξενία του Αβραάμ}</p>	Nikefor Erotokos lub Erotikos CHEYNET J-Cl. 2008:18, Fig 17 [Zacos (BnF) 195]		<p>- Gościnność - Filokseia Abrahama (Cheynet),</p> <p>- Święta Trójca?:- anioły w nimbie przy stole Abraham pośrodku (Schlumberger)</p> <p>- Personifikacja św. Trójcy (Aleksejenko). (H) ΑΓΙΑ ΤΡΙΑC</p>	Plomba sebastosa Michała Tricha z wizerunkiem Świętej Trójcy (XI-XII w.) ALEKSJEJENKO N. A. 2015: 58.
	Dobry Pasterz	Pieczęć stożkowa nr 644. (romanlocks.com/Seal%20B oxes.htm)		Prezentacja - Ofiarowanie NMP w świątyni przez Zachariasza i Annę. - cena uproszczona Τά άγια τών άγιών	Niketas monachos (mnich) i priestes (kapłan) (XI wiek). ©DO BZS.1955.1.4893.
	<p>Prezentacja - Ofiarowanie NMP w świątyni przez Zachariasza i Annę.</p> <p>- scena rozbudowana.</p> <p>Τά άγια τών άγιών</p>	Aleksy Komnenos, sebastos i doux Dyrrachion (XI-XII wiek) ©DO BZS.1951.31.5.1397.		Zwiastowanie czy powitanie NMP (gr. Χαιρετισμός Chairetismos, łac. Annuntiation, Salutation): Ο Χαιρετισμός, Χαιρετισμός, Χαιρε, Χερε Κεχαρισμενη	Ołowiana pieczęć Andronika Douka z przedstawieniem sceny ewangelicznej - Muzeum Numizmatyczne Ateny nr 3207.
	<p>Boże Narodzenie</p> <p>Η Γεννισις.</p>	Jerozolima (?). Anonim. Stack's The Golden Horn Collection L.3501 (12.01.2009)		Ofiarowanie Pańskie (Hypapante) Ὑπ(απαντή)	Symeon protospatharios i wielki chartoularios stratotikon logothesion. The Hypapante (staging.doaks.org/resources/online-exhibits/leadengospels/scenes/images/sealobv..jpg/view).
	<p>Chrzest Chrystusa (Baptizis):</p> <p>Η Βάπτισις.</p>	Ikoniczna pieczęć (XI wiek). ©DO BZS.1955.1.1767.		Przemienienie Pańskie (gr. Μεταμόρφωσις.- Metamorfozis): Η Μεταμόρφωσις, ΗΛΙΑC	Jan Komnenos, sebastos i doux Skopie (XI-XII wiek) ©DO BZS.1951.31.5.2572
	Zwiastuni przy grobie (?) (może Zwiastowanie)	Niezidentyfikowana pieczęć VII w. ZACOS G+ VEGLERY A. 1972 Vol. I Part 3 no 2964		Chrystus spotyka Zacheusza przy sykomorze.	Pieczęć Konstantyna VII w. DO 58.106.2098.

Scena narracyjna / Inskrypcja		Źródło	Scena narracyjna / Inskrypcja		Źródło
	Wjazd Chrystusa do Jerozolimy w Niedzielę Palmową. I(ησούς) Χ(ριστός)	Bizantyńska pieczęć Numismatik Lanz (e-A. 9.08.2018).		Ukrzyżowanie (Stausosis): Ἡ Σταύρωσις	Anonim, bizantyńska pieczęć (XI wiek) Gerd Borshema VCoins SKU: 8458.
	Zmartwychwstanie Chrystusa (gr. Anastasis, łac. Resurrectio): Ἡ Ανάστασις Ἡ Ανάστασις, Α(νάστασις),	Anonim, bizantyńska pieczęć (XI wiek) Anastasis Gert Borsema VCOINS SKU12843.		Zmartwychwstanie Chrystusa (gr. Anastasis, łac. Resurrectio): Scena uproszczona I(ησούς) Χ(ριστός).	Pieczęć Patriarchy Sofroniosa II - Jeruzalem (po 1036-1076/83) GIERSON Ph. 2012: 684.
	Wniebowstąpienie Chrystusa (Analypsis - Ἡ Ἀνάληψις). Scena rozbudowana	Pieczęć Patriarchy Vissariona. TALBOTH A. M. 2004: no 11		Wniebowstąpienie Chrystusa (Analypsis - Ἡ Ἀνάληψις). Scena uproszczona	JORDANOV I. 2016 : no 364
	Zaśnięcie NMP (Koimesis) - scena z 12 apostołami, Ἡ Κοίμησις, ἡ Κίμησις, Κημησις	Pieczęć z obrazem sceny Wniebowzięcia. oraz Chrystusa Euergetesa i Matki Boskiej. (XII wiek) - Ἐρμιταж M-8351.		Zaśnięcie NMP (Koimesis) - scena z 6 apostołami Ἡ Κοίμησις, ἡ Κίμησις, Κημησις	Kamateros (XII wiek) ©DO BZS.1955.1.4046.
	Zaśnięcie NMP (Koimesis) - scena z 2 apostołami	Bizantyńska ołowiana tessera. Numismatik Lanz (e-A. 14.10.2013)		Adoracja tronujskiej NMP: Ἡ ΑΓΙΑ COΦΙΑ,	Pieczęć bizantyńska Oikonomosa Kościoła (połowa XI wieku). Gorny & Mosch A.215 L.1187 (14.10.2013).
	Deesis (z łac(.gr. Δεομαι = modlitwa, prośba) Deesis z Chrystusem w otoczeniu NMP i św. Mikołaja..	BYZANTINE. Nieokreślona. 11 wieki. Deësis . CNG A.376 L.587 (15.06.2016)		Deesis NMP ze śś. Piotrem i Pawłem.	Nikephoros Mauros,. Patriarch von Antiochien 11. Jh.(Ἐρμιταж M- 8240). V. Šandrovskaja „Deesis- Kompositionen auf Siegeln der Ermitage“ in. SBS 9, s. 159-168.
	Czterej brodaci święci (ewangeliści?) podnoszą ręce i głowy w kierunku Theotokos która ich błogosławi. [o] ἄγ(ιοι) πᾶ [v]τ[ε]ς]	Pieczęć Michała Agallianosa, magistrosa i cesarskiego notariosa wielkich sakellarios (XI / XII wiek) BZS.1958.106.4080		Dwaj święci (św.Mikołaj) podnoszą ręce w w geście adoracji obrazu Chrystusa, ó ἄ (γιος) [Nικ] ὀλα [ος].	Niketas (XI / XII wiek) BZS.1951.31.5.2089
	Dwaj święci adorujący przedstawienie NMP Ο ἅγιος Ἀγαθάγγελος, Ο ἅγιος Κλήμης Ἀγκύρας.	Pieczęć Chrystoforosa proedrosa Galacji.45mm, 56.91g. Gemini, LCC Auk.VI L.608 (10.01.2010)		Dwaj święci adorujący przedstawienie Chrystusa MH / NO / KA / ΛΑβ / ΚC / ΛA / Δ + / ΚC / RO / ΗΘCΙ / ΚωN ΠΠω / ΤΟΠΡΟ / ΕΔΡω.	Byzantinische Bleisiegel, 11. Jhdt. . MH / NO / KA / ΛΑβ / ΚC / ΛA / Δ rechts im Feld, oben in einem Medaillon Christus zwischen IC - XC, zwei Heiligen Numismatik Lanz A. .549.

Scena narracyjna / Inskrypcja		Źródło	Scena narracyjna / Inskrypcja		Źródło
	Śś. Teodor Tiron i Teodor Stratelates adorujący Manus Dei. Ὁ ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στρατηγ(ά)της	<i>Teodor Kastamonites sebastos (XII wiek, druga połowa). Dwóch świętych Teodorów.</i> ©DO BZS.1951.31.5.745.		Śś. Jan Chrzciciel i Eliasz ze zwojami. Ὁ ἅγιος ὁ Πρόδρομος. ὁ ἅγιος Ἰλίας	<i>Daniel (eleventh century) 17 mm St. John the Baptist (left) and St. Elias holding scrolls.</i> ©DO BZS.1955.1.4104.
	Epizod z życia uzdrawiającego świętego. Πρόσχες τὸ παράδειγμα τούτου τοῦ βίου.	<i>Manuel Liparites, doktor (XII wiek)</i> ©DO BZS.1951.31.5.406.		Św. Demetriusz błogostawi św. Nestora: Ὁ ἅγιος Νεστρ, Ὁ ἅγιος Δημήτριος. Νέστεωρ – Δημήτριος.	<i>Klemens cesarski spatharios i kommerkiarios Thessaloniki (X wiek)</i> ©DO BZS.1951.31.5.1775.
	Trzej młodziankowie: Ananias/Shadrach, Misael/ Meshach, i Azariah /Abednego z prorokiem Danielem. Ὁ Ἀνανίας Μισαήλ., Τριάς ... με σκέποις	<i>Jakub Paksenos (XII w.).</i> ©DO BZS.1958.106.1841		Trzej młodziankowie w ogniu.	<i>Die drei Jünglinge im Feuerofen spätes VII./frühes VIII. Die drei Jünglinge stehen inmitten von Flammen. MEYERHOER W. 2007:123 Zac.-Veg. 1239.</i>
	Chrystus koronuje parę cesarską. Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστό)ς. Ῥωμανός καὶ Εὐδοκία	<i>Romanos IV, Eudokia, Michichal VII, Konstantyn i Andronikos (1068–1071). Trzy figury.</i> ©DO BZS.1958.106.567		Śś. Piotr i Paweł w geście powitania (lat. concordia apostolorum). Πετο(ς) - [...].	<i>Byzantyńska pieczęć (XI-XII wiek). Postać Św. Piotra i św. Pawła.</i> Numismatic Nauman A.39 L.1088. (03.01.2016).
	Jan Teolog dyktuje Księgę Objawienia Ὁ Ἰωάννης, ὁ Θεόλογος.	<i>Jan Padiotes (XII wiek) Św. Jan Teolog dyktuje Księgę Objawienia.</i> ©DO BZS.1958.106.1839.		Poświęcenie NMP świątyni. Μήτηρ Θεοῦ. Σκέποις με, χρυσόπαστε παστὸς Κυρίου	<i>Pieczęć Andronikosa Rogeriosa XII wiek. Andronikos Rogerios przekazuje model kościoła Matce Boskiej. Gorny & Mosch A.125 L.632. (13.10.2003).</i>
	Statek wiosłowy z załogą i flagą na wzburzonym morzu.	<i>Pieczęć Theodora Komnena. SCHLUMBERGER G. 1884.: 644.</i>		Postać św. Demertiosa chroni klęczącego metropolite płaszczem. Ὁ ἅγιος Δημήτριος. Θύτην, δορά θύματος, ἢ γλαμῶς σκέποις	<i>Konstantinos Mesopotamites (metropolita) (XII wiek) - CHEYNET J-Cl. 2008: 21, fig 21</i>

6. Symbole religijne:

Na pieczęciach bizantyńskich często prezentowano symbole religijne: krzyż, symbol Eucharystii, Baranek Boży, Manus Dei (Bożą rękę) i symbol judaistyczny menorę.

6.1. Krzyż często przedstawiany na plombach bizantyńskich zwłaszcza w okresie ikonoklazmu (VII-IX w. - jedyne w tym czasie dopuszczalnego doktrynalnie wyobrażenia) ale i później w trzech wariantach:

- krzyż grecki zwany też krzyżem klasycznym z czterema równej długości belkami symbolizującymi uniwersalizm chrześcijaństwa na 4 strony świata, - najczęściej w monogramach w kształcie krzyża,
- krzyż łaciński o belkach różnej długości, z dolnym najdłuższym, belka pionowa symbolizuje zjednoczenie nieba z ziemią a pionowa zjednoczenie ludzi ze wschodu i zachodu,
- krzyż patriarchalny o dwóch poziomych poprzeczkach, z których górna jest krótsza od dolnej i wywodzi się z tabliczki z imieniem skazańca umieszczonej nad jego głową (titulus crucis); motyw po raz pierwszy pojawia się na monetach cesarza bizantyńskiego Justyniana II z lat 705-711.

Na skrzyżowaniu belek umieszczano czasami X =Χρίστος, a po bokach krzyża: NH KA = Jezus Chrystus zwycięża.

Wszystkim wariantom krzyża mogą towarzyszyć gwiazdki, mniejsze krzyżyki, gałązki i oraz inne elementy ozdobne.

Wokół krzyża umieszczano czasami perełkowy otok czy nimb. Wyrastające u podstawy i po bokach krzyża, przed albo po inskrypcji to tzw. **rozkwity** winnej latorośli, symbolizujące tzw. **kwitnący krzyż** - motyw krzyża darzący życiem wiecznym - *Drzewo Życia* (*Arbor vitae, Lignum vitae*). Wokół krzyża umieszczano czasami perełkowy otok czy nimb.

Mozna wydzielić jeszcze podgrupy:

krzyż: potężny, mocy, wzmocniony, magiczny, kulowy itd. (*cross potent, Krückenkreuz*) z poprzeczkami lub kulami na końcach belek, wariant krzyża greckiego i łacińskiego; ramiona krzyża również perełkowe. Grecki zwano również krzyżem laskowanym albo złączonym (*crux commissa*), zbudowanym z czterech liter Tau, symbolizującym znak Chrystusa dawcy wszelkich łask.

krzyż schodkowy (3-4 stopnie), tzw. wywyższony - wariant krzyża łacińskiego lub patriarchalnego, (wzmocniony lub nie); - symbolizuje władzę Chrystusa na ziemi wspartą na ewangeliach.

krzyż jerozolimski - godło krzyżowców w Królestwie Jerozolimy z umieszczonym w centrum greckim krzyżem wzmocnionym oraz czterema krzyżami greckimi umieszczonymi w ćwiartkach pomiędzy belkami - symbolizował 5 ran Chrystusa albo Ziemię Świętą, i cztery uczestniczące w wyprawach krzyżowych królestwa: Francji, Niemiec, Obojga Sycylii i Anglii.

Przykłady przedstawień krzyża na plombach:

- krzyż grecki:
  - wzmocniony (cross potent – krzyż mocy, krzyż potężny),
  - wzmocniony, perełkowy,
- krzyż łaciński:
  - wzmocniony,
  - wzmocniony z literami,
  - wzmocniony i wywyższony,
  - wzmocniony, wywyższony z rozkwitami,
  - wzmocniony, wywyższony na kolumnie jońskiej.
- krzyż patriarchalny:
  - wzmocniony, wywyższony z rozkwitami,
  - wywyższony z otokiem (nimbem),
  - na skale z gałązkami palmy (Lulav?),
  - na podstawie (ołtarzowej)?
- krzyż z medalionem:
  - (wzmocniony, wywyższony),
- krzyż wpisany w krzyż:
  - bez otoku,
  - w otoku (nimbie),
  - wywyższony z rozkwitami:
- trzy krzyże na Golgocie:
- krzyżorozeta:
  - wywyższony:

krzyż łaciński:

wzmocniony, wywyższony

- *Chairos spatharokandidat i tourmarcha Efezu (00/930) Aw.: Krzyż łaciński na 3 stopniach wokół inwokacja 9 [K(YPI)E RO]HQEI T[W] - CW DOYLLW , Rew. : Inskrypcja w 5 liniach: XAH-PW R' CP' - KAD' S TOVP-MAPXW - EFECO. Fehlt in den Zitierwerken. 11.38 g Dr Busso Peus A.376 L.1349*

krzyż patriarchalny:

wywyższony, w otoku

- *Konstantyn cesarski strator i protonotarios Macedonii (IX-X wiek). Patriarchalny krzyż na czterest stopniach (wywyższony). Wokół inskrypcja pomiędzy dwoma perełkowymi otokami: Κύριε βοήθη τῷ σῶ δούλω. Rew. Inskrypcja w czterech liniach: Κωνσταντίνω βασιλικῷ στρατορι καὶ πρωτονοταρίῳ τῆς Μακεδονίας. © DO BZS.1958.106.3488.*

krzyżorozeta

wywyższona, na kuli.

- *Agelastos Imperial Protospatharios i epi ton oikeiakon (X wiek) Niezwykle zdobiony krzyż zamontowany na podstawie stopni ustawionych kolejno na kuli; wokół inskrypcja: Κ(ύρι) ε β [οἴθ (ει) τῷ σῶ] δούλω. Rs. Napis pięciu liniach: [Ἄγε] λάστω β (ασλικῶ) (πρωτο) σπαθ (αρίω) (καὶ) ἐπὶ τον οἰκιακον. 19 mm. BZS.1958.106.1027.11*

krzyż patriarchalny:

schodkowy wzmacniony z rozkwitami:

- *Pieczęć Leona Akapnesa Basilikos Protospathariosa i Epi ton Oikeiakon. (5,19 g), um 905 - 925 n. Chr. Awers: Inskrypcja + K(YRI)E BOHQ(EI) TW SW DOUL(W), Krzyż patriarchalny na trzech stopniach Rew.: + LEO/NT(I) R(ASILIKW) ASP/AQ(ARIW) S EPI T(OU) OIKIAK(OU) O / AKAPN(HS). Gorny & Mosch A.152 L.2698.1.*

- *Krzyż mocy, na trzech stopniach, wszystkie ramiona zakończone kulkami; na skrzyżowaniu w medalionie popiersie biskupa (bez nimbu sa głowa, krótka okrągła broda. Nosi felonion i omoforion ozdobione krzyżykami w kropki na obu ramionach. Popiersie przypomina św. Mikołaja (por. Zacos, Pieczęcie II, nr 431). Poniżej N-K. Νικόλαος, Κύριε βοήθει τῷ σῶ δούλω. Rew.: Napis w czterech liniach Ν ικηφόρω κουμερκιαρίω τοῦ Ψυχροῦ. DO BZS.1958.106.1224.*

krzyż z medalionem

(wzmocniony, wywyższony):

Według Dumbarton Oaks - „w połowie IX wieku popularnym wizerunkiem stał się **krzyż** na schodach. W ciągu następnych dwóch stuleci projekt ten stał się bardziej skomplikowany. Ogólnie rzecz biorąc, im bardziej rozbudowany krzyż, tym późniejsza pieczęć.”

BZS.1958.106.3711 (IX/X
wiek (IX/X wiek

BZS.1955.1.1361
(X wiek, pierwsza połowa),

BZS.1955.1.1703
(X w.)

„Pieczęć Theophylaktosa z krzyżem z umiarkowanymi zdobieniami i dekoracją w kształcie litery X, w której krzyżują się ramiona, oraz krótkie liście lub pnącza wyrastające z podstawy i sięgające nie wyżej niż poprzeczka. To pozwala zawęzić datowanie na pierwsze siedem dekad X wieku, co jest zgodne z formami liter phi w jego imieniu (ϕ) jest charakterystycznym typem, który pozwala nam zawęzić ten zakres do środkowych dziesięcioleci X wieku.”

Pieczęć Theofylaktosa (BZS.1958.106.2968) zawiera szereg szczegółów projektowych, które pozwalają datować ją na środkowe dziesięciolecie X wieku.

Datowanie pieczęci .

Identyfikacja cech charakterystycznych każdej części projektu pieczęci, w tym obramowania, dekoracji, epigrafii i ikonografii.

Obramowania są szerokim kryterium datowania, niemniej jednak przydatne do rozpoczęcia zawężania daty pieczęci:

- Obramowanie faliste: ok. 500 -750,
- „ wieńcem: ok. 500 – ok. 850,
- „ liniowe: ok. 600 – ok. 1250
- „ perełkowe: ok. 750 – 1453
- „ kółkami wewnątrz kropek: ok. 900 – ok. 1000:

Savoca 155th. Auc. Lot 2355.
(otok falisty)

BZS.1977.34.36
(otoki wieńcowy),

BZS.1958.106.3830
(lotok liniowy);

BZS.1955.1.4951
(otok perełkowy -
kropki)

BZS. 1951.31.5.185
(kółka w kropkach);

Nicolas Oikonomidès w „*A Collection of Dated Byzantine Lead Seals*” przedstawił znaki epigraficzne, kształt liter i ligatur oraz określił czas ich stosowania na plombach:

Datowanie:	VI w.	VII w.	VIII w.	IX w.	X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.
Dekoracja: ○ + ○		2	2							
✎ + ✎			2							
○ ○ ○				3 4	2 3					
⊙ ⊙ ⊙				2 3						
⊙				2	2	3 4				
-+ - ·· · -○ - -x - -x -						1 2 3 4	1 2 3 4			
⊕ na oddzielnej linii							2 3 4	1 2 3 4	4	
akcenty, przydechy						4	2 3	3 4	2	2
małe litery		2						3 4	2 4	1
ligatury		2	1	3		4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2
krzyż na końcu		2	1 2	2 3				4		
Ks	3 4	1								
K̄	3 4	1 2 3 4	1 2							
K̅		1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3						
K̇ K̈ K̉		1 2 3	4		1 2 3 4	1 2 3 4	1 2			2

Datowanie:	VI w.	VII w.	VIII w.	IX w.	X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.
Otok: wieniec		3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2					
linia			3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4		
gruba linia					4	1 2 3 4	1			
kropki			3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2
zwarte kropki					3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1		
fantazyjny	4			2 3 4	1 2					
Litery: α Δ A	3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2
α A		4								
α Δ		2 4	1							
α Δ A								1 2 3		
α Δ									4	1
α A					4	1 2 3 4	1 2 3 4	1		
β β	3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1			4	1 2 3 4	1 2	
β β				2						
β R				3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3		
δ Δ	3 4	1 2 3 4	1		3 4	1 2 3 4	1 2 3 4			
δ Δ			1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1		
δ Δ A								3 4	1 2	
δ A								3		

Datowanie:	VI w.	VII w.	VIII w.	IX w.	X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.
€ E									1	2
€ €	3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2
€ €		3 4	1						4	1 2
€ €									2 3 4	1 2
σ τ ρ						4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2
ζ Z				2	1 2	4	3 4			
ζ Σ						4				
ζ ς ζ									2 3	
κ K	3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2						
κ K				2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4				
κ K				3 4	2 3 4	1 2 3				
κ K K						3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2
λ Λ					4	1 2 3 4	1 2 3 4	1		
μ M	3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3			2 3 4	1 2 3 4	1 2	
μ M M			2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3		
μ M M								3 4	1 2 3 4	1 2
ν N	3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2
ν H		2								
ν H								4	1 2 3 4	

Datowanie:	VI w.	VII w.	VIII w.	IX w.	X w.	XI w.	XII w.	XIII w.	XIV w.	XV w.
ξ ζ	4	1			2					
ξ ζ̄						1 2 3 4	4	1		
ξ {								3 4	1	
ου ϝ	3 4	1 2 3 4	1 2 3							
ου ϝ		4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2				
ου θ						2 3 4	1 2			
ου ϝ							2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2
ρ ρ	3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2		1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2
ρ ϐ					2 3 4	1 2 3 4	1 2 3			
φ φ		1 2 3 4	1 4		2	2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3	
φ φ̄				3 4						
φ φ̄					2 3	2				
χ χ		3 4	1 2 3 4			3 4	1 2	2 3 4	1 2 3	
χ χ					1 2 3	2 3				
ω ω	3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2
ω ω			4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2
ω ω ω									1 2 3 4	1 2
ω ω̄								4	4	1 2

Ołowiane pieczęcie w innych regionach:

Europa około 1000 roku.

<https://www.euratlas.net/history/europe/1000/index.html>

Europa około 1300 roku.

<https://www.euratlas.net/history/europe/1300/index.html>

Ołowiane pieczęcie w innych regionach (przykłady):

Imperium Karolińskie:

Karol Wielki król Franków i Longobardów, od 769 r, cesarz rzymski od 800, zm. 814 r. Bulla ołowiana z lat 881-887

*Fryderyk II. Hohestauf. król Sycylii od 1198 Rzymian (Niemiec) od 1212, księżę Szwabii od 1212 do 1216 (jako Fryderyk VII), cesarz rzymski od 1220 i król Jerozolimy od 1225 do 1228.
Ołowiana pieczęć 57 mm : Aw.: FREDERIC DEI GRA ROMANORUM IMPERATOR AVG
Rw.: + ROMA . CAPUT . MUNDI . REGI . ORBIS . FRENA . ROTVNDI.*

*Fryderyk II. Hohestauf.
Ołowiana pieczęć z lat 1235 - 1246*

Krzyżowcy w Lewacie:

Baldwin IV. Jerozolimski ok. 1176.

Hrabia Rajmund II z Trypolisu.

Ołowiana bulla Zakonu Templariuszy, 1167, awers. Główne Archiwum Państwowe Monachium.

Ołowiane pieczęcie w innych regionach (przykłady):

Rejon dzisiejszych Włoch:

Giglielmo II di Sicilia (1166-1189)
Ołowiana pieczęć (bulla) 47.90 g.
Gadoury Auc. 3 Lot 503.

Wenecja, doża Pasquale Malipiero (1457-1462) Bulla 37.06 g Gadoury Auc. 36 Lot 501
PASQUALIS- MARIPETRO – DEI – Gratia •
DVX – VENETIARVM - • ET • C •
Zbiór CE ©

Urbano III (1185-1187)
Bulla papieska 52.52 g:
VR . BANVS . PP . III .
Zbiór CE ©

Rejon Prowansji (obecna Francja):

Pieczęć miasta Arles, (1228-1251); drugi typ pieczęci, 48,12 g. Gadoury Auc.36 Lot 488.
NOBILIS IN PRIMIS DICI SOLET IRA LEONIS = „Mówi się, że gniew lwa jest najszlachetniejszy”.
URBS ARELATENSIS EST HOSTIBUS HOSTIS ET ENSIS. = „Miecz miasta Arles i wróg dla swoich wrogów”.
Zbiór CE ©

Charles II , comte de Provence (1285–1309)
Karol II Neapolitański – ołowiana pieczęć 44 g. Gadoury
Aw. i Rw. + S' K. COMITIS : PROVINCIE :
ET FORC : ET DNI AVINION. = +Sigillum Karoli Comitis Provincie et Forcalquerii et Domini Avinionensis. Zbiór prywatny. ©

Principauté d'Orange Raymond II, (1314-1340) ołowiana pieczęć 35.14 g.
Aw.: X S · R · DE BAVCIO PRINCIPVM : AVRASICE.
Rw.: X PRINCEPS +AVRASICE
Zbiór prywatny. ©

Ołowiane pieczęcie w innych regionach (przykłady):

Rejon Hiszpanii:

FERNANDO III (1217-52). Królestwo Kastylii i Leon 1270-80. S:FERADI REGIS: CAS(TEL)LE: TOLETI. EGIONIS. GALLECIE. 54 mm. 116 g. Cayon Subastas jun. 20, 2020 Los 2065

Królestwo Kastylii i Leonu, ALFONS X. 1252-1284. Plomba ołowiana; S ALFONSI ILLVSTRIS REGIS CASTELLF ET LEGIOIIS Cayón Subastas Madrid E-Auction 83 Lot 36047.

Królestwo Kastylii i Leonu, Enrique IV (Henryk IV. 1368-1379). Pieczęć majestatyczna: S: ENRICI :DEI : GRACIA : REGIS : CASTELLE :ET : LEGIONIS. Cayon Subastas jun. 20, 2020 L. 2070

Królestwo Kastylii i Leonu, JUAN II. (JAN II, 1406-1454). Pieczęć ołowiana. + S: IOHANIS: DEI: GRACIA: REGIS: CASTELLE: ET: LEGIONIS. PB 146,04 g. 57 mm. Jesus Vico Auction 158 Lot 671.

Królestwo Kastylii i Leonu, Enrique IV (Henryk IV, 1454-1474) Plomba ołowiana;

FELIPE II. (Filip IV), król Neapolu i Sycylii w latach 1554–1598, władca Niderlandów w latach 1555–1598, król Hiszpanii w latach 1556–1598 i Portugalii w latach 1580–1598 jako Filip I, Ołowiana pieczęć 381,6 g. 77,6 mm. Guglieri-636. Jesus Vico Auction 162 Lot 230

Ołowiane pieczęcie w innych regionach (przykłady):

Państwo Bułgarskie:

Bułgaria, car Symeon I Wielki (r.893-927 ne) emisja z lat 893 a 917 r. n.e. znalezisko Veliki Preslav

Bułgaria, car Symeon I Wielki (893-927) Pieczęć 30mm, 25.57 g, CNG Triton XI L.1214

Bułgaria, Pierwsze Cesarstwo. Piotr I z Ireną (Maria Lakapena). 927-969. Plomba PB (17 mm, 7,14 g, Popiersie Chrystusa Pantokratora Pew. Popiersia Piotra i Ireny trzymające między sobą krzyż patriarchalny. CNG 79, Lot: 137

*Bułgarski car Konstantyn Asen - złota pieczęć po 1268 3,8 mm 7,57 g
Aw.: Archanioł Michał
Rew.: . Konstantyn Asen, w Chrystusie Bogu lojalny car i samowładca Bułgarów.*

*Bułgaria, car Konstantyn I 1257-1277 28.79 g 37 mm
Aw.: Archanioł Michał lok. ręka na pochwie miecza, trzymająca włócznię w l. ręka
Rew.: Konstantin I stojący twarzą do siebie, trzymający labarum, akakia CNG 108-837*

Ołowiane pieczęcie w innych regionach (przykłady):

Ruś:

Ruś Kijowska, Jarosław I Mądry - wielki książę w latach 1016-1018 i 1019-1054.

*Czernichów, Oleg (Michał) Światosławowicz (1094-1115)
O. Sheremetiev's collection, no 352).*

Nowogród, Światosław Jarosławowicz (1054-1076) O. Sheremetiev's collection, no 1012).

Ruś:

Psków Republika, Ołowiana pieczęć z lat 1443-1468. 7,28g 26x22mm; Awers z okrągłą legendą i wizerunkiem księcia Dovmonta. Rewers z linią „Pieczęć Pskowa, potem Percy zrobi kamienie”.

Cylicyjska Armenia:

*Niezidentyfikowany król Cylicyjskiej Armenii, Ołowiana tessera 15,27 g.
Aw.: Głowa w koronie w prawo
Rw.: Lew przykucnięty w prawo, z tyłu krzyż patriarchalny; dwie gwiazdy w polu.*

Lombardia:

Lombardia, Salerno. Guaifer, z Guaimarem I. 861-880. Pieczęć PB (32 mm, 31,64 g, emisja z lat 877-880. [CNG 90 L.1980.

Podsumowanie:

Pieczone bizantyńskie są cennym i jeszcze nie w pełni docenianym źródłem pozyskania informacji o życiu i kulturze społeczeństwa Imperium Bizantyńskiego, odsłaniają aspekt jego głębokiej wiary religijnej wyrażoną przez preferowaną ikonografią i epigrafią, przepojoną koncepcją teokratyczną. Prezentują cesarski pałac: cesarza, cesarską rodzinę, funkcje pałacowe i dostojęstwa pałacowe oraz umożliwiają poznanie struktury administracyjnej urzędów centralnych, prowincjonalnych, wojskowych, obszary ich jurysdykcji i tytułaturę honoryfikacyjną.

Rozwijają wiedzę na temat struktury kościoła w imperium oraz obszarów niezależnych powiązanych religijnie. Sfragistyka identyfikuje człowieka w społeczeństwie i znakomicie uzupełnia bazę danych prozopograficznych o osobach nie wymienionych w innych źródłach bizantyńskich.

Niezwykła maestra części przedstawień, dostęp do bogatej i zróżnicowanej grupy zabytków tego typu (ok. 80 tys. zachowanych pieczęci epigraficznych i ikonograficznych - szkoda że opublikowano dopiero zaledwie 1/3) powinna zmienić dotychczasowe stereotypy oceny ich przydatności dla bizantynologów.

W prezentacji, która zaledwie dotyka szerokiego tematu jakim jest sfragistyka bizantyńska, omówiono liczbę zachowanych plomb, wymieniono największe zbiory publiczne i częściowo sposób ich pozyskania, rodzaj materiału, z którego je wykonano oraz sposób mocowania do dokumentu.

Chciałbym w tym miejscu wspomnieć osobę Pani Anny Szemiothowej (1897-1979) wieloletniego kustosa Działu Numizmatycznego MNW i znakomitej znawczynie sfragistyki bizantyńskiej, która swoimi publikacjami zachęciła mnie do bliższego poznania tej niezwykle ciekawej tematyki.

Dziękuję za uwagę

Sławomir Fałek

Dygresja: Kto kogo uczył jeść widelcem?

Theofano Skleraina (ok. 955/960 - czerwiec 991), córka Konstantyna Sklerosa i Zofii Fokas, siostrzenica lub wnuczka (neptis) cesarza bizantyńskiego Jana I Tzimiskesa. Była cesarzową Świętego Cesarstwa Rzymskiego przez małżeństwo w dn. 14 kwietnia 972 r. z cesarzem Ottonem II oraz regentką Cesarstwa w okresie małoletności ich syna, cesarza Ottona III, od 983 do śmierci w 991. Była znana jako silna i zdolna władczyni. Miała wielki wpływ na wczesne początki równouprawnienia płci w Europie Zachodniej, na edukację, na handel z Cesarstwem i poza nim, na jego stan sanitarny (regularnych kąpielach) i ubieraniu się w wytworne jedwabie) oraz kulinarnych (wprowadziła użycie widelca). Jej orszak uczonych sprowadził do Cesarstwa bizantyjskie procedury prawnicze oraz rozpowszechnił kult św. Mikołaja w Cesarstwie.

W źródłach pierwsza wzmianka o wprowadzeniu widelca na Zachodzie znajduje się w diatrybie Petrusa Damianusa „*Institutio monialis*” :

„Taki był przepych jej tradycji, że wzgardziła nawet kąpielą w zwykłej wodzie, zmuszając swoje sługi przeciwnie do zbierania rosy, która spadła z nieba, aby mogła się w niej umyć. Nie raczyła też dotykać jedzenia palcami, ale zamiast tego kazała swoim eunuchom pokroić je na małe kawałki, które następnie dźgnęła narzędziem o dwóch ostrzach i w ten sposób podniosła jedzenie do ust. Jej pokoje miały tak ciężką atmosferę od używania kadzideł i różnych perfum, że mdli mnie nawet mówienie o tych rzeczach i nawet moi czytelnicy mi nie uwierzą.”

Maria Argyropoulina czasem **Maria Argyra** (gr. Μαρία Ἀργυρή lub Ἀργυροπούλινα, zm. 1007) – wnuczka cesarza bizantyjskiego Romana II Porfirogenety, siostrzenica cesarza Bazylego II Bułgarobójcy i Konstantyna VIII, synowa doży weneckiego Piotra II Orseolo. W 1004 poślubiła w Konstantynopolu Jana Orseolo, syna doży weneckiego Piotra II Orseolo. Ślub odbył się z wielką galą w pałacu Iconomium – w jego trakcie cesarz koronował małżonków złotymi diademami. Wniosła mężowy znaczny posag, w tym pałac w stolicy cesarstwa. Jan otrzymał także od cesarza tytuł patrycjusza. Przed opuszczeniem Bizancjum Maria ubłagała imperatora o możliwość zabrania do Wenecji części relikwii Świętej Barbary z Nikomedii. W historii zapisała się za sprawą pierwszej wzmianki o użyciu widelca stołowego w średniowiecznej Europie. W czasie przyjęcia dla uczczenia przybycia małżonków z Konstantynopola — ku zgorszeniu Wenecjan — używała podwójnego widelca do jedzenia.

*Inne prezentacje
Sławomira Fałka
dostępne w Internecie*

Pierwsze emisje monet. Elektron, czyli Białe Złoto.

Sławomir Fałek

From the Israel Museum in Jerusalem's 2013 exhibition *White Gold*.
Revealing the World's Earliest Coins - Curator: Haim Gitler

Protoma kobiety:
Marion Arsinoe.
Cypr VI w. p.n.e.
MNW nr 17036

Ateńska sówka. Helleńskie EURO (V-IV w. p.n.e.)

Sławomir Fałek

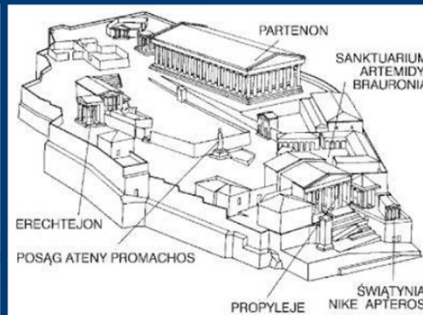
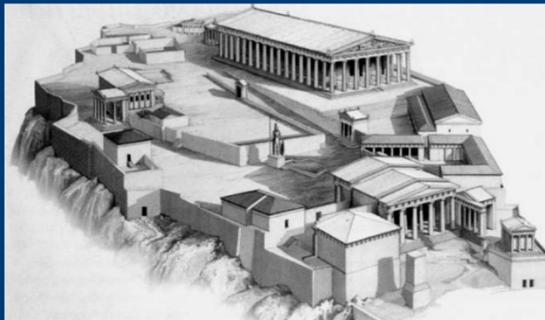
*Dekadrachma Ateńska (ok. 467- 465 p.n.e.), CNG Triton XIV, Lot: 124.

Z Pauzaniem po mennictwie pseudo-autonomicznym Aten (II-III wiek n. e.)

Sławomir Fałek

• Ateński Akropol.

Sławomir Fałek

Luty 2023 r.

Isopythia w Filippolis, czyli o emisjach monetarnych typu „ΠΥΘΙΑ” za cesarzy Karakalii i Heliogabala.

Moneta grecka emitowana w okresie Cesarstwa Rzymskiego może znaleźć jeszcze należne miejsce w polskiej literaturze numizmatycznej. Znakomitą orędowniczką i wybitną znawczynią tego tematu była zmarła w 2012 r. Pani Profesor Aleksandra Krzyżanowska, wieloletni kustosz i kurator Gabinetu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Warszawie i z jej między innymi epokową publikacją nt. mennictwa Antiochii Pizydyjskiej. Celem artykułu, który pozwalam sobie dedykować pamięci Pani Profesor, jest przedstawienie serii emisji Filippolis upamiętniających, Isopythia czyli igrzyska „równe pytyjskim” - wzorowane na słynnych delfickich „ΠΥΘΙΑ” i honorujących wspomnienie o Aleksandrze Wielkim - o nazwie „ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΑ ΠΥΘΙΑ” (Aleksandria Pythia) zorganizowane w 214 r. n.e. za cesarza Karakalii przez Zgromadzenie miast Tracji oraz w 218 r. n.e. za cesarza Heliogabala o nazwie „ΚΕΝΔΡΕΙΣΙΑ ΠΥΘΙΑ” (Kendreseia Pythia) - od Apolla Kendrissosa, któremu świątynia jako ΝΕΟΚΟΡΟΣ (neokoros) była poświęcona.

Wprowadzenie

W czasach Cesarstwa Rzymskiego prowincje wschodnie przeżywały odrodzenie świąt i zabaw, po znacznej przerwie spowodowanej wojnami, zarówno zewnętrzną, jak i domowymi. Igrzyska olimpijskie i pytyjskie, które straciły wiele ze swojej świętości w II i I wieku p.n.e. odzyskały część dawnego prestiżu i stały się „chlubą hellenizmu na Wschodzie”. Charakter festiwalu zmieniał się coraz bardziej w kierunku formy uroczystego widowiska. Rywalizacja sportowa była głównym elementem tych festiwali, a w wielu napisach „Agon” oznacza nie tylko zawody, ale cały festiwal. Tak więc na monetach typy agonistycznego symbolizują całe święto. Oprócz odrodzenia tradycyjnych świąt, z których wiele od dawna nie było obchodzonych, masowo powstały nowe. W okresie ograniczonej autonomii politycznej miasta miały niewiele możliwości konkurowania z innymi i wyróżniania się.¹

Awersy prowincjonalnych emisji monetarnych Imperium Rzymskiego cechują się jak wiadomo pewną monotonością, przedstawiają bowiem prawie cały poczet wizerunków cesarzy i członków rodu z adaptowaną na język grecki tytulaturą honoryfikacyjną. Wyjątkiem od tej reguły są emisje quasi-autonomiczne, najczęściej o małej wartości towarzyszące standardowym, gdzie zamiast wyobrażenia władcy jest przedstawiony młodzieniec - personifikacja zgromadzenia ΙΕΡΑ CΥΝΚΑΗΤΟC albo ΔΗΜΟC lub kobieta w welonie - uosobienie rady miejskiej ΙΕΡΑ ΒΟΥΛΗ.¹

Ołowiana pieczęć (bulla) papieża Gelazjusza II (1118-1119) 45 g.

Czternaście stuleci ołowianych pieczęci (bulli) papieskich.

Sławomir Fałek

Giovanni Battista Piranesi (Venice 1720 – Rome 1778) Museum Uffizi. - Veduta dell'insigne Basilica Vaticana col' ampio Portico, e Piazza adjacente.

Bulle książąt polskich: Bolesława Mieszkowica i Lestka Bolesławowica.

Sławomir Fałek

Pieczęć Bolesława Mieszkowica († 1193 r.),

Pieczęć Lestka Bolesławowica († 1186 r.).

Sławomir Fałek

Grudzień 2022 r.

Michał VIII Paleolog, uzurpator i odnowiciel Cesarstwa Bizantyńskiego. Jego mennictwo i sfragistyka.

(wersja skrócona)

Monety z dynastii Paleologów wzbudziły zainteresowanie historyków sztuki nie tylko ze względu na ich piękno stylistyczne, ale także znaczenie symboliczne. W wyniku wykorzystania emisji monetarnych do celów państwowych (także ze względu na interakcje dwóch kultur, wschodniej i zachodniej), ich symbolika stała się bardziej zróżnicowana. Bogactwo ikonograficzne, które powstało, można w pełni i precyzyjnie zinterpretować tylko w kontekście historycznym tego okresu. Innowacje te stały się widoczne na monetach, szczególnie po 1261 roku, pod rządami nowego przywódcy odrodzonego Cesarstwa Bizantyńskiego, Michała VIII Paleologa (1258-1282).

Notatka przedstawia dokonania tego władcy na rzecz odbudowy Imperium Bizantyńskiego (po okresie upadku w latach panowania *Lacinników*) oraz prezentuje przegląd jego mennictwa i sfragistyki.

Michał VIII Paleolog (1258 – 1282) na monetach (Sear 2286 i 2298) i rycinie.

Sławomir Fałek

Listopad 2018 r.

Ikonoklasta Beser i jego pieczęcie.

Ostatnio na rynku antykwarycznym pojawiły się dwie kolejne ołowiane pieczęcie Besera, patrycjusza i strategosa, doradcy cesarza Leona III Izauryjczyka oraz jego syna Konstantyna V Kopronima. Ze względu na ograniczoną liczbę źródeł pisanych i ich stronniczość - głównie z przekazów przeciwników religijnych (ikonodulów): Theofanes¹ i Nikefora patriarchy,² pieczęcie uzupełniają nieco wiedzę o pierwszych ikonoklastach i ich poglądach religijnych.

Notatka identyfikuje Besera, przedstawia dwa warianty jego pieczęci, zarysowuje tło historyczne, prezentuje pieczęcie innych pierwszych ikonoklastów oraz istotnych dla nich tekstów religijnych – psalmów.

Opis pieczęci:

Beser patrikios i strategos (ósmý wiek, pierwsza połowa, przed ca. 742).

Awers: W centrum monogram krzyżowy z literami na końcach ramion B-H-P-C z imieniem emitenta = Βησηρ, w ćwiartkach krzyże. W koncentrycznych perelkowych okręgach inskrypcja zaczynająca się od góry w prawo:

Εξελθμε, Κ(η)ικ, εξ οθρ(α)των πονηρο(υ) (psalm 139: 2)

Rewers: W centrum monogram krzyżowy, na końcach litery:

ΠΑΤΗΚΙΘ = πατ(ρ)ικίου (wariant 1) lub:

ΠΑΤΡΗΚΙΘ = πατρικίου (wariant 2),

w ćwiartkach: CT-PA-TH-ΓΘ = στρατηγός; w koncentrycznych perelkowych okręgach, inskrypcja zaczynająca się od góry w prawo: από οθρ(α)ς οθικου (κα)θ(η) δολιου ρθικ(α) μ(ε) (psalm 42: 1)

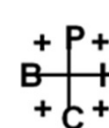
Cała inskrypcja to: Βησηρ πατ(ρ)ικίου (καθ) στρατηγός;

Εξελθμε, Κ(η)ικ, εξ οθρ(α)των πονηρο(υ)· από οθρ(α)ς οθικου και δολικου ρθικ(α) μ(ε).

→ (Pieczęć) Besera patrikiosa (i) strategosa. Wybaw mnie, Panie, od złego człowieka; zachowaj mnie od niesprawiedliwego (i) kłamliwego człowieka (połączenie psalmów: 139:2 i 42:1 (numeracja wg Septuaginty).

monogram awersu:

monogram rewersu:

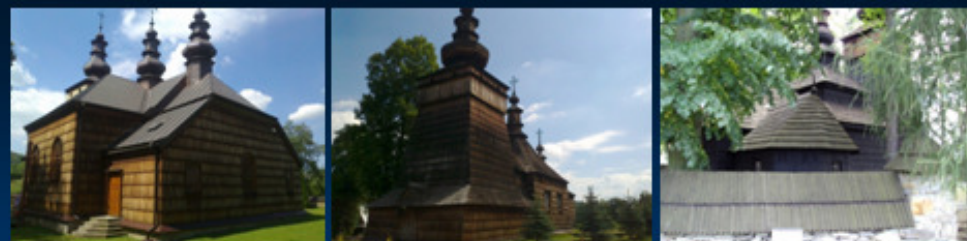

Florencki Cech Sukienników

Gildia Wełny - Arte della Lana

(1192 - 1770)

Sławomir Fałek

Zaklęte w drewnie,
czyli moje fascynacje cerkwiami sądeckimi
i ziemi gorlickiej.

Sławomir Fałek

Tekst oraz zamieszczone rysunki oparto na Przewodniku „Cerkwie Drewniane Karpat. Polska i Słowacja” autorstwa Magdaleny i Artura Michalewskich oraz Marty Duda-Gryc. Załączone zdjęcia bez podania autora zostały wykonane przez autora prezentacji w latach 2009 – 2014 r. Autorstwo innych zdjęć zostało określone poniżej fotografii.

**Teriak (theriaca),
złudne nadzieje leku na wszystko.**

Sławomir Fałek

Wazon apteczny na *theriaca* według receptury Andromacha Starszego”

**Wizerunek Zbawiciela
w malarstwie ikonowym.**

Sławomir Fałek

**Brązowa plakietka upamiętniająca Nowy Rok 1904 autorstwa Ludwika Hujera.
Austro-Węgry za Franciszka Józefa.**

Firma Numizmatyczna Lanz Numismatik wystawiła (19.04.2021) na sprzedaż interesującą brązową plakietę datowaną na 1903/1904 r.:

Awers: Sześciu hierarchów Kościoła zwróconych w prawą stronę; powyżej popiersie Chrystusa błogosławiącego; po prawej widoczny zarys kopuły *Basilica di Santa Maria della Salute* w Wenecji¹ albo *Basilica San Pietro* w Rzymie. Scena przedstawia konklawe, które w dniach 31 lipca – 4 sierpnia 1903

Drożyzna i klęska głodu na medalach.

Poza tragedią wojny, społeczeństwa nękały również inne nieszczęścia: klęski głodu, powodzi, szarańczy, czy spekulacji, itp. skutkujące drożyzną - wzrostem cen szczególnie na towary żywnościowe. Notatka prezentuje wybrane przykłady drożyzny w falerystyce, ze szczególnym odniesieniem do hiperinflacji w Republice Weimarskiej i jej negatywnego wpływu na społeczeństwo. W latach 1920 -1923 w Niemczech następuje gwałtowny wzrost cen powodując zubożenie społeczeństwa. Zjawisko to znalazło swoje odbicie w emisji serii medali odnoszących się do panującej drożyzny.

Wprowadzenie – przyczyny drożyzny:

Drożyzna to niepojęty wzrost cen na dobra ruchome i nieruchomości. Przyczyny są złożone. Najogólniejszą przyczyną wzrostu cen po stronie popytu jest wzrost ludności, co oznacza ilościowy wzrost zapotrzebowania, któremu podaż musi dotrzymać kroku; zwłaszcza gdy produkcja rolnicza nie odpowiada wzrostowi ludności, stąd drożyzna przede wszystkim artykułów żywności oraz surowców. Powstanie nowych potrzeb, chęć intensywniejszego zaspokojenia dawnych, wpływa na ceny tak samo, jak zwiększenie się liczby kupujących. Po stronie podaży decydują o cenie koszty produkcji. Podrożenie kosztów wpływa na podniesienie się cen towarów. Na drożyznę po stronie podaży wpływać mogą różne przyczyny, jak wysokie cła na dowóz zagraniczny, monopole prywatne i państwowe, podniesienie płacy robotników itd.

Na cenę towarów wpływ mają też zmiany po stronie pieniądza. Zwiększenie ilości pieniędzy wpływa na zwyczaję cen produktów. Nie każde zwiększenie pieniędzy jest jednak inflacją; nie jest nią, gdy emisja pieniędzy odbywa się równomiernie ze zwiększonym obrotem. Emisja wtedy dopiero stwarza inflację, gdy zwiększona ilość pieniędzy nie pozostaje w stosunku do dochodów, otrzymanych z wymiany, słowem, gdy emisja pieniędzy zostaje wywołana nie potrzebami gospodarczymi, lecz skarbowymi; gdy państwo emituje pieniądź (banknoty) dla przysporzenia sobie łatwego dochodu w celu pokrycia nadzwyczajnych potrzeb skarbowych. Pieniądź kruszcowy, choć wartość jego podlega wahaniom zależnie od stosunków ilościowych, posiada mimo to wartość bardziej stałą od pieniądza papierowego. Większą stałość udziela pieniądźowi kruszczowemu jego złota substancja, wzbudzająca powszechne zaufanie. Nie może być miernikiem wartości wszystkich dóbr pieniądź papierowy, nie posiadający wartości wewnętrznej. Wartość zamienna pieniądza określić można w stosunku do drugiego dobra, tj. do towaru, nabywanego z pomocą tego pieniądza.